

TANULMÁNYOK / ARTICLES

Az önkormányzati válságkezelés és/vagy reziliencia Szakirodalmi szemle

Crisis management and/or resilience of local self-governments A literature review

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA

PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: tudományos tanácsadó, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; palne.kovacs.ilona@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2286-6326>

KULCSSZAVAK: reziliencia; válságkezelés; COVID-járvány; többszintű kormányzás; önkormányzatok

ABSZTRAKT: A tanulmány a rezilienciával foglalkozó szakirodalmat elemzi elsősorban a kormányzás és a decentralizáció szempontjából. A szerző megállapítja, hogy a fogalom ugyan nem új, de különösen az utóbbi időben vált jellemzővé interdiszciplináris megközelítése. A Covid-járvány jelentős mértékben erősítette a rezilienciára épülő szakpolitikák pozícióit, s ez a jelenség a kormányzatok számára is kihívást jelent mind globális, mind nemzeti és helyi önkormányzati szinten. Az elsősorban a járványkezeléssel foglalkozó és a kelet-közép-európai régióra koncentrált szakirodalom szemléje kiterjed a fogalom formálódására, a kormányzási vonatkozásokra, a centralizáció és decentralizáció dilemmájára, valamint a többszintű kormányzásban bekövetkezett változásokra. Az elemzés alapján megállapítható, hogy a centralizációs reflexek rendkívül erősek, a helyi önkormányzatokat érintő megszorítások és az információhiány egyaránt akadályozta a különböző szintek együttműködését. Nem voltak azonban előnyös helyzetben a nemzetközi szervezetek sem, mert a nemzetállami kormányzatok nem voltak partnerek az együttműködésben. Fontos tanulság, hogy a kormányzatok minősége jelentős mértékben hozzájárul a válságok sikeres vagy sikertelen kezeléséhez, ahogy az is, hogy a válságokra való felkészülést rendszerszinten szükséges beépíteni a kormányzatok működésébe, aminek segítségével elkerülhető, hogy veszélyhelyzetben kizárólagos legyen a rendkívüli eszközök alkalmazása.

A magyar járványkezelés tekintetében tett megjegyzések, részben a szerző és kollegái korábbi kutatásai alapján, arra utalnak, hogy nem kerültük el a centralizáció és a „kivételesség” veszélyeit, de a helyi önkormányzatok felkészületlensége is hozzájárult ahhoz, hogy nem kerültünk a járványkezelésben jól teljesítő kormányzatok közé.

Ilona PÁLNÉ KOVÁCS: *scientific advisor, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; professor, Faculty for Humanities, University of Pécs; Ifjúság útja 6., H-7624 Pécs, Hungary; palne.kovacs.ilona@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2286-6326>*

KEYWORDS: *resilience; crisis management; COVID-19 pandemic; multi-level governance; self-governments*

ABSTRACT: *The article discusses the literature on resilience from the point of view of governance and decentralization. Although resilience is not a new term, an interdisciplinary approach has gained growing momentum during the last years producing a large number of scientific literature and public policy analyses. The COVID-19 pandemic has strengthened the position of resilience-based public policies, which is a serious challenge for the governments at the global and national and local levels. Based on the literature on COVID management in the Central and Eastern Europe, the review discusses the formation of the term of resilience, its implications for governance, dilemmas of centralization/decentralization, and changes in multi-level governance. The review indicates that centralization trends are strong, cutbacks affecting self-governments, and the lack of information undermined the cooperation of various governance levels. Similarly, the global level did not get a strong role in crisis management, since national governments were reluctant to engage in cooperation with international organisations.*

An important lesson is that the good quality of governance could contribute to the successful management of crises. Furthermore, in order to avoid the exclusive use of extreme measures in times of emergency, it is necessary to incorporate the preparation for crises into the functioning of governments at the systemic level. The incorporation of special knowledge, planning and processes into the governance model is a challenge for governance reforms, though it is necessary to avoid ad hoc, extraordinary governance measures. The literature review emphasises the advantages of decentralization and the necessity of resilient societal support as a general context of good governance.

Our research results indicate that the management of the pandemic in Hungary was centralized and based on extraordinary improvisation. On the other hand, local governments were also unprepared, which contributes to the modest ranking of Hungarian governance performance in crisis management.

Bevezetés

A válságok kezelése a kormányzatok számára nem ismeretlen feladat, de a jövőben különösen fontossá válik. A természeti katasztrófák, vagy éppen a gazdasági recesszió olyan külsődleges és váratlanul fellépő körülmények, amelyekre a kormányzatoknak nemzeti és helyi szinten is válaszolniuk kell, a többszintű kormányzás rendszerében, az utóbbi évtizedekben erősen globális, nemzetközi környezetbe ágyazva. Természetesen a válság természetétől és a kormányzatok eszközeitől, szerkezetétől, kultúrájától függ, hogy milyen válaszokat adnak. A szakpolitikai elemzések és a tudományos kutatások évtizedek óta vizsgálják, értékelik a válságkezelési gyakorlatokat, törekszenek az általánosítható tapasztalatok összefoglalására és a különbségek szisztematikus összehasonlítására. A válságokkal foglalkozásban egyik markáns változás, hogy a rövid távú válságkezelés mellett az ún. reziliencia szükségessége a közpolitikai gondolkodás és cselekvés standard elemévé vált (Welsh 2014; Zitek, Klimova 2020). A rendszerek, egyének külső körülményekhez való alkalmazkodási, illetve a sokkokkal szembeni ellenállási képességeként leírt jelenség (Sebestyén et al. 2020, 355.) körül az utóbbi években felélénkült a vita (Bailey, Turok 2016). A pandémia pedig olyan új kérdé-

seket vetett fel, olyan új tapasztalatokat hozott, amelyek mind a reziliencia értelmezésében, mind beemelésében a közpolitikai stratégiákba bőven ad feladatokat a tudomány és a közpolitika elemzők számára.

Az utóbbi évek korszakhatárt jelentenek a válságok kormányzati kezelésében; megerősödött a reziliencia iránti szakpolitikai igény és tudományos érdeklődés, érzékelhető, hogy egyre finomodó, egyre árnyaltabb megközelítések születnek. A válságkezelés, a védekezőképesség, a változásokhoz való alkalmazkodás világszerte a figyelem középpontjába került, olyan új elméletek, vélemények jelennek meg, amelyek tartós és mély változásokat ígérnek a kormányzati stratégiákban. A változások azonban egyelőre inkább a tudományos kutatások szintjén érzékelhetőek. Ma még nehezen jósolható meg, hogy a kormányzatok az akut válságokon túljutva, tartósan berendezkednek-e a válságok szisztematikusabb, tudatosabb kezelésére, megelőzésére, a kockázatok minimalizálására, a reziliens kormányzásra. A pandémia árnyékában megjelent újabb globális kihívások, az orosz-ukrán háború, az energiaválság egyértelműen kényszerítő erőt jelentenek a paradigmaváltásra.

A tanulmány a legfrissebb szakirodalom elemzésére vállalkozik, keresve a szemléletváltás elemeit, ugyanakkor a Közgazdaság- és Regionális Kutatóközpontban lezajlott Covid-kutatási projekt keretében szerzett tapasztalataink alapján magyar párhuzamok említésére is törekszik.

A reziliencia fogalmának formálódása, regionális tudományi értelmezése

A reziliencia eredetileg természettudományi (fizikai, biológiai), pszichológiai, majd ökológiai fogalmának értelmezése az utóbbi évtizedben újabb megközelítésekkel gazdagodott (Cristopherson et al. 2010). A reziliencia fogalma nem új, de kétségtelenül napjainkban vált „népszerűvé”, elsősorban azzal, hogy a 2008-as nagy recesszió, majd a pandémia (*great recession and great lockdown*) hatására a váratlan, helyileg általában körülhatárolt katasztrófák kezelésén és a károk helyreállításán túl, a globálisan megjelenő válságokra adandó tudatosan megtervezett válaszok, a felkészülés, a megelőzés, az alkalmazkodás került a fókuszba (Mello 2021). A globalizáció korszakában a kockázatok, a bizonytalanság, a kiszolgáltatottság, a gazdasági és környezeti krízisek egyre inkább összekapcsolódnak, ami elvezetett a sérülékenység fogalmának megjelenéséhez. A fogalom növekvő népszerűségét az a felismerés táplálta, hogy nem elég a válságot minél gyorsabban legyőzni, és visszaszerezni az egyensúlyt, jóval inkább az a fontos, hogyan előzik meg és csökkentik a károkat a krízis előtt.

A válságok társadalomtudományi szakirodalma hagyományosan közgazdasági fókuszú volt. A friss koronavírus-járvány szakirodalmát tanulmányozva azonban jól érzékelhető, hogy az elemzések túlmennek a gazdaságtudományi, pénzügyi, illetve a menedzsmenttudományi kereteken, és egyre több tudomány-

terület komplex bekapcsolásával zajlanak empirikus és elméleti kutatások. A koronavírus-járvány természete, sokrétű következményei eleve szükségessé tették több tudományterület mozgósítását, amit a tudományfejlődés eredményei is segítettek, hiszen az interdiszciplinaritás egyre fejlettebb, árnyaltabb tudományos elméleti, módszertani alapokra támaszkodhat.

A különböző komplex, interdiszciplináris modellek lehetővé teszik az időben és a nemzetközi összehasonlítást, és egyre árnyaltabb képet alkotnak a válságkezelés és a tágabb értelemben vett reziliencia különböző aspektusairól, segítve ezzel a tudatos, átfogó beavatkozást. A gazdaságtudományi megközelítések körében az utóbbi időben az ún. reziliencia-kapacitási index kidolgozásával sikerült például összekapcsolni a reziliencia fogalmát a gazdasági sérülékenységgel (Hudec, Reggiani, Šiserová 2017). A reziliencia ún. mérnöki, természettudományos megközelítése alapvetően a külső sokk, a katasztrófa elleni védelemre, lényegében a *status quo* fenntartására irányul. Az ökológiai dimenzió a helyreállítás szakaszában érvényesül, célja a krízis utáni új harmónia elérése, míg az adaptív dimenzió a folyamatos társadalmi, gazdasági átalakulást célozza meg az új kihívásoknak, körülményeknek megfelelően (Masik, Grabowska 2019). Az ún. transzformációs reziliencia az egyéni és közösségi, társadalmi szintű alkalmazkodás, védekezés pszichológiai dimenziójaként is egyre több közvetlenül alkalmazható kutatási eredményre támaszkodhat (Doppelt 2016). Természetesen nem mellékesek a reziliencia jogtudományi vonatkozásai sem. A válsághelyzetekben gyakori az ún. rendkívüli jogalkotás, ami egyrészt a jogalkotás gyorsaságát segíti elő, másrészt a jogi szabályozás intenzitását növeli. A kutatók azonban arra figyelmeztetnek, hogy a rendkívüli jogalkotási felhatalmazás esetében is alapvető fontosságú az emberi jogok korlátozásának ellenőrzése. Az elemzések azt mutatják, hogy az egyes nemzeti megoldások eltérőek, erősen összefüggve az adott állam politikai, alkotmányos sajátosságaival (Horvat et al. 2021; Hoffman 2021).

A tudományos kutatások egyre komplexebb, időben is szakaszolható képet alkotnak a válságokkal kapcsolatos kormányzati beavatkozások folyamatáról. Általános felismeréssé vált, hogy a nagy átalakulások és beavatkozások idején nagyszámú szereplőt kell mozgatni mind vertikális, mind horizontális dimenzióban, ami nem oldható meg valamilyen uniformizált modell mentén. Ahogy csökkent a „válságtudományok” kezdeti gazdaságtudományi dominanciája, és vált elsődleges szemponttá a sokkok utáni egyensúly visszaszerzésére való társadalmi, gazdasági, kormányzati alkalmasság, úgy terjedt el a regionális tudományi, illetve urbanista megközelítés is, ami nagy segítséget jelent a regionális adaptációs képesség erősítésében (Boschma 2015; Martin et al. 2016; Burayidi et al. 2020).

A kérdés, vajon a régiók miért reagálnak különböző sikerrel a krízishelyzetekre, ugyan régi, de hosszabb idő kellett annak felismeréséhez, hogy meg kell különböztetni a tartós regionális adottságok determinálta hosszú távú folyamatokat és az ún. „pop-up” helyreállítást. Ennek ellenére nem sokat lehet tudni arról, hogyan képesek a régiók mobilizálni a vagyonukat, erőforrásaikat. Az elemzések,

esettanulmányok mindenesetre azt mutatják, hogy a válságok kezelésében és a helyreállításban is fontosabb tényező a belső szereplők hálózati összekapcsoltsága, mint a hagyományos gazdaságfejlesztési/növekedési megközelítést követve, a külső befektetők vonzása. Úgy tűnik, hogy a globalizáció okozta összekapcsoltság a fejlődési központokban növeli a sérülékenységet a periférikus térségekhez képest, ugyanakkor az urbánus, sűrű hálózatokba összekapcsolt térségeknek nagyobb az ún. reziliencia-kapacitása, a több lábbon álló, diverzifikáltabb régiók ellenállóbbak (Hudec, Reggiani, Šiserová 2017). Más elemzések, esettanulmányok arra hívják fel a figyelmet, hogy a metropolisztérségek, agglomerációk és a rurális térségek reagálása a válságokra nagyon erős változékonyságot mutat, és rezilienciájuk sem építhető azonos megoldásokra (Ženka, Slach, Pavlík 2019), ami egybecseng az általános regionális tudományi megközelítésekkel (Lengyel 2021).

A reziliencia követelménye az urbanisták körében is nagy tekintélyt élvez, mára inkább mozgalomnak tartják, semmint a tudomány berkein belül maradó elméletnek (Lavell 2020). Vannak kísérletek a kisebb, lokális lépték rezilienciájának mérésére is, azt feltételezve, hogy a veszélyhelyzetekhez való alkalmazkodás lokálisan differenciált, s a helyi társadalomnak kitüntetett szerepe lehet azok kezelésében (Jülich 2017). Sleszynski és szerzőtársai (2022) eredményei szerint az urbánus térségek a pandémia idején sérülékenyebbek, rezilienciájukat azzal növelhetik, ha a sérülékenyebb népességre nagyobb figyelmet fordítanak. A koronavírus-járvány tekintélyes mennyiségű szakirodalma – beleértve a tudományos és az ún. „szürke” publikációkat is – alátámasztja, hogy a városok reagálása, okos (digitális) megoldásai hozzájárulnak a válságok hatékony kezeléséhez és az „új normalitáshoz” való visszatéréshez (Szalai, Fabula 2022).

Mindezek a pozitív helyi tapasztalatok nem cáfolják azt a tényt, hogy a helyi szereplők és erőforrások mellett a nemzeti szintű szakpolitikák és források alapvetően meghatározzák a régiók restaurációs képességét.

Reziliencia és kormányzás

Mivel tudjuk, hogy a kormányzás számít, szinte minden gazdasági, társadalmi terület elemzésében felértékelődnek az intézményi szempontok. A kormányzástudományi, közpolitikai kézikönyvekben is önálló fejezetként jelennek meg a kockázat, a válság kezelésének elemei (Bevir 2011; Fisher 2014). Az intézményi megközelítések egyre inkább túlmutatnak az intézményi formák, típusok, működési modellek elemzésénél, abból a felismerésből kiindulva, hogy még a válságok pontszerű elemzésénél sem hanyagolható el a kormányzás általános kontextusa, az ideológiai, értékrendbeli sajátosságok, amelyek determinálják az intézmények és szereplők működését. A neoliberalis alapelvek mechanikus alkalmazása azonban már nem elegendő, mint ahogy az „ortodox” liberalizmus sem, amelyik a ki-

lencvenes években a hatalom önkorlátozása mellett érvelt. Mára árnyaltabb és kevésbé értékkötött, differenciált kormányzási megoldások váltak jellemzővé.

Christopherson és szerzőtársai (2010) szerint az államigazgatásnak soha nem szabad kapkodva, rögtönzésekkel reagálnia, s különösen a meglévő mintákat mechanikusan követnie. Túl hamar alakult ki egyetértés abban, hogy milyen kormányzási modell, illetve technika szükséges, illetve ideális a reziliencia érdekében, holott nem lehet a konkrét körülményeket és kontextust figyelmen kívül hagyni. A kormányzási környezet elemzésére makro-, mezo- és mikrokormányzási dimenzióban egyidejűleg van szükség, és ennek során nemcsak az értékeket, ideológiákat, intézményeket, hanem a személyzet és vezetés magatartását is figyelembe kell venni.

A „kontextualizálás” legalább olyan fontos, mint az alkalmazott kormányzási eszköz kitűzött célja és esetleg számokkal is mérhető hatékonysága. A társadalomtudósok már Merton óta figyelmeztetnek arra, hogy nem mindenütt hatásos ugyanaz a megoldás, a beavatkozásoknak mindig vannak nem szándékolt mellékkövetkezményei, különösen akkor, ha az állam nincs a megfelelő tudás és információ birtokában, és ha nem veszi figyelembe a konkrét gazdasági érdekeket, a társadalom kulturális sajátosságait (de Vries, Kroukamp, Jaarsveldt 2020).

A kontextus egyik elemeként értelmezik az ún. társadalmi rezilienciát, ami befolyásolja a kormányzás minőségét, a válság kezelésének hatékonyságát (Brousselle et al. 2020). A társadalom rezilienciája szempontjából a legfontosabb feltétel, hogy ne létezzenek jelentős társadalmi különbségek és konfliktusok. A társadalmi reziliencia akkor növelhető, stabilizálható, ha az állam támogató, társadalmi érzékenységet mutató beavatkozásokkal csökkenti a különbségeket, s nem csupán a növekedésre fókuszál, hanem a társadalmi jóllét irányába mozdul el (Stiglitz, Sen, Fitoussi 2009). A közösségek szintjén értelmezett reziliencia attól is függ, hogy a közösség mennyire szervezett, képes-e krízis idején önmagát fenntartani, a kiegyensúlyozott metabolizmus révén hozzájut-e a szükséges infrastruktúrához (energia, közlekedés) és létfenntartási forrásokhoz (élelmiszer). Ez az ideális állapot nemcsak nemzeti kormányzati szintű beavatkozásokat igényel, hanem területi léptékben is végiggondolt és végrehajtott politikákat (Brousselle et al. 2020).

A koronavírus-járvány idején megjelent igazgatástudományi, szervezéselméleti munkák a közigazgatás válságokhoz való alkalmazkodását elemzik (Al-Dabbagh 2020). A kommunikáció, a döntési szint helyes megválasztása, a bizalom építése, a tervezés, a decentralizáció, a különböző forgatókönyvek, alternatívák felállítása, a konfliktuskezelési technikák, a kompromisszumokra való képesség fejlesztése, a döntéshozók képzése, szakmai segítése alapvető fontosságú módszerek, eszközök, amelyek a szervezéstudományi tapasztalatok szerint javítják a válságkezelési döntések hatékonyságát. A kormányzás minőségét mérő nemzetközi rangsorok alapján statisztikai tényekkel is igazolható, hogy a

pandémia kezelésének sikere, a halálozási adatok szorosan összefüggenek a kormányzati teljesítménnyel (McCann, Ortega-Argilés, Yuan 2021).

Haase (2009) az adminisztratív reziliencia különböző mérhető, megragadható komponensei mentén végzett empirikus elemzéseket két természeti katasztrófa (cunami Indonéziában, hurrikán az Egyesült Államokban) kezelésében. A szerző hat komponenscsoportban különböző indikátorokat használt. A környezeti tényezők között a speciális szabályozás, a tervezés, az együttműködési mechanizmusok és a közigazgatási intézmények felkészültségét mérték, a technológiai komponensek közül a rendelkezésre álló kommunikációs eszközök, az informatikai felszereltség került értékelésre. Az ún. interakciós komponensbe a szervezetek közötti információ sajátosságai, a szakértők, a személyzet, a humán források mozgósítása, az információs komponensbe az információk eljuttatása és fogadása, a reagálás gyorsasága és minősége, míg a szervezeti komponensbe a működés szabályozása, a források, a képzés, az együttműködés, a korrekciós mechanizmusok kerültek. A szerző különös jelentőséget tulajdonított a kulturális komponensnek, amelyet a rendelkezésre álló tapasztalat, bizalom, a közösségiség és az innovációs hajlam elemzésével értékelt. A kutatás arra mutatott rá, hogy a közigazgatás különböző (nemzetközi, szövetségi, nemzeti, helyi) szintjei eltérő felkészültséggel, tudással, eszközrendszerrel rendelkeznek és nagyon eltérő teljesítményt nyújtanak. A két esettanulmány adatai alapján a szükséges tudás és információ tekintetében a nemzetközi szint teljesített jobban, ami elsősorban a koncentrált tudáskészletnek köszönhető. A szerző eredményei szerint különösen a bizonytalanság, a döntések következményeinek kiszámíthatatlansága akadályozza az alsóbb szintű döntéshozókat abban, hogy a „normális” eljárásrendeket és a racionalitást alkalmazzák. Éppen ezt a típusú tudást, rutint kellene elsajátítania a közigazgatási személyzetnek és a döntéshozóknak. Ez nem megy egyik napról a másikra, és nem akut reakciók mentén alakul ki, hanem tudatos tanulás, tervezés során. Az új kormányzati stratégiáknak átfogónak és jövőorientáltnak kell lennie, számolva a válságok folyamatos jelenlétével.

Empirikus adatbázisok segítségével találtak kapcsolatot a kormányzás minősége és a regionális reziliencia között (Rios, Gianmoena 2020). Az ún. reziliencia index alkalmazásával kimutatták, hogy a kormányzás minősége, ezen belül a korrupció mértéke döntően determinálja a régiók kríziskezelő képességét. A korrupció a kormányzatoknak erősen útfüggő sajátossága, tehát a régiók rezilienciája nem növelhető egyik napról a másikra. A válságokra reagálva nem elegendő az intézményi reformokra korlátozódni, különösen fontos a hatóságok működési közegét alkotó civil társadalom állapota, a közigazgatásban dolgozó köztisztviselők kiválasztási mechanizmusa.

A pandémia lefolyásának, kormányzati kezelésének tapasztalatai arra utalnak, hogy a reziliencia alakulásában a tervezés minősége fontos szerepet tölt be. Alapvető szükség van a fenntarthatóság, a reziliencia szempontjainak, céljainak beépítésére a fejlesztési tervezésbe, ahogy speciális előrettekintő programok, helyreállítási tervek készítésére is. A helyi önkormányzatoknak helyi specialitá-

sokat tartalmazó katasztrófa-elhárítási és -kezelési terveket, kézikönyveket kell kidolgozniuk (Lee 2019).

Természetesen a tervezésben is érvényesülnek a különböző területi léptékek specialitásai. A külső sokk elleni azonnali védelemnek és a helyreállítás középtávú, illetve a hosszú távú alkalmazkodás dimenziójának a városok, régiók reziliencia-stratégiáiban is meg kell jelennie, mégpedig egymással integráltan (Masik, Grabowska 2019). A tervezési mechanizmusok, modellek átalakítása nem csak elméleti, módszertani segítséget igényel, hanem a különböző gyakorlatok összehasonlító elemzését is. A Rockefeller Alapítvány tervezési folyamatot segítő kezdeményezése volt például az ún.100 reziliens város program, amely a világ 100 városában segíti a rezilienciára épülő fejlesztési stratégiák kidolgozását négy – intézményi, gazdasági, társadalmi és környezeti – pillérre támaszkodva. A projekt fontos üzenete, hogy a reziliens városok stratégiája akkor lehet sikeres, ha kellőképpen átfogó, rugalmas, elegendő forrást képes mozgósítani, integrálja a különböző célokat és érdekeket, valamennyi érintett korrek, kreatív bevonásával (100 Resilient Cities 2019). Megjegyezzük, hogy ez a projekt kritikát is kapott. Lavell (2020) arra hívta fel a figyelmet, hogy a 100 városból csupán 30 található a déli földtekén, a minta nagyobb része az urbanizált nagyvárosok közül került ki, miközben a projekt a kis- és középvárosok számára lenne igazán tanulságos. A jelenség a szokásos közpolitikai transzferek nyugati/északi dominanciáját tükrözi, s könnyen lehet, hogy a reziliencia elsajátítása sem lesz sikeres, ha nincs törekvés a nagyon különböző kontextusok figyelembevételére.

A centralizáció-decentralizáció dinamikája

Amikor a reziliencia és a kormányzás összefüggéseit elemezzük, nem kerülhetjük meg azt a klasszikus kérdést, hogy mennyire centralizált vagy éppen decentralizált döntési mechanizmus felel meg a rövid és hosszú távú kihívásokhoz való alkalmazkodásnak. A decentralizációra irányuló erősödő, vagy legalábbis nem csökkenő igényt a szakértők összekapcsolták a válságok regionális és helyi összefüggéseinek elemzésével, igazolva, hogy a decentralizált válságkezelés racionális alternatíva. A tanulmányozott szakirodalomban intenzív figyelem irányul a konkrét központi és területi kormányzási beavatkozások specialitásaira, az egyedi körülmények hatásaira. Az a kérdés, vajon melyik kormányzási szint képes jobban a válságok megelőzésére, a közvetlen hatások kezelésére és a következményekhez való alkalmazkodásra, nem kérdőjelezi meg a szintek közötti szoros együttműködés fontosságát.

A centralizáció és decentralizáció a kormányzással foglalkozó tudományok örök témája, már csak azért is, mert viszonyuk, arányuk időről időre, országról országra változik. Tény, hogy az utóbbi évtizedek a decentralizáció jegyében teltek, a szakértők, nemzetközi szervezetek és a fejlett demokráciák kormányzatai-

nak többsége a decentralizációban látta a kormányzás hatékonyságának és transzparenciájának a garanciáját. A trendet a 2008-as válság csak átmenetileg szakította meg, nem generált rendszerszintű változásokat, annak ellenére, hogy jelentős költségvetési megvonásokra került sor, és átalakult az önkormányzatok feladatrendszere is (Lago, Lago-Peñas, Martínez-Vazquez 2020). A decentralizáció pozíciói ugyan a mainstream kormányzási és politikatudományi szakmai körökben és a jól kormányzottnak minősített országokban erők maradtak, tény, hogy megjelentek a centralizáció rejtett formái a források csökkentése mellett, például a feladatellátás jogi szabályozásának szigorításával, vagy éppen a feladatok és a végrehajtáshoz szükséges erőforrások közötti aszimmetria növelésével (Brezovnik, Hoffman, Kostrubiec 2021). Az is megfigyelhető azonban, hogy a válságot követő időszakokban megnő a decentralizált kormányzati szintek befolyása, szerepvállalása (Mello 2021).

A gazdasági válság és a koronavírus-járvány azonban újra kiváltotta a vitát arról, hogy melyek a decentralizáció előnyei és hátrányai, feltételei, hogyan célszerű a szintek viszonyát kialakítani. Hosszú idősorok elemzésével az látszik, hogy a decentralizációnak vannak korlátjai, például a helyi önkormányzatok méretének növelése a kisebb községek összevonásával nem javítja mechanikusan a költséghatékonyságot (Mello 2021). A kormányzati modellválasztás és a területi hatalommegosztási arányok vertikális dimenziója mellett számolni kell azzal a ténnyel is, hogy az utóbbi évtizedekben előtérbe kerültek a horizontális együttműködés különböző formái, új szereplők jelentek meg a közfeladatok megszervezésében. Sok tényezőt kell figyelembe venni akkor, amikor a kormányzás trendjét akarjuk formálni, differenciálva a konkrét területi adottságok, az erőforrások sokszínűsége szerint.

A koronavírus-járvány kitörése idején a nemzeti kormányzatok reagálása volt a legaktívabb, megkérdőjelezve mind a nemzetközi, mind a helyi szintek alkalmasságát a válság kezelésére. A jelenség általánosan érvényesült, és szellemesen „koronacionalizmus” elnevezéssel illették Bouckaert és szerzőtársai (2020). A pandémia következményeit, tanulságait tárgyaló szakértők egyetértettek abban, hogy a jövő válságait illetően újra kell gondolni az egyes kormányzati szintek közötti munkamegosztást és az együttműködés formáit (Brousselle et al. 2020). Ha áttekintjük a Covid-járvány alatti kormányzással foglalkozó terjedelmes társadalomtudományi szakirodalmat és közpolitikai elemzéseket, azt látjuk, hogy a mérhető, gazdasági, pénzügyi következmények állnak a fókuszban. A centralizáció-decentralizáció dilemmáját rendszerint a költségvetési megvonások, a bevételek és kiadások alakulása felől közelítik meg (Mello 2021). Sok kormányzat azonban éppen azért juttatta többletbevételi (pl. személyi jövedelem- vagy vagyjonadó) lehetőséghez az önkormányzatokat, hogy a sérülékeny társadalmi csoportokat segíthessék, illetve helyi gazdaságtámogató intézkedéseket tegyenek. Mello (2021) elemzése szerint a válságok idején jellemző két fő stratégia, nevezetesen a teher áthárítása (*burden shifting*) vagy azok megosztása (*burden sharing*)

közötti választás vagy arány attól is függ, hogy az egyes szintek milyen hatalmi pozícióval, eszközkészlettel, mozgósítható erőforrással rendelkeznek, és milyen a szintek közötti alkotmányos és tényleges viszonyrendszer. A fiskális föderalizmus, a kormányzati szintek közötti pénzügyi, újraelosztási folyamatok tekintélyes elemzője arra a következtetésre jut, hogy a nagy recesszió és a nagy lezárás időszaka során felhalmozódott tapasztalatokat azért kellene alaposan feldolgozni, mert a válságok gyakran hosszabb távon pozitív innovációkat, változásokat generálnak. Megemlíti, hogy például Görögországban, Norvégiában, Franciaországban a gazdasági recesszió vezetett strukturális reformokhoz.

Abban erősen megoszlanak a vélemények, hogy mely szinteknek milyen tartalmú és mértékű szerepe tekinthető optimálisnak, illetve, hogy egyáltalán létezik-e általánosítható megoldás. Kétségtelen, hogy a központi hatóságok kapacitásai sokkal erősebbek a helyi kormányzatokkal összevetve, ugyanakkor csak a problémákra gyorsabban és érzékenyebben reagáló helyi hatóságok képesek a helyi sajátosságokhoz igazított stratégiák végrehajtására (Sleszynski et al. 2022). Nemzetközi összehasonlító adatsorokat elemezve a kutatók hangsúlyozták ugyanakkor, hogy nem szabad az egyes szinteket külön-külön értékelni, mert a járványkezelés természeténél fogva többszintű. A decentralizáció előnyeit az átfogó ökonometriai elemzések is igazolták (McCann, Orteg-Argilés, Yuan 2021), rámutatva arra, hogy az előnyök nem érvényesülnek automatikusan. Lee (2019), aki a Covid-járvány előtt foglalkozott az önkormányzatok rezilienciájával, felismerte, hogy a korábban a központi szintre koncentrált katasztrófamenedzsment mellett a decentralizáltabb, hálózatos kormányzati modellek bevezetése érdekében nagyobb figyelmet érdemelnek a helyi döntéshozók. Rámutatott arra is, hogy az önkormányzatok felkészítése során nem hagyhatók figyelmen kívül a helyi kontextusok. Az elhárítás helyi költségei és a reziliencia függenek a helyi közösség abszorpciós kapacitásától, a külső és belső hálózatok erősségétől. A helyi közigazgatás szerepe a hálózatiságra épülő együttműködés megszervezése. Válság idején nagyon rövid idő alatt kell kombinálni különböző eszközöket és szereplőket, tudásokat, képességeket. A hálózatokba szerveződő szereplők képesek a koordinációra és a decentralizált döntésekre, csökkentve a tranzakciós költségeket. A belső hálózati modellben az integráló erő a helyi közösségben meglévő bizalom. A külső hálózatot a többi helyi kormányzattal kiépített kapcsolatrendszer jelenti, ami elsősorban a katasztrófa utáni újjáépítésben fontos, különösen akkor, amikor az önkormányzatok korlátozott kapacitásokkal rendelkeznek.

A koronavírus-járvány nem hozott igazán új megközelítést a centralizáció, decentralizáció dilemmáját illetően, jellemző maradt az egyes szintek előnyeinek, hátrányainak differenciált értékelése, viszont nagyon erős akcentussal jelent meg a szintek közötti együttműködés, a koordináció problémája. Kulcskérdés, különösen válság idején, hogy a szintek közötti viszonyrendszert a kooperáció vagy a versengés jellemzi, és hogy a kormányzati környezet egyáltalán alkalmas-e kollaborációra. Nemcsak az releváns kérdés, hogy léteznek-e mechanizmusok az ér-

dekegyeztetésre, az információáramlásra, hanem az is, hogy milyen a hatalmi modell, kompatibilis-e a partnerséggel, és milyen kapacitásokkal rendelkeznek az egyes kormányzati szintek. Az eszköztelen, mozgástér nélküli, rövid pórázra fogott helyi kormányzatok nem képesek sem a helyi, sem a felsőbb szinteken működő partnerekkel kreatívan együttműködni, mozgósító hatást kifejteni. Németország a példa a kooperatív föderalizmusra, ahol a decentralizált kormányzati rendszer erős koordinációs mechanizmusokkal kapcsolta össze a centralizáció és a decentralizáció előnyeit a válság kezelésében is (Pöhler et al. 2020; Sleszinsky et al. 2022). Klimovský és szerzőtársai (2021a), áttekintve a pandémia kérdésével foglalkozó szakirodalmat, arra a következtetésre jutnak, hogy az egyik legfontosabb általános tényező a kormányzatok kollaborációra való alkalmassága, ami egyáltalán nem mindenütt jellemző adottság. Az általuk vizsgált cseh és szlovák példa mutatja, hogy a válság kezelésében elkövetett hibák jelentős része éppen az együttműködés hiányával függ össze, amit elsősorban az útfüggőséggel magyaráznak.

Többszintű kormányzás, a nemzetközi szervezetek szerepvállalása

A koronavírus-járvány idején megkérdőjeleződött a többszintű kormányzás korábban már-már általánosan elfogadott modelljének működőképessége, holott a reziliencia célja, szemléletmódja a nemzetközi szervezetek közpolitika-formáló és -segítő aktivitásában hosszabb ideje jelen van.

A válságok általában erősítik a nemzetközi szervezetekkel szembeni ellenérzéseket, és a fogolydilemma csapdájában bekövetkezhethet a legrosszabb forgatókönyv, amikor az egyes szintek és szereplők nem képesek értelmes kompromisszumokat kötni (Brousselle et al. 2020). A nemzetállamok nem igazán hajlanak a globális összefogásra, a pandémia kezelésében általában nemzeti önzés vált jellemzővé. Jól mutatja a problémát, hogy például a WHO nehezen tudott közös akcióra serkenteni, csak javaslatokat fogalmazhat meg, mert a nemzetközi közösség nem nyitott arra, hogy a Covid-19, a „közös ellenség” terjedését együttesen oldják meg (Anadza, Pasopati, Syarifuddin 2021). Nem véletlen, hogy a kormányzati sajátosságokat összehasonlító átfogó elemzés is arra a következtetésre jut, hogy a globális, illetve geopolitikai dimenzió szisztematikusabb beépítése a válságkezelési és újjáépítési stratégiákba sürgető kihívás (Brousselle et al. 2020).

A nemzetközi szervezetek „puha” szerepvállalása nem becsülendő le az információk gyűjtésében, elemzésében, disszeminálásában. Az OECD riportjai már a kezdet kezdetén bemutatták a városi és vidéki térségek eltérő érintettségét, első reakcióit, a gazdasági, társadalmi, egészségügyi következményeket, kitérve kormányzati, intézményi vonatkozásokra is (OECD 2020 a,b).

Az Európai Unió nagy aktivitással reagált a járvány terjedésére, speciális segélyeket, támogatásokat biztosított, illetve rugalmasabbá tette a kohéziós forrá-

sok felhasználási szabályait (Kolundzic, Tijanac 2021). Minden válságkezelő uniós intézkedés közös jellemzője volt a hosszú távú fenntarthatósági és klímacélokmal való összehangolás, ami az EU régóta képviselt közpolitikai filozófiájából és céljaiból következik (Szalai, Fabula 2022). Az uniós szerepvállalással kapcsolatos politikai jellegű tartózkodás egyes tagállami kormányok részéről azért ellentmondásos, mert éppen azon kormányzatok álltak ellen az intenzívebb uniós szerepvállalásnak, amelyek arra a leginkább rászorulnak. Miután hamar kiderült, hogy a pandémia eltérő mértékben érinti a különböző régiókat, a kiegyenlítésre még nagyobb szükség van, ami az európai kohéziós politika szerepét még inkább felértékelheti (Bachtler, Mendez, Wishdale 2020). Ugyanakkor az európai nagy újraindítás (*great reset*) érdekében közösségi forrásokból végrehajtott beruházásokat vizsgáló jelentés azt állapította meg, hogy éppen a kohéziós országokban nem mindig racionális beruházásokat fedeznek a támogatások, ezért a regionális kiegyenlítés kevésbé érvényesül (Cerniglia, Saraceno, Watt 2021). Az EU tagországai és régiói közötti érdekellentétek, konfliktusok maguk is nehezítik az uniós szintű aktivitást. Egy, a pandémia kezelésére irányuló felmérés szerint még mindig nem alakult ki a városi és vidéki térségek közötti szolidaritás, a fejlettebb városi térségek kevésbé támogatják, hogy a kohéziós források a vidéki térségek felzárkózását szolgálják (CoR-OECD 2020). A mintegy 300 regionális és települési önkormányzat válaszaiból érdekes kép bontakozik ki a helyi és regionális önkormányzatok ambícióiról. Mintegy 70% szerint elégtelen az egyes kormányzati szintek közötti koordináció, erőteljesebb támogatást, nagyobb mozgásteret várnának a központi kormányzattól. Ugyanakkor csak az önkormányzatok kisebb része vállalna további feladatokat a válság kezelésében. Az elemzések szerint a decentralizáltabb országok önkormányzatai nagyobb aktivitást mutattak a helyi gazdaságot és foglalkoztatást segítő programokban, illetve, hogy többnyire a regionális önkormányzatok aktívabbak az addicionális források bevonásában, az uniós pályázási tevékenységben. Intő jel, hogy a válaszadóknak csupán a fele nyilatkozott 2020 második felében úgy, hogy a helyreállítás tervezése során jobban figyelni fog a rezilienciára és a klímavédelmi összefüggésekre.

Az Európai Unió *Next Generation* csomagja a legnagyobb segélycsomag az EU történetében, ami nagy vitát váltott ki az uniós integráció irányáról és az uniós szerepéről. Az erről szóló közvéleménykutatás szerint (64 ezer embert kérdeztek meg 25 országban 2020 decembere és 2021 januárja között) az erős nemzeti identitás negatív hatással van az EU szerepvállalásának megítélésében. Amennyiben a nemzeti elit támogató politikát és kommunikációt folytat, ennek erős véleményformáló hatása van, ahogy a pártpolitikai kötődésnek is. Az adatok szerint ugyanakkor a kohéziós országok körében nagyobb társadalmi támogatás jellemző, miközben a megkérdezetteknek csupán 55 %-a értett egyet azzal, hogy az EU nyújtson több segítséget a pandémia kezelésében. Az európai közvélemény tehát jellemzően megosztott, s ez erősen függ a tagállami kormányok véleményétől, ahogy a kommunikációtól és a problémák napirendre tűzésétől is. A polgárok bizalma a hazai és uniós elit iránt inkább általános

politikai bázison nyugszik, és kevésbé befolyásolható a konkrét közpolitikai specialitások, például a pandémia szükségletei mentén (Bauhr, Charron 2022). Szakmai, tudományos körökben mindenesetre az a vélemény uralkodik, hogy a járványkezelésben a globális szervezeteknek, az Európai Uniónak még aktívabb szerepet kellene vállalnia, amihez jelentős intézményi átalakításokra lenne szükség (Sleszynski et al. 2022).

Nemzeti válságkezelési esetek a pandémia idején

A koronavírus-járvány sok tekintetben újszerű közpolitikai kihívást jelentett az eddigi világjárványokhoz képest, éppen ismeretlensége és a közpolitikai következmények, körülmények bizonytalanságai miatt. Az intézkedések bizonyos standardja mellett az egyes kormányzatok eltérő válaszokat adtak. Az összehasonlító elemzések azt mutatják, hogy ebben természetesen közrejátszik a politikai vezetés minősége, és egyéb társadalmi, kormányzási környezeti tényezők, de a különbségek egyik legfőbb oka a felkészületlenség, az, hogy a kormányzatok nem tanultak a korábbi tapasztalatokból (Capano et al. 2020). Éppen a tanulás ösztönzése miatt fontos, hogy sok tanulmány, jelentés mutat be konkrét nemzeti eseteket, illetve összehasonlító elemzéseket a pandémia kezelésében. A következőkben ezekből válogatunk, messze nem az általánosítás, csupán a figyelemfelhívás igényével.

A kelet-közép-európai régió országairól megjelent munkák hangsúlyozzák a közös háttérsajátosságokat, a hasonló kontextust, mégsem állítható, hogy a válságkezelésben folytatott politikák azonosak lennének (Brucker, Perottino 2021; Klimovský, Nemeč, Bouckaert 2021b; Sleszynski et al. 2022). A gyenge adminisztratív kapacitás és a válságkezelésben hiányzó tapasztalatok mindenképpen hátrányokat jelentettek a reakcióidőben és az intézkedések koordináltságában. Egy cseh és szlovák összehasonlító elemzés szerint (Klimovský, Malý, Nemeč 2021a) a gyenge adminisztratív kapacitás, a kormányzás alacsony minősége különösen azért okozott problémát, mert nem épült be szervesen a működés folyamatos értékelése és a visszacsatolás, az információáramlás egyirányú volt. Az egyes kormányzási szintek közötti hatalom-, illetve kompetenciamegosztás tisztázatlansága, instabilitása konkurenciával, konfliktusokkal, átfedésekkel, felelősségáthárítással járt. A szerzők a tervezés, koordináció, információ, bizalomépítés kérdéskörét érintették javaslaik között, amelyek realizálása attól függ, hogy a válsághelyzetben túljutva mennyiben lesz valós politikai szándék a tanulságok levonására.

Egy másik, a V4 országokat összehasonlító tanulmány (Horvat et al. 2021) különösen a jogalkotási folyamatot, illetve a digitális közigazgatás expanzióját elemezte. A szerzők kiemelték, hogy a magyar digitális átállás a közigazgatásban kifejezetten sikeres volt, ami a korábbi intenzív e-közigazgatás fejlesztési programoknak köszönhető, amelyek felkészítették az állami igazgatást és az állampolgárok jelentős részét az elektronikus ügyintézésre. Szlovákia az ellenkező példa,

ahol a válság idején bevezetett ügyfélkapuk lényegében nem aktiválódtak, mert az átállásra egyáltalán nem voltak felkészülve sem az állam, sem a polgárok. A hasonló közigazgatási kultúra, a kisebb transzparencia, illetve állampolgári tudatosság hiánya okán mindegyik országban jellemzővé vált a közigazgatás hallgatása, jelentős mennyiségű ügycsoportokban a döntések, intézkedések elmaradása, ami nem kevés egyéni jog-, illetve érdeksérelemmel járt.

Pozitív fejleménynek tekinthető ugyanakkor, hogy Lengyelországban nemcsak a hatósági ügyintézésben, hanem a helyi közéletben is használni kezdték az új kommunikációs technológiákat, ami lehetővé tette például az online testületi ülések és közmeghallgatások megszervezését.

Megjegyezzük, hogy azokban az országokban, ahol a helyi demokrácia stabilabb társadalmi, illetve fejlettebb technológiai keretek között működik, ott a járvány „szükségmegoldásai” keretében nagyobb esély van a kifejezetten pozitív elmozdulásokra. Egy walesi esettanulmány arra mutat rá, hogy a válság társadalmi, kormányzási innovációkat is eredményezhet, kiderült ugyanis, hogy az online ülésezés bevezetésével határozottan nőtt a fiatal nők részvételi aktivitása az önkormányzatokban (Hibbs 2022).

Egy görög-svéd összehasonlító elemzés (Zahariadis et al. 2021) azt bizonyítja, hogy a „politikai stílus”, a társadalmi kontextus, a bizalom fontos meghatározó tényezők a közigazgatás működésében és közvetlenül a válságkezelésben, a szakértők és a politikusok közötti viszonyrendszer alakulásában. A politikai stílus rányomja a bélyegét a kormányzási rendszer egészére, beleértve a centralizáció-decentralizáció arányát, illetve a közigazgatási döntéshozók autonómiájának mértékét és minőségét. A szerzők szerint ott, ahol a polgárok bíznak az államban, könnyebb végrehajtani az intézkedéseket, nincs szükség centralizációra. A bizalom viszont azon múlik, hogy a döntéseket megelőző-e megfelelő konzultáció, amihez nélkülözhetetlen a társadalom érettsége, tudatossága. Az Eurobarometer bizalmi adatai alapján a szerzők kiemelik, hogy ugyan jelentős különbség van a svéd és a görög állam iránti bizalomban, ugyanakkor a helyi kormányzatok iránt mindkét országban magasabb bizalmat táplálnak (ami egyébként Európa-szerte jellemző).

A tanulmány összeveti a svéd és a görög járványkezelés sajátosságait és visszaigazolja a hipotetikus különbségeket. A svéd járványkezelés a bevonáson, a szakértelmen, az erős adminisztratív kapacitásokon és a decentralizáción nyugodott. Különösen fontos és tanulságos az a felfogás, vagy kormányzási filozófia, amely szerint rendkívüli helyzetben is meg kell őrizni a normális szabályozást és ügymenetet, mert a jól működő rendszerek képesek minimális megrázkódtatással menedzselni a váratlan problémákat is. A svéd alkotmány nem is enged vészhelyzetet hirdetni békeidőben, a decentralizált kormányzási keretek alapján a kríziskezelés az önkormányzatok feladata. 2001-ben fogadott el a svéd parlament elvi döntést a szubszidiaritásról és arról, hogy az a szervezet jár el krízis idején is, amelyik általában is a hatáskör birtokosa. A járványkezelés másik sajátossága is a

svéd kormányzási stílus lényegéből következik, nevezetesen érvényesül az ügynökségek, közigazgatási hatóságok autonómiája. Ennek köszönhetően a járványügyi hatóság függetlensége birtokában elsősorban a szakértők tudására és javaslataira épített. Ezzel szemben Görögországban centralizált járványkezelés zajlott, a rendszert áthatja a korrupció és nem érvényesült a szakértők szerepe, illetve a szakértők inkább a politikai döntések indokolásában játszottak szerepet.

Az előző elemzés eredményeivel ellenkező értékelések is megjelentek, átfogóbb, ökonometriai módszerekkel végzett összehasonlítás alapján (Capano et al. 2020), s azt jelezték, hogy a járványkezelés sikerességének megítéléséhez nincsenek még igazán standard és objektív fogódzók. A kutatásokból egyelőre csak mozaikos kép alkotható, de az esetek rávilágítanak arra, hogy ugyanazt a problémát mennyire eltérő módon kezelnek nemcsak az egyes országokban, hanem ugyanazon ország különböző régióiban, városaiban is.

Konklúzió, hazai párhuzamok

Mind az általános érvényű elemzések, mind az esettanulmányok összecsengő üzenete, hogy a kormányzási teljesítmény a válságok kezelésében is szorosan összefügg az általános politikai, kulturális, gazdasági stb. kontextussal. Miközben a problémák jellege mindenütt hasonló volt, a kormányzati intézkedések meglehetősen sokszínűnek mondhatók. Nemcsak a kormányzati kapacitások, a felkészültség, a rendelkezésre álló források, a technikai felszereltség számít, hanem a politika és policy „stílusa” is. Különösen az együttműködési készség, a nyitottság, a partnerség elfogadása látszik kulcsfontosságúnak. Ezek a sajátosságok azonban útfüggőek. Nem tekinthető véletlennek, hogy mind az esetek, mind az átfogó összehasonlító elemzések az autoriter, centralizált országok kormányzatait jellemzik rosszabb teljesítménnyel. Azt is érzékelni a szakirodalomban bemutatott elemzések alapján, hogy nem a rendkívüli megoldások a fenntarthatóak. Feltételezzük, hogy azok a kormányzási rendszerek fenntarthatóak, amelyek „normális” működése képes kezelni a rendkívüli kihívásokat is.

Nagy dilemmának tűnik, hogy a globális válsághelyzetekben, a pandémiák kezelésében a nemzetközi, nemzeti és területi/helyi kormányzási szintek között milyen kompetenciamegosztás és együttműködési rendszer tekinthető ideálisnak. Ebben a kérdésben sincs a sikert garantáló egyetlen recept. Az azonban bizonyítottnak tűnik, hogy a centralizáció, a nemzeti szintek kizárólagos szerepvállalása nem járható út. Rendkívül nagy szükség van a nemzetközi összefogásra, a nemzetközi szervezetek mozgósító, információs és tudáskapacitásainak használatára. Ami a helyi, területi önkormányzatok helyzetét illeti, sokkal árnyaltabb megoldások, modellek jellemzőek, e vonatkozásban nehéz szakmai konszenzust kialakítani. Az utóbbi évtizedek decentralizációs trendjei nem törtek meg a nagy válságok hatására, ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a helyi, területi kor-

mányzatok mindenütt alkalmasak is a közfeladataik ellátására akár normális, akár válságkörülmények között. Kétségtelen tény viszont, hogy a helyi kormányzatok iránt nagyobb a bizalom, sokkal inkább számíthatnak a helyi társadalom támogatására, ami nélkülözhetetlen nemcsak a helyi válságok kezelésében, hanem a reziliencia erősödésében is.

A szakirodalom fontos üzenete, hogy a reziliencia olyan globális mozgalommá vált, amelyben a helyi önkormányzatoknak, a városoknak, régióknak és a legkisebb településeknek is részt kellene vennie. A reziliencia igényének be kéne épülnie a helyi, regionális közpolitikákba, a fejlesztési tervezésbe, a szervezeti tanulásba. A válságok pozitív hozadéka lehet, hogy elindítanak innovációkat, meggyorsítják az alkalmazkodási folyamatokat, feltéve, ha ez a szándék politikai támogatást élvez és támaszkodhat a tudományos kutatások, közpolitikai elemzések tapasztalataira.

A tanulmány célja szakirodalmi szemle készítése volt, nem a hazai (önkormányzati) járványkezelés értékelése. Ezt a munkát a szakma megkezdte (Hoffman 2021, 2022; Finta, Kovács, Pálné Kovács 2020; Kolin 2020; Kovács 2020; Szabó, Horváth 2021), de természetesen idő kell az átfogó értékeléshez. A következő gondolatok csupán arra szolgálnak, hogy saját korábbi kutatási tapasztalatainkat összevessük a szakirodalomból kiolvasható főbb tanulságokkal.

A koronavírus-járvány kezelésében a helyi önkormányzatok Magyarországon komoly kihívásokkal küzdenek, annak ellenére, hogy még mindig élvezik a helyi társadalom bizalmát. A kormányzat centralizációs reformjai már a nagy gazdasági válság utáni években indokot találtak a kompetenciák és a források drasztikus szűkítésére, a pandémia pedig tovább táplálta a centralizációt (Balázs, Hoffman 2020). Természetesen nem egyedi jelenség a kockázat és a károk megosztása a szintek között, de az eszköztelen, elszigetelt helyi önkormányzatok nem tudják használni azokat az előnyöket, amelyek a helyismeretből, beágyazottságból származnak. A helyi bevételek megnyirbálása, a krónikus információhiány általánossá vált, a kormányzattal való együttműködést a politikai ellentétek is akadályozták (Kovarek, Dobos 2023). Több empirikus felmérés is igazolta, hogy a járvány idején nem váltak lényegesen szorosabbá a kapcsolati hálók sem vertikálisan, sem horizontálisan, legfeljebb helyben volt együttműködés a döntéshozók között, és általában a polgármesterek sem éltek vissza személyes rendkívüli felhatalmazásukkal (Finta, Kovács, Pálné Kovács 2020; Fekete, Dombi, Oláh 2021). A korlátozások ellenére azonban az önkormányzatok önkéntes feladatvállalás formájában, közösségi mozgósítással, innovációk alkalmazásával igyekeztek a problémák megoldásában részt venni a központi intézkedések végrehajtása mellett (Finta, Kovács, Pálné Kovács 2020; Hoffman 2021).

A kutatásunk második fázisában szerzett tapasztalatok is arra utalnak, hogy az egymással való együttműködést, a hosszabb távú konzekvenciák levonását, a tanulási folyamat szükségességének felismerését illetően a pandémia nem generált jelentős pozitív változásokat. A reziliencia, úgy tűnik, még nem vált általáno-

san elfogadott, rendszerszinten kezelt közpolitikai feladattá, holott a válságokhoz való alkalmazkodás elkerülhetetlen, ahogy azt sajnos egyre több fejlemény igazolja.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Közgazdaság- és Regionális Kutatóközpont „A Koronavírus hatása a magyar gazdaságra és a kilábalás lehetséges útjai, önkormányzati pillér” című projektje keretében készült.

Irodalom

- 100 Resilient Cities (2019): <https://www.rockefellerfoundation.org/100-resilient-cities/> (Letöltés: 2022.06.15.)
- Al-Dabbagh, Z. S. (2020): The Role of Decision-maker in Crisis Management: A qualitative Study Using Grounded Theory (COVID-19 Pandemic Crisis as a Model. *Journal in Public Affairs*, July, 2186. <https://doi.org/10.1002/pa.2186>
- Anadza, H., Pasopati, R. U., Syarifuddin, P. (2021): Global Eclectic Treatment of COVID-19: Global, Regional, and National Perspectives on Common Enemy. *Nation State: Journal of International Studies*, 2., 247-262. <https://doi.org/10.24076/nsjis.v4i2.596>
- Bachtler, J., Mendez, C., Wishlade, F. (2020): Will Cohesion Policy recover from COVID? An Initial Assessment. *European Regional Policy Research Consortium Paper 20/3*, European Policies Research Centre. Glasgow and Delft <https://eprc-strath.org/publication/will-cp-recover-from-covid/> (Letöltés: 2022.06.14.)
- Bailey, D., Turok, I. (2016): Editorial: Resilience revisited. *Regional Studies*, 4., 557-560. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1146478>
- Balázs I., Hoffman I. (2020): Közigazgatás és koronavírus – A közigazgatási jog rezilienciája vagy annak bukása? *Közjogi Szemle*, 3., 1-10. https://orac.hu/pdf/KJSz_202003_1-10o.pdf
- Bauhr, M., Charron, N. (2022): 'All hands on deck' or separate lifeboats? Public support for European economic solidarity during the Covid-19 pandemic. *Journal of European Public Policy* <https://doi.org/10.1080/13501763.2022.2077809>
- Bevir, M. (ed.) (2011): *The SAGE Handbook of Governance*. SAGE, London <https://doi.org/10.4135/9781446200964>
- Boschma, R. (2015): Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience. *Regional Studies*, 5., 733-751. <http://dx.doi.org/10.1080/00343404.2014.959481>
- Bouckaert, G., Galli, D., Reiter, R., Kulhmann, S., Van Hecke, S. (2020): European Coronationalism? A Hot Spot Governing a Pandemic Crisis. *Public Administration Review*, 5., 765-773. <https://doi.org/10.1111/puar.13242>
- Brezovnik, B., Hoffman I., Kostrubiec, J. (eds.) (2021): *Local Self-Government in Europe*. Lex Localis Press, Maribor <https://doi.org/10.4335/978-961-7124-00-2>
- Brousselle, A., Brunet-Jailly, E., Kennedy, C., Phillips, S.D., Quigley, K., Roberts, A. (2020): Beyond COVID-19: Five commentaries on reimagining governance for future crises and resilience. *Canadian Public Administration*, 3., 369-408. <https://doi.org/10.1111/capa.12388>
- Brucker, B., Perottino, M. (2021): "L'Europe centrale et orientale face à l'épidémie du Covid-19" In: Lami, A. (ed.): *La pandémie de Covid-19: Les systèmes juridiques à l'épreuve de la crise sanitaire*. Bruylant, Bruxelles, 201-227.
- Burayidi, M. A., Twigg, J., Wamsler, C., Allen, A. (eds.). (2020): *The Routledge Handbook of Urban Resilience*. Routledge, Oxon <https://doi.org/10.4324/9780429506666>

- Capano, G., Howlett, M., Darryl, S. L., Ramesh, J.M., Goyal, N. (2020): Mobilizing Policy in Capacity to Fight COVID-19: Understanding Variations in State Responses. *Policy and Society*, 3., 285–308. <https://doi.org/10.1080/14494035.2020.1787628>
- Cerniglia, F., Saraceno, F., Watt, A. (eds.) (2021): *The Great Reset: 2021 European Public Investment Outlook*. Open Book Publishers, Cambridge <https://doi.org/10.11647/obp.0280>
- Christopherson, S., Michie, J., Tyler, P. (2010): Regional resilience: theoretical and empirical perspectives. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 3–10. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq004>
- CoR-OECD (2020): The impact of the COVID-19 crisis on regional and local governments. Main findings from the joint CoR-OECD survey. *OECD Regional Development Papers*, No. 05, OECD Publishing, Paris <https://doi.org/10.1787/fb952497-en>
- de Vries, M., Kroukamp, H. J., van Jaarsveldt, L. C. (2020): Covid-19 and the Need to Contextualize Problems and Policies. A Comparative Perspective. *Administratio Publica*, 4., 1-20. <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/232121> (Letöltés: 2022. 06.14.)
- Doppelt, B. (2016): *Transformational resilience. How Building Human resilience to Climate Disruption Can safeguard Society and Increase Wellbeing*. Routledge, London <https://doi.org/10.4324/9781351283885>
- Fekete K., Dombi G., Oláh M. (2021): Önkormányzati válságkezelés a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben, a COVID-19-járvány első hullámában. *Területi Statisztika*, 3., 337-355. <https://doi.org/10.15196/TS610304>
- Finta I., Kovács K., Pálné Kovács I. (2020): Önkormányzatok a koronavírus járvány kezelésében. *Tér és Társadalom*, 4., 184-198. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3306>
- Fisher, E. (2014): Risk and governance. In: Levi- Faur, D. (eds.): *The Oxford Handbook of Governance*. Oxford University Press, Oxford, 417-428. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199560530.013.0029>
- Haase, T. W. (2009): *Administrative resilience: Evaluating the adaptive capacity of administrative systems that operate in dynamic and uncertain conditions*. Doctoral Dissertation. University of Pittsburgh <http://d-scholarship.pitt.edu/6314/> (Letöltés: 2022.06.14.)
- Hibbs, L. (2022): “I was able to take part in the chamber as if I was there” – women local councillors, remote meeting attendance, and Covid-19: a positive from the pandemic? *Journal for Cultural Research*, 1., 6-23. <https://doi.org/10.1080/14797585.2021.2011365>
- Hoffman, I. (2021): The Challenges of COVID-19 Pandemic in Large Hungarian Municipalities – A Short Overview of the Legal Background. In: Hoffman, I., Rozsnyai, K. F., Nagy, M. (ed.): *Urbanisation and Local Government(s)*. Lex Localis Press, Maribor, 151-163. <http://www.lex-localis.press/index.php/LexLocalisPress/catalog/book/UrbanisationAndLocalGovernments> (Letöltés: 2022.06.15.)
- Hoffman I. (2022): Nem községeknek való vidék? Fakultatív községi feladatok, különös tekintettel a COVID-19-pandémia időszakára. In: Horeczki R., Szabó T. (szerk): *A vidéki Magyarország a pandémia korában*. IX. Falukonferencia, KRTK RKI, Pécs, 55–61.
- Horvat, M., Piątek, W., Potěšil, L., Rozsnyai, K. F. (2021): Public Administration’s Adaptation to COVID-19 Pandemic – Czech, Hungarian, Polish and Slovak Experience. *Central European Public Administration Review*, 1., 133–158. <https://doi.org/10.17573/cepar.2021.1.06>
- Hudec, O., Reggiani, A., Šiserová, M. (2017): Resilience Capacity and Vulnerability: A Joint Analysis with Reference to Slovak Urban Districts. *Cities*, 73., 24-35. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.10.004>
- Jülich, S. (2017): Towards a Local-level Resilience Composite Index: Introducing Different Degrees of Indicator Quantification. *International Journal of Disaster Risk Science*, 8., 91-99. <https://doi.org/10.1007/s13753-017-0114-0>
- Klimovský, D., Malý, I., Nemeč, J. (2021a): Collaborative Governance Challenges of the COVID-19 Pandemics: Czech Republic and Slovakia. *Central European Public Administration Review*, 1., 85–106. <https://doi.org/10.17573/cepar.2021.1.04>
- Klimovský, D., Nemeč, J., Bouckaert, G. (2021b): The COVID-19 Pandemic in the Czech Republic and Slovakia. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration*, 1., 1320. <https://doi.org/10.46585/sp29011320>
- Kolin P. (2020): Önkormányzati összefogás koronavírus-járvány idején. *Önkormányzat, második negyedév*, 9-18.

- Kolundzic, B., Tijanac, L. (2021): Cohesion Policy and Covid-19 Crisis. In: Janjusevic, J., Taheri, B., Kozina, M. (ed.) Economic and Social Development. 69th International Scientific Conference on Economic and Social Development – "Sustainability and Post Covid World" Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, Varazdin, 235-245. https://www.esd-conference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdDubai2021_Online.pdf (Letöltés: 2022.06.14.)
- Kovarek, D., Dobos G (2023): Masking the Strangulation of Opposition Parties as Pandemic Response: Austerity Measures Targeting the Local Level in Hungary. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 1–13. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsac044>
- Kovács S. Zs. (2020): Települési önkormányzatokat érintő bevételkiesések a járványhelyzetben. *Tér és Társadalom*, 2., 189–194. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3263>
- Lago, I., Lago-Peñas, S., Martínez-Vazquez, J. (2020): Decentralization after the great recession: Fine-tuning or paradigm change? *Regional Studies*, 7., 877–880. <https://doi.org/10.1080/00343404.2020.1711878>
- Lavell, A. (2020): Foreword. In: Burayidi, M. A., et al. (eds.): *The Routledge Handbook of Urban Resilience*. Routledge, Oxon, xxix–xxxi.
- Lee, D. W. (2019): Local government's disaster management capacity and disaster resilience. *Local Government Studies*, 6., 803–826. <https://doi.org/10.1080/03003930.2019.1653284>
- Lengyel I. (2021): *Regionális és Városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged
- Martin, R., Sunley, P., Gardiner, B., Tyler, P. (2016): How Regions React to Recessions: Resilience and the Role of Economic Structure. *Regional Studies*, 4., 561–585. <https://doi.org/10.1080/00343404.2015.1136410>
- Masik, G., Grabowska, M. (2020): Practical dimension of urban and regional resilience concepts: a proposal of resilience strategy model. *Miscellanea Geographica - Regional Studies on Development*, 1., 30–34. <https://doi.org/10.2478/mgrsd-2019-0028>
- McCann, P., Ortega-Argilés, R., Yuan, P. (2022): The Covid-19 shock in European regions. *Regional Studies*, 7., 1142–1160. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1983164>
- Mello, L. (2021): The Great Recession and the Great Lockdown: how are they shaping intergovernmental relations. In: Lago, I. (eds.) *Handbook on Decentralization, Devolution and the State*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 347–374.
- OECD (2020a): *Cities policy responses. OECD Policy Responses to Coronavirus (Covid-19)*. OECD Publishing, Paris <https://doi.org/10.1787/fd1053ff-en>
- OECD (2020b): *Policy implications of Coronavirus crisis for rural development. OECD Policy Responses to Coronavirus (Covid-19)*. OECD Publishing, Paris <https://doi.org/10.1787/6b9d189a-en>
- Pöhler, J., Ruf, V., Schomaker, R. M., Bauer, M. (2020): *Wie krisenfest ist die deutsche Kommunalverwaltung. Erkenntnisse aus einer deutschlandweiten Befragung von Kreis-, Gemeinde und Stadtverwaltungen*. Working paper 15. Chair of Comparative Public Administration and Policy Analysis, Speyer https://www.uni-speyer.de/fileadmin/Lehrstuehle/Bauer/Bauer/Bauer_MW_Poehler_-_Ruf_Schomaker_2020_-_Krisenfestigkeit_deutscher_Verwaltungen_WP_15.pdf (Letöltés: 2020.10.05.)
- Rios, V., Gianmoena, L. (2020): The link between quality of government and regional resilience in Europe. *Journal of Policy Modeling*, 5., 1064–1084. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2020.02.005>
- Sebestyén Szép T., Szendi N., Nagy Z., Tóth G. (2020): A gazdasági reziliencia és a városalózatlan belüli centralitás közötti összefüggések vizsgálata. *Területi Statisztika*, 3., 352–369. <https://doi.org/10.15196/TS600303>
- Sleszynski, P., Legutko-Kobus, P., Rosenberg, M., Pantyley, V., Nowak, M.J. (2022): Assessing Urban Policies in a COVID-19 World. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19., 5322. <https://doi.org/10.3390/ijerph19095322>
- Stiglitz, J., Sen, A. K., Fitoussi, J. P. (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. The Commission, Paris <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf> (Letöltés: 2022.06.14.)
- Szabó T., Horváth A. (2021): A koronavírus-járvány hatása az önkormányzatokra hazánkban és a vi-segrádi (V4) országokban. *Új Magyar Közigazgatás*, 2., 1–14.
- Szalai Á., Fabula Sz. (2022): A COVID-19 világjárvány hatásai a városokra, különös tekintettel az okosvárosok előtt álló kihívásokra. *city.hu Várostudományi Szemle*, 1., 79–104. https://www.cityhu.net/_files/ugd/73f03a_4257c1ae021a4ac7a70d65549b093344.pdf (Letöltés: 2022.07.05.)

- Welsh, M. (2014): Resilience and responsibility: Governing uncertainty in a complex world. *Geographical Journal*, 1., 15-26. <https://doi.org/10.1111/geoj.12012>
- Zahariadis, N., Petridou, E., Exadaktylos, T., Sparf, J. (2021): Policy styles and political trust in Europe's national responses to the COVID-19 crisis. *Policy Studies*, 1., 46-67. <https://doi.org/10.1080/01442872.2021.2019211>
- Ženka, J., Slach, O., Pavlík, A. (2019): Economic resilience of metropolitan, old industrial, and rural regions in two subsequent recessionary shocks. *European Planning Studies*, 11., 2288-2311. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1638346>
- Zitek, V., Klimova, V. (2020): Regional Resilience Redefinition: Postpandemic Challenge. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D, Faculty of Economics and Administration*, 4., 1158. <https://doi.org/10.46585/sp28041158>

Formálódó peremterületek: a szegénység és a jóléti szuburbanizáció egymás mellett élése hazai városok példáján

Transforming urban fringes: coexistence of poverty and welfare suburbanization on the example of Hungarian cities

VASÁRUS GÁBOR, SZALAI ÁDÁM

VASÁRUS Gábor: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 6000 Kecskemét, Rákóczi út 3.; vasarus.gabor@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5375-9107>

SZALAI Ádám: tudományos segédmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 6000 Kecskemét, Rákóczi út 3.; szalai.adam@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8786-0470>

KULCSSZAVAK: szegregáció; szuburbanizáció; külterület; társadalmi tőkék; peremzóna

ABSZTRAKT: A hazai településhálózat sajátossága, hogy a települések magját alkotó belterületek mellett a külterületeken és a belőlük létrehozott egyéb belterületeken is életvitelszerűen laknak. A vidéki centrumok újrastrukturálódó peremterületein a térfolyamatok a települési szint alatt is differenciálódnak, gyorsan városiasodó terek mellett rurális zárványok alakulnak ki. Kutatásunk során Győr, Szeged, Zalaegerszeg, valamint Hódmezővásárhely és környezetük mintaterületén vizsgáltuk meg, hogy a szegregáció hogyan jelenik meg a helyi lakosság és a döntéshozók diskurzusaiban, továbbá megpróbáltuk feltárni néhány, a szegregáció fennmaradásához hozzájáruló településföldrajzi és jogi tényezőt.

Kutatásunk kérdőíves felmérésre, terepbejárásra és a döntéshozókkal készített interjúkra alapozva feltárta, hogy az etnikai szegregáció mellett jelentős a jövedelmi különbségekre is visszavezethető elkülönülés, és esetenként a külterületek földrajzi izolációja miatt az ott élők súlyos hátrányokat szenvednek el. 1990 után, majd a 2008-ban kibontakozó pénzügyi válság következtében a prekariátushoz sorolható háztartások nagy arányban áramlottak ezekre a területekre: jellemzően a városból kiszoruló vagy a távoli vidéki falvakból az elhelyezkedés reményében érkező háztartásokról van szó. A társadalmi tőkék torzult jellegéből adódóan a megkötő tőke ereje, a városvezetők társadalmi problémák felett „szemet hunyó” gyakorlata mellett a földügyi és építészeti szabályozás is hozzájárult ahhoz, hogy a rendszerváltástól napjainkig szegregátumok alakuljanak ki. A helyi diskurzusokban azonban jóval több területet tartanak számon szegregátumként, mint ahány a terepi felmérés alapján ténylegesen annak tekinthető. A helyi diskurzusok sajátossága, hogy a „szegény” és a „roma” fogalmakat esetenként szinonimaként használják, függetlenül az érintettek etnikai hovatartozásától. Tanulmányunkban rávilágítunk arra, milyen folyamatok révén váltak egyre sokszínűbbé a városokat övező peremterületek, és e terepi tapasztalatok hozzájárulhatnak későbbi szakpolitikai beavatkozások megalapozottságának erősítéséhez.

Gábor VASÁRUS: *research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Rákóczi út 3., H-6000 Kecskemét, Hungary; vasarus.gabor@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5375-9107>*

Ádám SZALAI: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Rákóczi út 3., H-6000 Kecskemét, Hungary; szalai.adam@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8786-0470>

KEYWORDS: segregation; suburbanization; outskirts; social capitals; fringe

ABSTRACT: The peculiarity of the Hungarian settlement network is that, in addition to the main built-up areas of settlements, there are permanently inhabited outskirts and other inner areas too. In the restructured fringe areas of rural centers, spatial processes are also differentiated below the settlement level, where rapidly urbanizing spaces develop alongside rural enclaves. In our research we examined how segregation is represented in the discourse of local residents and decision-makers and tried to reveal some geographic and legal reasons that contribute to the preservation of segregation within the agglomerations of Győr, Szeged, Zalaegerszeg and Hódmezővásárhely.

Based on questionnaires, fieldwork and interviews with decision-makers, our research revealed that in addition to ethnic segregation, residents suffer from significant material segregation and in some cases remarkable disadvantages due to the geographical isolation of the periphery. After 1990 and as a result of the financial crisis in 2008, a large proportion of precariat households have migrated to these areas, especially those, who has been excluded from the city or who have come from remote rural villages in the hope of getting jobs. The distorted nature of social capital, the predominance of bonding capital and the „blindfolded” practice of city authorities to social problems all contributed to the development of segregated areas. Building and land regulations have further aggravated negative social impacts in these areas since the transition. However, local discourses consider more areas as segregated than the number of cases actually supported by empirical survey. Local discourses characteristically use the terms “poor” and “romani” as synonyms regardless of the actual ethnicity of the people involved. Our study highlights the processes that have led to the increasing diversity of urban peripheries in Hungary. These empirical experiences can help to improve the existing settlement development tools and potential policy interventions.

Bevezetés

A magyar társadalomfejlődés 1990-et követő időszakának legnagyobb kihívásai közé tartozik a szegénységben élők számának növekedése; ezzel egyidejűleg a jövedelmi viszonyok, a települési infrastruktúra és lakhatási feltételek egyenlőtlen-ségei miatt a társadalom peremére szorultak térbeli koncentrációja. Az elmúlt három évtizedben a hazai településállomány fejlődését és a belső migrációt jelentősen meghatározó két folyamat a szuburbanizáció és a dzsentifikáció volt, amelyek a hazai és nemzetközi településföldrajzi kutatások kiemelt területei. A városkörnyékek átalakulásának vonatkozásában a jóléti szuburbanizációval járó elkülönüléssel párhuzamosan az ezzel ellentétes előjelű, a városokból a peremterületek felé való kiszorulás is egy markáns, településeket és azok társadalmát átalakító folyamat (Bajmócy 2003; Brade, Herfert, Wiest 2009; Brown, Schafft 2002; Hardi 2002; Kok, Kovács 1999; Kondor 2016; Timár, Baukó 1999; Timár, Váradi 2000; Váradi 1999).

Kutatásunk eltérő jellegű, elhelyezkedésű és adottságú közép- és nagyvárosok példáján, terepi tapasztalatokra építve vizsgálja a városszéli, városkörnyéki lakhatás kapcsán kialakuló szegregált, vagy éppen a jóléti szuburbanizáció okán

létrejövő, sokszínű közösségeket. Vizsgálatunk alapját egy 2014-2016 közötti felmérés adta, mely a szuburbanizációt középpontba állítva számos olyan külterületet tárt fel, ahol magas volt a romák, a tartós munkanélküliek és az illegális lakásfoglalók aránya. Ugyanakkor a helyi stakeholderekkel készült interjúkban a válaszadók e területeknél jóval több külterületet neveztek meg „szegregátumként”, gyakran külön kiemelve a romák nagy arányát. Munkánk során nem törekedtünk új szegregátumok lehatárolására, ezzel szemben a helyi diskurzusban megjelenő, helyi szereplők által szegregátumként megjelölt lokációkat vizsgáltuk meg. E „szegregátumokat” gyakran a roma népesség magas arányával azonosították, a terepbejárás és a kérdőívek tapasztalatai azonban ezzel nem álltak összhangban, mivel a legtöbb területen heterogén közösséget találtunk. Jelen tanulmány célja ezen ellentmondás feltárása.

A tanulmány aktualitását az adja, hogy új ingatlan-nyilvántartási törvény (inytv) T/15969. számú javaslata és az 2021. évi C. törvény jelentős változást okozhatna e folyamatok alakulásában. A jelenleg hatályos 1997. évi CXLI föld- és 2013. évi CXXII. ingatlan-nyilvántartási törvény nem csekély mértékben befolyásolja a külterületi (és kisebb részben az egyéb belterületi) lakók életét, szegregációját az itt található ingatlanok adásvételének korlátozásaival, és sok esetben az önkormányzati projektek egy része elé is akadályokat gördít. Az aranykorona-értékkel rendelkező ingatlanok státuszának módosítása, eladása nagy terhet ró az érintettekre és jelentősen (4-6 hónap) meghosszabbítja a beavatkozások előkészítését (Rosta 2021).

Kutatásunk során a társadalmi tőkék elméletének tükrében próbáljuk magyarázni az egyes külterületek vélt, illetve valós szegregátummá válását. Csatlakozva a városi tértermeléssel összefüggő diskurzusokhoz (Szabó 2015; Timár 2019), terepi tapasztalatok, valamint releváns stakeholderekkel készített interjúk alapján tárjuk fel a külterületi szegregáció aspektusait, különös tekintettel annak településpolitikai vonatkozásaira, azokra a tényezőkre, amelyek révén a döntéshozók képe e területekről meghatározza az ott élők körülményeit, a térhasználat és a térhez való hozzáférés igazságtalanságait. Amellett érvelünk, hogy városaink peremzónáiban a szegregáció szektoriális jelleget öltött, amely mikroszinten eredményez homogén elkülönülést, de a tágabb külterületi állományban a közösség heterogénebbé vált az elmúlt évtizedekben, ami a városok külterületén kibontakozó társadalmi dualitásra mutat rá. A döntéshozók mentális térképén azonban e folyamatok csak késve jelennek meg, így számos olyan területet tarthatnak szegregátnak, amelyek jelenleg nem azok. Ugyanakkor a döntéshozók elképzelései hatással lehetnek a döntéshozatali mechanizmusokra és így a terepfolyamatokra. Célunk az, hogy feltárjuk a külterületekhez kapcsolódó, külső hatásoktól nem mentes (átstrukturálódó munkaerőpiac, devizahitel-károsultak, ingatlanár-robbanás stb.), eltérő motivációk által mozgatott kiköltözési hullámok mentén generált társadalmi folyamatokat. Ezen tényezőkre, folyamatokra alapozva három kérdést fogalmaztunk meg: 1. Milyen hatótényezőkre vezethető vissza

a szegregáció a városok külterületein? 2. Mintaterületeinken milyen percepciók övezik e folyamatot a lokális diskurzusokban? 3. Milyen alkalmazkodási stratégiákat követ a külterületi lakosság?

A tanulmány következő fejezetében a kutatás elméleti vezérfonalául szolgáló társadalmi tőkék rövid elméleti háttérét ismertetjük. Ezt követően bemutatjuk, milyen módszerekkel végeztük vizsgálatunkat, különös tekintettel a terepi munkára, és egyúttal bemutatjuk mintaterületeinket és a kiválasztásuk szempontjait. Empirikus eredményeinket nem külön-külön, mintaterületenként mutatjuk be, hanem az egyes mechanizmusokra (kiköltözési motivációk, közösségi kapcsolatok formálódása, jogi keretek hatásai, önkormányzati attitűdök) koncentrálunk. A diszkusszió fejezetben terepi tapasztalatainkat vetjük össze a nemzetközi és hazai szakirodalom állításaival. Az esetekből levonható általános következtetéseket, tanulságokat szakpolitikai ajánlásokkal, beavatkozási javaslatokkal kiegészítve, az összegzésben vonjuk le.

Szakirodalmi áttekintés

A hazai szegregációt vizsgáló kutatások jellemzően Budapesten, illetve nagyvárosainkban vizsgálták a társadalmi elkülönülés szocioökonómiai státuszhoz kötődő tényezőit, a roma népesség stigmatizációját, valamint a dzsentrifikáció szerepét ezen folyamatokban (Berényi 2016; Csanádi et al. 2007; Kovács, Szirmai 2006; Virág 2009; Timár, Nagy 2007; Tóth et al. 2017). A geográfiai kutatások főleg a szegregáció térbeliségére, annak kiterjedésére, valamint a tértermelés és a szegregáció kapcsolatára fókuszáltak (Koós 2020; Nagy et al. 2015), míg az elmúlt évtizedben egyre nagyobb figyelmet kapott közép- és kisvárosaink és általában a vidéki terek szegregációs jellemzőinek vizsgálata. Ezekben a munkákban a roma szegregátumok és roma tanulók helyzetének mélyebb feltárása jelentette a vezérfonalat (Crețan, Málóvics, Méreiné Berki 2020; Lennert et al. 2014; Kertesi, Kézdi 2014).

Nem csupán a vizsgált csoport és a léptékek tekintetében, hanem az alkalmazott megközelítést illetően is bővült a szegregációkutatás. A kutatók e tanulmányokban arra keresték a választ, hogy az érintettek egyedi problémáit, a szegregációt felszámolni igyekvő beavatkozások sikereit vagy épp sikertelenségét meghatározó tényezőket hogyan lehet megismerni a szegregátumokban élők egyéni életútján vagy a döntéshozók róluk szóló diskurzusain keresztül. E kutatások révén olyan tapasztalatokhoz juthatunk, melyek döntőek a szegregáció elleni küzdelemben, azonban „kemény” módszerekkel nem feltétlenül tárhatóak fel (Fehér, Virág 2014; Méreiné, Málóvics 2020; Ladányi 2008; Hegedűs 2009; Kelemen, Rakovics 2013; Tózsza 2002).

Hazánkban sajátos lakóhelyeket jelentenek a külterületek, amelyek olyan közigazgatási önállóság nélküli szórvány- vagy átmeneti települések, melyek jellemzője az infrastruktúra viszonylag alacsony kiépítettsége, a magasabb szintű

funkciók, valamint a zárt településrag hiánya, ezért az itt élők a központi település szolgáltatásait kénytelenek naponta igénybe venni (Bajmócy 2000; Balogh, Csapó 2013). Mivel a külterületeken az infrastruktúra hiányosságai, a nehezebb elérhetőség és a szabályozottság gyengébb szintje miatt alacsonyabbak az ingatlanárak, ezek a területek vonzóak lehetnek a városból kiszoruló és a vidéki, periférikus térségekből a centrumok felé áramlók számára (Kovács, Váradi 2003; Timár 2001). Ugyanakkor a városok peremterületein, azaz a városhoz és a vonzáskörzetében lévő falvakhoz tartozó egyéb belterületeken és lakott külterületeken is kialakulhat súlyos következményekkel járó szegregáció (Gagy, Vígvári 2018).

A KSH azokat a lakóhelyeket nevezi szegregátumnak, ahol az aktív korú népességen belül 50% feletti a legfeljebb általános iskolai végzettséggel és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya. Veszélyeztetettnek minősülnek továbbá azok a területek, amelyeken e mutatók meghaladják a 40%-os értéket. A *Városrehabilitáció 2007–2013-ban Kézikönyv a városok számára* című kiadvány megkülönbözteti a városszövetbe ágyazódott szegregált, szegregálódó területeket a városszövettől elkülönült és az alapvetően nem lakófunkciójú területekbe ékelődött szegregátumoktól (Rácz 2014; Gerőházi et al. 2019).

Ki kell emelnünk továbbá, hogy a településfejlesztési dokumentumok a szegregátumok meghatározásánál a 314/2012-es Kormányrendelet 10. mellékletében meghatározott szegregációs mutatót, valamint a *Városfejlesztési Kézikönyv* meghatározásait veszik alapul. Hivatalosan csak az 50 fős népességszám feletti terület tekinthető szegregátumnak, ugyanakkor a hazai vidéki centrumok számos lakott külterületének mérete nem éri el ezt a mértéket. Kutatásunk során ezt a megközelítést fogadjuk el, a fejlesztési dokumentumokkal való összehasonlíthatóság érdekében, elismerve ennek korlátait, hiszen a szegénység és a szegregálódás definíciójának több megközelítése ismert a hazai kutatásokban (Albert, Hajdu 2016; Síposné Nándori 2012; Vastagh 2012), ugyanakkor terepi vizsgálataink több, 50 fő népességszám alatti területet is azonosítottak. A korábbi kutatások felhívták a figyelmet a szürkegazdaság és a rugalmas foglalkoztatási formák fontos szerepére e területeken, továbbá a be nem jelentett lakók magas arányára, így a jövedelem- és népességstatisztikák korlátozott alkalmazhatóságára is (Boros 2011; Koós 2020; Lennert et al. 2014; Timár 2001; Vasárus, Bajmócy, Lennert 2018).

A szegénység szubjektív érzete sokszor nem teljesen esik egybe a tényleges anyagi státusszal vagy az egyén lehetőségeivel (Koczan 2016; Majumdar, Chatterjee 2020; Síposné Nándori 2021). A legrosszabb helyzetben lévők, a prekariátushoz tartozók közös ismérve a bizonytalanság: foglalkoztatási tekintetben kiszolgáltatottak, nincsenek karrierkilátásaik, és nincs racionálisan tervezhető jövőképük (Standing 2012; Kelemen, Rakovics 2013; Mikle 2019), a gazdasági-társadalmi folyamatok veszteséinek tekinthetők. Az alacsony jövedelemből fakadó hátrányok az élet több területén tovagyrúzó negatív hatásokat eredményeznek: a prekár léthelyzetben élők nem rendelkeznek kellő erőforrással ahhoz, hogy megteremtsek az általánosan elfogadott életkörülményeket. Több tekintetben is jogfosztot-

tá, depriválttá válnak, és ez az oktatási, munkaerő-piaci, lakhatási tekintetben egyaránt erőforráshiányos helyzet tovább rontja a marginalizált csoportok társadalmi státuszát (Koós 2015a, b). A mintaterületeken mikroléptékben koncentrálódó leghátrányosabb helyzetű csoportok az „underclass” tagjainak tekinthetők, akiket a többségi társadalom (ahogy interjúalanyaink elbeszélései is tükrözik) stigmatizál; ők azok, akiket tartósan „nem kívánatosnak” tartanak, s ez konzerválja a társadalmi távolságot a társadalom többségétől (Tóth et al. 2017).

A szegregátumot a fentiek alapján nem térkategóriaként értelmeztük, hanem a lakók és környezetük viszonyaként, amely segít feltárni a lokális társadalom értékrendjét, szokásait és viselkedésmintáit, valamint az önkormányzatok napi rutinjait. Ebben a megközelítésben a szegregátum egy folyton változó diszkurzív kategória, amely a helyi szereplők társadalmi, gazdasági és politikai érdekei mentén egy folyamatosan újrakonstruált tér részét képezi, és amely vissza is hat e téralkotó folyamatokra (Spéder 2002; Harvey 2006; Váradi, Virág 2015). Korántsem egyértelmű, hogy a szegregátumokban élők szegregálnak tartják-e saját helyzetüket. A szubjektív érzet nem fogható meg mérőszámokkal, ezért alkalmazatlan a döntések megalapozására. Segíthet ugyanakkor feltárni az egyes emberek, családok beágyazottságát a közösségbe, kapcsolataikat, valamint választ adhat arra a kérdésre is, hogy a külső szemlélők és a lakók szubjektív érzete által meghatározott szegregátumok között jelentősek-e a különbségek (Balázs 2020; Síposné Nándori 2012; Vastagh 2012).

A helyi közösségek szerveződésében a mikroszintű szegregáció is nagy jelentőségű, mely a külterületek esetében kiemelt probléma lehet már csak méretükből fakadóan is (néhánytól akár 600 főig is terjed lélekszámuk a mintaterületeken). Az egyes környékeken belül lakótömbi bontásban is jelentősen szegmentálódik az ingatlanpiac az épületek ára, állaga, mérete, a benne élő háztartás társadalmi státusza mentén egyaránt, így kis földrajzi távolságokon belül is jelentős differenciálódás alakulhat ki (Dunay, Plater-Zyberk, Speck 2001; Tózsza 2002). Ezzel párhuzamosan a dzsentrifikálódó területekről kiszoruló jellemzően a szuburbiaiák hanyatló, illetve legkevésbé felkapott részeire, vagy a város-vidék peremzónák külső, olcsó, de rossz elérhetőségű peremterületeire kénytelenek költözni (Gant et al. 2014; Brewer, Grant 2015; Helling 2002; Nagy et al. 2015).

Az emberi közösségekben kialakult kapcsolatok erőforrásként értelmezendők, amelyek az egyén és a közösség számára egyaránt előnyös lehetőségekkel kecsegtetnek, de káros hatásai is lehetnek, különösen azok életében, akik a prekariátushoz tartoznak (Albert, Hajdu 2016; Füzér 2015; Messing 2006; Méreiné, Málóvics 2020). A kapcsolatok erőssége és irányai meghatározzák, hogy egy adott helyzetben lévő személy milyen lépések megtételére lesz képes, mekkora ívet járhat be társadalmi mobilitása, valamint a döntéshozók felé hogyan tudja érdekeit megjeleníteni és képviselni, ami kapcsolatba hozható a stakeholderek egyes térbeli helyekről alkotott képével. A társadalmi tőkék három fő csoportba sorolhatóak.

A megkötő (*bonding social capital*) tőke a zárt és többnyire homogén közösségekben kialakult szolidaritáson alapuló hálózatra épül, mely a reciprocitás révén segít átvészelni a mindennapokat. Ezek a kapcsolatok azonban az adott közösséghez is láncolják az egyént, aki, ha ki akar lépni ebből a hálózatból, a megélhetését, a mindennapi túlélését segítő kapcsolatokat veszítené el. Ez a tőketípus így egyben a szegénység továbbörökítéséhez is hozzájárul (Méreiné, Málóvics 2020; Tóth et al. 2017). E tőke hasznosulása a csoporthoz tartozáson alapul, a tőke megszerzéséhez csoporttagság és/vagy jó személyes viszonyok kialakítása és fenntartása szükséges. Az egyén szempontjából a társadalmi tőke eredménye az (informális) hálózatokban, közösségekben való részvétel lehetősége (Siisiäinen 2000). A szegregátumok lakóinak életében jellemző a megkötő tőke túlsúlya a többi tőke rovására, ezáltal erősen a helyhez kötöttek, így az őket a társadalomhoz kötő külső kapcsolathálójuk gyenge (Balázs 2020; Tóth et al. 2017).

Az áthidaló (*bridging*) tőke az ismerősökhöz, szomszédokhoz, munkatársakhoz, esetleg távolabb élő barátokhoz fűződő kapcsolatok összessége, amelyek lehetővé teszik a saját társadalmi csoportokon és lakóhelyeken kívüli erőforrások elérését. Az összekapcsoló (*linking*) tőke az egyén különböző társadalmi osztályokon átívelő formális és informális kapcsolatait jelenti, amelyek jellemzően a hierarchikus rendben az egyén felett valamilyen hatalommal rendelkező személyekhez és szervezetek képviselőihez kötődnek. E két tőketípus elősegíti az egyének horizontális és vertikális mozgását egyaránt, így a szegregátumok felszámolása során elengedhetetlen ezek kiépítése és fenntartása, mert ennek híján nagy a sikertelenség kockázata (Méreiné, Málóvics 2020; Messing 2006). A megfelelő kapcsolati hálóval rendelkező, tehetősebb beköltözők érdekérvényesítő képességük révén további fejlesztéseket tudnak kieszközölni a maguk számára, míg a társadalom peremére szorultak jellemzően nem képesek érdekeiket kifejezni és képviselni.

Mivel a külterületeken és egyéb belterületen élők gyakran már csak a közlekedésföldrajzi adottságok, a várostól és a falvak belterületétől való földrajzi elkülönülésük miatt is hátrányt szenvedhetnek a különböző tőkék kiaknázását illetően, kutatásunkban nagy hangsúlyt fektettünk e kérdéskör vizsgálatára.

Elemzésünk során a szegregációt és a helyi közösségekben kialakult kapcsolati hálókat a társadalmi tőkék fogalmán keresztül kívánjuk értelmezni. E megközelítés alkalmas a kapcsolati viszonyokon keresztül megvalósuló információáramlás torzulásainak megragadására, így lehetőséget teremt az interjúkban feltárt diskurzusok és a terepi tapasztalatok közötti ellentmondások mögött húzódó sajátosságok feltárására.

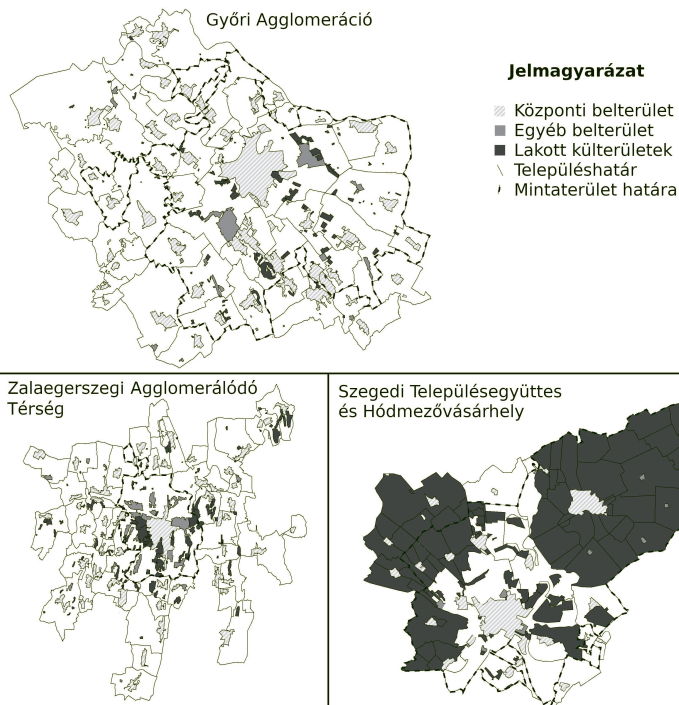
Módszerek és mintaterületek

A mintaterületek kiválasztása során egy alföldi (tanyák, kerteségek) mellett legalább egy dunántúli vagy észak-magyarországi (szőlőhegyek, majorok) város és

vonzáskörzete bevonására törekedtünk. Győr ipari dinamizációja és népességnövekménye a kül- és egyéb belterületek átalakulásával járt, szőlőhegyek és zártkertek mellett majorok is találhatóak a megyeszékhely peremén és a szomszédos községek városhatárhoz közeli területein. Szeged a városhoz csatolt korábbi falvak intenzív átalakulásának köszönhetően az üdülőtelepek, zártkertek és tanyák kutatásának ideális terepe. A két regionális központ mellett kevésbé dinamikus középvárosként Zalaegerszeg a győri, míg Hódmezővásárhely a szegedi külterületek értékeléséhez jelentett összehasonlítási alapot (1. ábra).

E városok közös tulajdonsága, hogy az államszocialista időszakban hozzájuk csatolt községek máig megőrizték falusias karakterüket, illetve nagyszámú zártkert és üdülőterület tartozik hozzájuk (Bajmócy, Makra 2016; Tóth 2000). Emellett mindegyik városban és közvetlen vonzáskörzetükben található olyan külterület, mely mára fejlettségének köszönhetően egyéb belterületi besorolásra került, de olyanok is akadnak, amelyek hanyatlásuk miatt az elnéptelenedés irányába haladnak. Ezáltal e négy mintaterület lehetőséget nyújtott a kül- és egyéb belterületekre egyaránt általánosítható tapasztalatok levonására és a megfelelő elemszám elérésére.

1. ábra: A mintaterületek megoszlása közigazgatási besorolás alapján
Sample areas based on administrative divisions

Forrás: KSH Helységnévtár alapján saját szerkesztés

Elemzésünk közvetlen előzményének tekinthető egy korábbi (Vasárus, Bajmócy, Lennert 2018), 2014 és 2016 között végzett, lakosságárányosan rétegzett kérdőíves felmérés adatainak újraértékelése. E kutatás a szuburbanizáció sajátosságait vizsgálta, a kérdések egy része azonban alkalmassá teszi az adatbázist a szegregációs folyamatok értékelésére is. A győri, hódmezővásárhelyi, szegedi és zalaegerszegi településegységek területén, azokon a településeken, ahol a külterületek össznépsége elérte az 50 főt, felmértünk minden olyan külterületet (cél: 1200 kérdőív) és egyéb belterületet (cél: 600 kérdőív), amely legalább egy évig lakott volt 1990 és 2011 között. A kérdőív első negyede a háztartás migrációs és lakóhelyi adatait mérte fel, ezután a lakóhellyel kapcsolatos elégedettséget és az életvitelt vizsgáltuk, majd a háztartás demográfiai adatait kérdeztük le, végül nyílt kérdésekre adott válaszok formájában a lakók meghatározhatták, hogy milyen problémákkal és szegregációs mintákkal találkoztak. A terepi felmérés során értékeltük a külterületek infrastrukturális ellátottságát és osztályoztuk az ingatlanállományt funkció és állapot alapján (n=9290).

A 2021-es őszi felmérés során (1.táblázat) a vizsgált mintaterületeken terepbejárással és az interjúalanyok újbóli megkeresésével (a longitudinális vizsgálat elvei mentén) kívántuk a változásokat elemezni, hogy időbeli képet kapjunk a folyamatok fejlődéséről. Amennyiben egy interjúalany már nem volt elérhető (pl. időközben nyugdíjba vonult), igyekeztünk elérni azokat, akik átvették a feladatukat.

A négy mintaterületen a korábbi interjúkban és fejlesztési dokumentumokban szegregátumként feltüntetett külterületeken terepbejárás során frissítettük a korábbi, terepi tapasztalatokat összegző jegyzőkönyvet és fotódokumentációt, s ez nagyban segítette az elmúlt évek változásainak (romlott, stagnál, javult) nyomon követését, a kiváltképp az ingatlanállomány és az infrastrukturális ellátottság értékelésekor bizonyult hasznosnak. Az értékelés során az ingatlanokat állaguk (új/újszerű, jó, rossz, rom), funkciójuk (lakóhely, üdülő, kert, telephely, felhagyott, egyéb) alapján értékeltük, az egyes külterületeken pedig felmértük, hogy milyen infrastruktúraelemek épültek ki, van-e tömegközlekedési kapcsolat. Emellett igyekeztünk felmérni az esetleges környezeti károkat, pl. a hulladéklerakókat is.

1. táblázat: Az empirikus mintavétel területi megoszlása
Spatial distribution of empirical sampling

Agglomeráció és településegységek	Terepbejárás során értékelt ingatlanok száma		Felvett kérdőívek száma	Felvett interjúk száma	
	2014–2016	2021	2014–2016	Önkormányzati tisztségviselők	Civil szervezetek
	Győr	3 177	620	737	6
Zalaegerszeg	2 029	58	292	3	1
Szeged	2 653	491	447	4	3
Hódmezővásárhely	1 431	161	264	3	1

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgálat gerincét 23 félig strukturált interjú adta, amelyeket hat polgármesterrel és képviselőtestületi taggal, 12 hivatali tisztviselővel és szociális munkással, valamint 5 civil szervezet szakértőjével készítettünk. Az interjúk során előre elkészített interjúvázlatot használtunk, melyben a kérdéseket témaköröként csoportosítottuk. Az interjúalanyok kérésére adott esetben előre megküldtük a megtárgyalásra váró kérdéseket. Ezek között szerepeltek a meglévő külterületek társadalmi folyamataira vonatkozó kérdések, érdeklődtünk a folyamat változásáról. Teret adtunk ugyanakkor a rögzített témáktól való eltérésnek is, illetve a terepbejárás során érzékelt, külterületenként eltérő sajátosságokra, így például a belvíz vagy az illegális hulladéklerakás által okozott problémákra is rákérdeztünk.

Az elkészített interjúk alapján a külterületekkel kapcsolatos eljárásrendet, a szegregációval kapcsolatos diskurzusokat, valamint az elmúlt évek tapasztalatait igyekeztünk feltárni. Az empirikus felmérések jól tükrözik a mintaterületeken az elmúlt években végbement változásokat, ugyanakkor nem tekinthetők teljes mértékben reprezentatívnak, mivel egyrészt a vizsgálat nem országos léptékű, másrészt nem vállalkoztunk a vizsgált területeken számszerűen kifejezni a szegregáció mértékét, kiterjedését.

Kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk a hivatalosan nem szegregátumnak tekintett területek vizsgálatának. A terepi tapasztalatokra, valamint interjúalanyaink elbeszéléseire támaszkodva, zömmel a városi peremterületeken elhelyezkedő, változatos morfológiájú és társadalmi összetételű területeket igyekeztünk azonosítani. Ezek a településrészek a helyi politika által kevésbé vagy nem ismeretek, főként a lakóhelyválasztás informalitása miatt. Az informalitás Magyarországon átszővi a társadalmi, gazdasági, intézményi gyakorlatokat (Valuch 2015), erre vezethető vissza, hogy a külterületi lakosságot számszerűen nehéz megragadni.

A fentiek alapján minden olyan külterületet megvizsgáltunk, amelyet egy interjúalany szegregátumként jelölt meg. Bár túlzónak tűnhet, ha a 23-ból egy alany válasza alapján így járunk el, de könnyű belátni, hogy milyen következményekkel járhat az erőforrások allokációjában vagy a helyi döntéshozatali folyamatokban, ha egy polgármester vagy városépítész szegregátumnak tart egy olyan külterületet, amely ténylegesen nem feltétlenül az. Településfejlesztési szempontból fennállhat annak az elméleti veszélye, hogy a negatív imázssal rendelkező, stigmatizált külterületek éppen megbélyegzett státuszukból fakadóan kieshetnek a beavatkozások és fejlesztések célterületei közül, vagy éppen csökkentheti az antiszegregációs beavatkozások hatásfokát, ha a források egy része egy szegregáltnak tartott, de valójában heterogén lakóhelyen kerül felhasználásra.

Ebből következően az interjúalanyok által megjelölt szegregátumokban, valamint a „problémás”, illetve „veszélyeztetett” jelzőkkel illetett lakóhelyeket vizsgáltuk, valamint a fejlesztési dokumentumokban említett szegregált lakóhelyeket és a közvetlen közelükben fekvő külterületeket. Végül, annak érdekében, hogy igazodjunk a fejlesztési dokumentumok módszertanához, külön vizsgáltuk

azon lakóhelyeket, amelyek lakossága saját magát 40% feletti mértékben cigányként definiálta a 2014-2016 évi kérdőíves felmérésben. A vizsgált külterületek egy része azonban olyan kis népességű volt ($n < 50$), ahol egyetlen háztartás is nagy százalékarányt jelent, így e kisebb lakóhelyeken már egy roma család esetében is vizsgáltuk a lakóhelyet.

Eredmények

A vizsgált városok peremén található külterületeken hagyományosan nagy számban élnek szegények és a társadalom perifériájára szorultak, az ország hátrányos helyzetű régiói felől beáramlók, vagy éppen a városból kiszorult nincsteleonné vált családok. A külterületek karaktere tehát differenciált, hiszen számos magas presztízsű lakópark és jól kiépült zártkert is található e terekben (Csatári, Farkas, Lennert 2013; Kristóf 2015; Molnár 2004; Sági, Trócsányi 1998; Vasárus 2016).

Győr 2021-ben módosított Integrált Településfejlesztési Stratégiája (ITS) megállapítja, hogy "A hátrányos helyzetű csoportok száma ugyan csökkent a korábbi rehabilitációs programok révén, de főként a városrész külterületeire torlódnak, így a problémák nem tűnnek el, csak a térben áthelyeződnek", a lehatárolt három szegregátum és három veszélyeztetett terület között azonban nincs külterület. Szeged új Fenntartható Városfejlesztési Stratégiája szintén csak két belterületi szegregátumot azonosít, és a külterületeket csak környezeti szempontból említi. Zalaegerszeg kéziratumunk leadásakor érvényes ITS-e (2014-2020) három városperemi – de még belterületi – szegregátumot határolt le, a velük érintkező azonos településképző és lakossági összetételű külterületeket már nem vették figyelembe. A vizsgált városok közül egyedül Hódmezővásárhely ITS-e és Helyi Esélyegyenlőségi Programja (HEP) foglalkozik részletesen a kutatásunk tárgyát képező területekkel. Az összesen nyolc belterületi szegregátumon és veszélyeztetett területen túl, Kútvölgy és a tanyás dűlő határát jelöli meg szegregáció által veszélyeztetett területként. Emellett mindkét dokumentum külön foglalkozik a megélhetési okokból tanyára kényszerült hátrányos helyzetűekkel és az ott élő elhanyagolt idősekkel, melyet "domináns problémának" neveznek. Mivel az általunk vizsgált külterületek jelentős részén a népesség hivatalos száma nem éri el a 314/2012-es kormányrendeletben megállapított 50 fős létszámminimumot, hangsúlyozunk kell, hogy az ITS-ek és HEP-ek készítésekor a városok jogszerűen jártak el, amikor kihagyták őket. Így tehát Hódmezővásárhely követendő jó gyakorlatként a Helyi Esélyegyenlőségi Programban eltekintett a törvényi minimumlétszám korlátjától.

Az érintett külterületek népességének számát pontosan nem ismerjük, mivel az önkormányzatok és a civil szervezetek becslései szerint a bejelentetteknél 10-25%-kal magasabb lehet a lakosság tényleges száma. Ennek oka, hogy az illegális építkezések és ingatlanfoglalások, az irreguláris területhasználat miatt so-

kan – gyakran éppen a legszegényebbek – nem jelentkeznek be új lakcímkre. Ennek következtében a helyi lakosság gyakran a statisztikában még csak nem is tűnik hátrányos helyzetűnek, illetve a terület a statisztikában alatta marad az 50 fő értéknek. Nem csak magyarországi jelenségről van szó, cseh és lengyel kutatások (Ouředníček 2007; Szmytkie 2021) is arról számoltak be, hogy a külterületi lakosság tényleges száma 10-25%-kal magasabb lehet, mint a bejelentett lakosságé.

A válaszadók az interjúk során mindkét időszakban (2014-2016 és 2021 ősze) egybehangzóan azonosították az általuk szegregátumnak tekintett lakóhelyeket, a helyi stakeholderek és döntéshozók között legfeljebb a területek kiterjedését illetően mutatkozott eltérés a tanyás dűlők esetében. A városok központi belterületétől olykor csupán néhány kilométerre fekszenek a stakeholderek által megnevezett, szegregátumnak nevezett lakóhelyek, amelyek lakossága jellemzően ($n > 50\%$) „szegénynek” vagy romának nevezte magát a 2014-2016 évi kérdőíves vizsgálat során.

Ezek legtöbbször rossz elérhetőségű, városperemi fekvésű, gyakran a szuburbán falvak közigazgatási területére esnek, ám lakosságuk közlekedési okokból jellemzően a városokhoz kötődik (2. ábra). A válaszadók több esetben nem az egész külterületet emelték ki, hanem csak annak egy részét. A zártkertek és szőlőhegyek esetében jellemzően a legszélső ingatlansort, a tanyás területeken pedig az adott dűlő legrosszabb elérhetőségű ingatlanait.

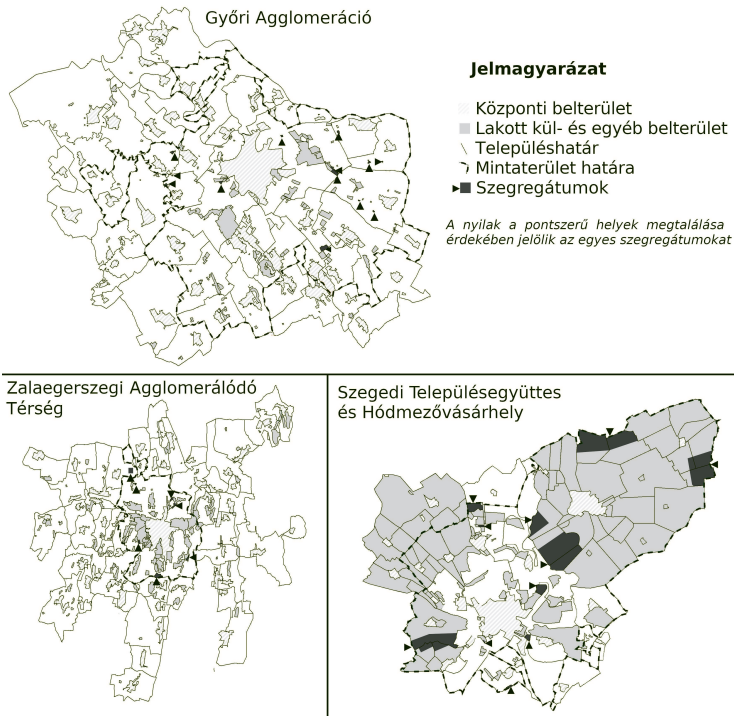
A többi külterület esetében azonban a korábbi felmérés lakossági kérdőívei, valamint a terepbejárások egyáltalán nem támasztották alá, hogy e területek szegregátumok lennének. A terepbejárás alapján egyértelmű volt, hogy az ingatlanok többsége ($n > 50\%$) jó vagy átlagos állagú, a kérdőíves válaszok kereseti értékei az akkori országos átlagtól jelentősen nem maradtak el, így a fejezet következő részében ezen ellentmondás okait kívánjuk felvázolni.

„Leginkább azért mennek ki, mert ott az eddigi életvitelnek legalább a látogatását meg tudják tartani, de a 80 százaléka annak, aki a kertek szélébe megy, az alsó középosztály legfeljebb, és félnek a lecsúszástól.” (Szeged1¹)

„Van egy szervezetünk, ami az elesetteknek segít, 98 százalékban a külterületen dolgoznak. Ez szerintem mindent elmond arról, hogy kik költöznek oda. A városi szegények, meg az ország minden részéről a szegények. Van, akinek az eredeti lakóháza nem ér annyit, hogy itt egy sutfit vegyen a szőlőhegyben.” (Győr1)

2008 után a devizahitelek bedőlése és a gazdasági válság miatt elszegényedők költöztek jelentős számban e lakóhelyekre. 2015-től olyan fiatalok növelték e lakóhelyek népességszámát, akik ugyan nem minősülnek szegénynek, de a CSOK révén hirtelen megemelkedett ingatlanárak miatt kénytelenek voltak olcsóbb környéken házat vásárolni. Emellett válások vagy tartós betegségek során megroppant egzisztenciájú személyek, alkoholbetegek és csonka családok is áramlottak e helyekre az alacsony ingatlanárak miatt. A legtöbb vizsgált külterületeken a lakosság vegyes etnikumú. A közös tényező a szegénység és a társadalomból való

2. ábra. A központi belterületen kívüli szegregátumok az interjúalanyok válasza alapján
Segregated neighborhoods outside the central inner areas, based on interviews

Forrás: az empirikus felmérés eredményei alapján saját szerkesztés

valamilyen mértékű kizorulás. Interjúalanyunk szerint: „Vannak olyan élethelyzetek, válás például, amikor csökken az életre fordítható pénz, és kizorulnak a külterületre. Ez a folyamat szerintem nőni is fog rövid távon...”. (Győr1)

A külterületeken rossz az utak minősége, gyakran hiányzik a szilárd burkolat és a közvilágítás, ráadásul sokszor akkor sem állnak meg itt a buszok, ha egyébként az útvonalba esnek. Ezek a közlekedési feltételek hátrányosan érintik az iskoláskorú fiatalokat, de a felnőttek munkaerőpiaci elhelyezkedését is megnehezítik. Az alacsony ingatlanárak, a megélhetés relatíve alacsony költsége, a kertművelésből adódó másodlagos bevételek kompenzálják a hiányzó közművekből fakadó hátrányokat. Emellett több külterületen olyan helyi közösség alakult ki, amelyben a reciprocitáson alapuló együttműködés segít a mindennapokban és átvészelni a kisebb kríziseket. Erre példa a bevásárlások közös intézése vagy a termékek helyi cseréje.

A zárt közösségekből elköltöző lakók máshol nem részesülnek a megkötött társadalmi tőke előnyeiből, s így megélhetésük biztonsága újra veszélybe kerülhet. A kérdőívek arról tanúskodnak, hogy nem kevesen vannak, akik már többször is elhagyták a külterületeket, és a városba vagy a szuburbia egyik falujába költöztek, de hamar, olykor mindössze fél év után is, kénytelenek voltak vissza-

térni. Egy ilyen kudarc sokak kedvét veszi el a kitöréssel való próbálkozástól; a legtöbben azonban meg sem kísérelték elhagyni a biztonságot nyújtó közeget.

Az áthidaló tőkét illetően kettős kép bontakozik ki a külterületen élők körében. A városból kiszorulók még jó ideig ápolják korábbi kapcsolataikat. Jellemző, hogy lehetőleg közeli helyre költöznek, így például egy Győr déli részén élő jó eséllyel valamelyik déli külterületre szorul ki, míg egy szegedi alsóvárosi délnyugat felé. Ennek köszönhetően képesek ápolni barátságaikat, megtartani a korábbi háziorvost és más egyéb előnyökkel élni. A tehetős lakóhelyváltók alapvetően a jobb életminőséggel kapcsolatos elvárásaik alapján döntenek, de jellemzően ők is a közeli külterületekről rendelkeznek ismeretekkel. Mindennek eredményeként az agglomerációkra jellemző szektorális jelleg látható a külterületek esetében is.

Az összekapcsoló tőke igen korlátozottan áll a külterületeken élők rendelkezésére. Az itt lakók számára gyakran kihívás felkeresni a hivatalokat; ezt a problémát egy hódmezővásárhelyi (1) tanyagondok fogalmazta meg a legszemléletesebben: *„Az itteniek nem hiszik el, hogy bármit el tudnak intézni, ezért aztán meg sem próbálták soha”*. Ez egybevág az önkormányzati tapasztalatokkal: *„A külterületeken tulajdonképpen elbújnak szegényükben”* (Zalaegerszeg1). Mivel az itt élők segítséget nem kérnek, még minimális érdekérvényesítő képességüket sem használják ki, ezért a döntéshozók és sokszor az ellátásért felelős osztályok sem rendelkeznek átfogó ismerettel a problémáikról és igényeikről. A 2021 őszén megismételt interjúk arról tanúskodnak, hogy e téren nem történt változás.

A következőkben az egyes külterületek szegregációjának okaiban és mértékében mutatkozó különbségeket az empirikus felmérés terepi példáin keresztül mutatjuk be. Így kívánjuk kontextusba helyezni az élethelyzeteket és a helyi diskurzusok bizonyos tényezőit, melyek hozzájárulhatnak a szegregáció fennmaradásához.

Magyarországon többféle külterülettípus található, eltérő adottságokkal, telekszerkezettel és laksűrűséggel, a szórvány tanyáktól egészen a sűrű beépítésű külterületi téesz-lakótelepekig. Kutatásunk szempontjából kiemelkedő jelentőségűek a majorok és a tanyák. Ezek jelentős része nehezen érhető el, de a kedvező természeti adottságok, a csend, a táj, a jó termőtalaj vonzerővel bírnak. A közlekedési korlátok miatt ugyanakkor lakóik izolációja akkor is jelentős mértékű, ha státuszuk alapján nem tartoznak a szegények közé. A város közvetlen közelében található zártkertek, egykori üdülőtelepek és szőlőhegyek infrastrukturális ellátottsága változó, de relatíve kiépültek, esetenként a városi belterülethez hasonlíthatnak. A telkek mérete és szerkezete magán viseli azonban a zártkerti múlt jeleit, ezért itt alacsonyok az árak, az utcák igen szűkek. Mivel e területek általában jól megközelíthetőek, vonzóak a tehetősebb életmódváltók számára, így e terekben a klasszikus jóléti szuburbanizáció is jellemző folyamat.²

A városoktól távolabb eső és rendszerint kisméretű (<50-100 ha) szőlőhegyeket és zártkerteket nem fejlesztették, infrastruktúrájuk igen hiányos, gyakori a szilárd útburkolat, a közvilágítás, a szemétszállítás részleges vagy teljes

hiánya, az ingatlanok csatornázottsága alacsony szintű.³ Az ingatlanok túlnyomó többsége régi majorsági cselédház, vályogtanya, vagy (csökkentett értékű) „CS” -ház, zártkerti gyümölcstároló, nem ritka a kalákában, illegálisan épült viskó sem (3. ábra). A lakók rendszerint boltba is együtt járnak, igen esetlegesek a külső kapcsolataik, munkahelyekhez általában rokonok vagy ismerősök közvetítésével jutnak. Épp ezért az itt élők horizontális és vertikális mobilitása minimálisnak mondható.

3. ábra: A válaszadók által szegregátumnak tekintett külterületi lakóhelyek
Outskirts considered to be segregated by respondents

Forrás: saját fotók, 2021

Három ilyen alacsony szinten kiépített, hivatalosan lakatlan területen is olyan emberekkel találkoztunk, akik illegális lakásfoglalók voltak, vagy éppen saját tulajdonú, de lakhatásra alkalmatlan ingatlanokban éltek. Egy középkorú nő például a férje halála után, az adósságok miatt kényszerült eladni a lakását, és most kislányával a nagyszülőktől örökölt, apró, penészes présházban lakik, az udvaron még kút sincs.

A szürkegazdaság miatt e területeken a tényleges jövedelem némileg magasabb, mint előzetesen várnánk. Sokan jutnak kiegészítő jövedelemhez mezőgazdasági idénymunkával, vagy a külterületeken működő, be nem jelentett vállalkozásoknál. Több háztartás a városi lakását hivatalos szerződés nélkül adja ki, vagy épp a városban élők adják ki külterületi ingatlanaikat. Az őstermelői igazolvány nélkül eladásra termelőkkel inkább a tanyavilágban találkozhatunk, míg a városok peremén, a zártkertekben több, papíron nem létező vállalkozás is műkö-

dik a csomagolóüzemtől a garázsban működő bolton át az autóbontóig. Az utóbbi olyan jellegzetes probléma, hogy csak a győri mintaterületen száznál is több, a szétbontás valamilyen állapotában lévő autóröncsöt számoltunk meg. A tél anyagilag különösen megterhelő a külterületi lakók számára, hiszen sok család „ *vagy eszik, vagy fűt*” (Szeged1). A legszegényebbek nem pusztán illegálisan kitermelt fával fűtenek, de nem ritkán gyűjtik a műanyag- és textilhulladékot a téli fűtéshez, és elterjedt a kábelégetés is.

2014-2016-ban a kérdőívre válaszolók többsége (78%) az év jelentős részében a megélhetéshez elégséges jövedelemre tett szert, kevés volt a tartós munkanélküli (6,7%), a rokkantnyugdíjasok aránya 10,6% (4,7% pedig nem adott választ a jövedelmére vonatkozó kérdésre). A kereset kiszámíthatatlan, ingadozó és a megélhetési költségek is változóak, ha például nem sikerül fát „szerezni”, akkor vásárolni kell. Ezért az itt lakók a prekár léthelyzetek igen változatos szintjein élnek. A háztartások gépesítettsége általában alacsony, az évi egyszeri nyaralást sem tudják finanszírozni, és ha rendelkeznek is gépjárművel, az általában igen rossz állapotú. Az ingatlanok 16,4%-ában hiányoznak a közművek, 3,4%-uk romos vagy teljesen lakatlan volt. A jó adottságú külterületeken (szőlőhegyek és kertségek) a 2014-2016 között végzett felmérés során átlagos keresetként 150 000-200 000, míg a távolabbi külterületeken, majorokban 100 000-150 000 forintot vallottak be a megkérdezettek.⁴

A legalább 50%-ban romák, illetve hátrányos helyzetűek által lakott 20 külterületi lakóhely mindegyike rossz ingatlanállományú, kedvezőtlen közlekedési helyzetű (betonút nélküli) major, szőlőhegy, illetve a tanyás területek főutaktól legtávolabb fekvő részein található. Az alacsony rezsiköltségek miatt a kisösszegű bevétel is „*elegendő tud lenni, ha tudnak mellékest csinálni, ha van pár csirke, és nem kell venni a tojást és a hús egy részét*” (Szeged3). Sokkal rosszabb volt a helyzet a rossz elérhetőségű majorokban és tanyákban, valamint a kisebb (50 lakos alatti) zártkertekben, ott az átlag az 50 000-100 000 Ft-os jövedelmi kategóriába esett az önbevallás alapján. 2021 őszéig a válaszadók szerint „*érdemi változás nem történt [20]15 óta*” (Szeged3), a lakosság negyede kimondottan alacsony keresetű, jellemzően olyan idénymunkás, aki az év egy részében fix bevétellel nem rendelkezik, ráadásul ez a népesség a legkevésbé jó adottságú külterületi részekben koncentrálódik (Szeged3, Győr4, Hódmezővásárhely2). E területeken csupán egy jó és 23 átlagos állapotú ingatlant találtunk, a többi (107) ház és sorház-jellegű egykori cselédlakás rossz vagy romos állapotú volt. Hat ház felújítás alatt állt 2021-ben (3. ábra, bal felső kép).

A tehetősebb beköltözők rendszerint megőrzik városhoz kötődő kapcsolataikat, az új közösségbe nem integrálódnak. Egyfajta belső szegregáció alakul ki tehát, ahol „*nem tud az ember a szomszédától kérni egy kis cukrot*” (Győr3), a beköltöző tehetősek elzárkóznak a „szegényektől” (Győr3, Zalaegerszeg2). Gyakran előfordulnak konfliktusok az eltérő életformájú és érdekű csoportok között. Mivel a városból kiszorulóknak csökkenteni akarják rezsiköltségeiket, a szegény lakosok

számára gondot okoz, ha a külterületek fejlesztése vagy belterületbe vonása után hozzájárulást kell fizetniük, vagy ha az önkormányzat ingatlanadót vezet be. Bár az ilyen beavatkozások növelik az ingatlanok piaci értékét, annak potenciális előnyeit csak a tehetősebbek élvezhetik. Ilyen ellentétek Szeged-Marostói kertek, Hódmezővásárhely-Kishomok és Bőny-Szőlőhegy esetében merültek fel.

A szegregáció mintázatai a különböző léptékekben eltérnek egymástól. Mikroszinten, az egyes külterületeken belül jellemzően csökkent a területi szegregáció mértéke, mert az új lakók (különösen 1990-1998 között, majd 2015 után) az éppen eladóvá vált vagy megfelelő árú ingatlanba költöztek be (Győr3, Szeged2, Zalaegerszeg3). Ezzel szemben az egyes külterületek közti különbségek növekednek. A városok peremén és a falvak jól elérhető területein fekvő zártkertek, perurbán utcák, szőlőhegyek és sűrűbb tanyabokrok jellemzően a városból kiköltöző középosztályt és kiszoruló alsó-középosztályt vonzzák. A rosszul elérhető tanyás területek, a majorok, a városi centrumból nehezen elérhető szőlőhegyek és kiskertek a városból kiszoruló és a vidékről beáramló elesetteken kívül a cigányság számára nyújtottak olcsó lakhelyet.

Vannak olyan majorok, tanyás területek és zártkertek is, amelyek nem ugyanazon a főúton fekszenek, mint annak a községnek a központja, amelyhez közigazgatásilag tartoznak. E külterületek elszigetelődnek a falutól, lakosságuk rendszerint a központi városhoz kötődik, amely viszont nem tehet az itt élőkért, hiszen nincsenek jogosultságai a faluhoz tartozó területen. Mivel e külterületek lakói általában nem járnak be a faluba, és a falusi hivatal képviselői is csak nehezen jutnak el ide, egyfajta „senki földje” alakul ki (Szeged4). Az Alföldön az igen heterogén tanyavilág rossz elérhetőségű pontjain a tanyagondnokok munkája szükséges az „ott élők életminőségének legalább részleges megtartásához” (Hódmezővásárhely2).

Függetlenül attól, hogy ténylegesen mekkora számban élnek egy-egy területen romák, a szegregátumokat mind interjúalanyaink, mind a megkérdezett külterületi lakosok alapvetően a cigány lakosság jelenlétével azonosították. Ezzel szemben kutatásunk során mi az etnikailag szegregáltak tekintett külterületek egyikén például olyan roma és nem roma háztartásokkal találkoztunk, ahol mindenki csonka családban él vagy valamilyen függőséggel küszködik, máshol pedig olyan nem roma emberekkel, akik egykori téesz alkalmazottként az időskori nyugdíjminimum összegéből kénytelenek megélni.

Az egyéb belterületek java részén vegyes lakosság él, a beköltözők ugyanis az éppen megüresedő ingatlanokba költöznek, így e területek esetében földrajzi értelemben nem beszélhetünk szegregációról. Erőteljes földrajzi és társadalmi elkülönülés ott tapasztalható, ahol a zöldmezős beruházások vagy a jelentős befektetéssel készült, nagyléptékű ingatlanbefektetések területeiről teljesen hiányoznak az alacsony keresetű háztartások. Néhány egyéb belterület még 1990 előtről örökölte a „CS-házak” sort, a majorsági vagy téesz-lakótelepi ingatlanokat, amelyekben már a rendszerváltás előtt is kizárólag a társadalom perifériájá-

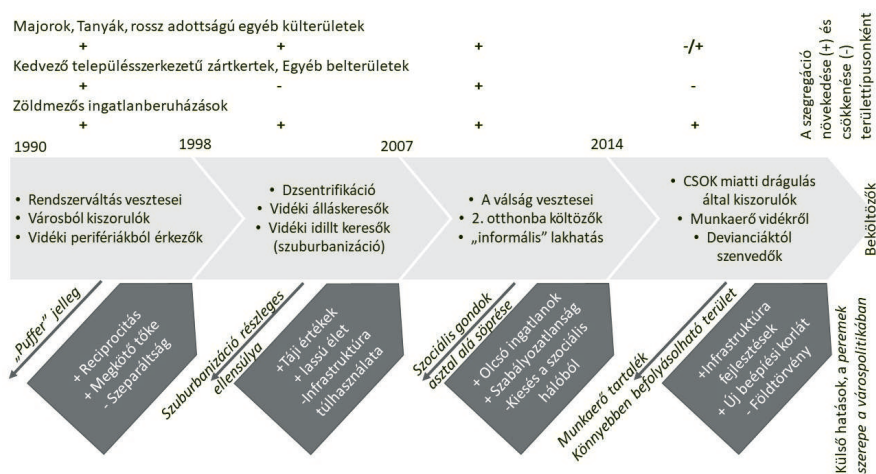
ra szorultak éltek. Interjúalanyaink e lakóhelyekre általában „faluként” vagy „városrészként” hivatkoztak, és nem különítették el ezeket az agglomerációk egyéb családi házas lakóterületeitől.

Diszkusszió

Végső soron a várostól való relatív fejlettségi távolság határozza meg, hogy milyen társadalmi csoport költözik külterületre. A távolabbi, rosszabbnak tartott részekben (belvizes, nincs közvilágítás) a kis bevételű háztartások és csonka családok telepednek le, míg a legértékesebb adottságú részekre a legtehetősebb csoportok költöznek (Gagyí, Vigvári 2018; Lennert et al. 2014; Vasárus, Bajmócy, Lennert 2018). A külterületre költözés hátterében álló okok és motivációk időben változó dinamikát mutatnak (4. ábra). 1990 után és a gazdasági válság éveiben a megélhetés ellehetetlenülése és az alacsony rezsiköltségek játszottak alapvető szerepet a kiköltözésben, míg 1998–2007 között és 2014 után a konjunktúra tette lehetővé a jóléti lakóhelyváltást e területeken (Győr1,3, Szeged2, Zalaegerszeg4).

A legjobb adottságú külterületek tehát a szuburbán falvakhoz hasonló életminőséget képesek biztosítani, ezzel szemben a majorok a legkedvezőtlenebb adottságú, hátrányos helyzetű falvakkal összehasonlítható körülményeket, lehetőséget nyújtanak csak az ott élőknek, akkor is, ha légvonalban a várostól mindössze néhány kilométerre találhatók. A városból kiszoruló és az ország periferiáiból a várostérség olcsóbb, de a munkahelyek elérését lehetővé tevő külterüle-

4. ábra: A külterületek átalakulása és szegregációja 1990-től napjainkig
The transformation and segregation of outskirts since 1990 to the present

Forrás: saját szerkesztés

tekre igyekvők migrációja a szociális szuburbanizáció fogalmával írható le (Gagy, Vígvári 2018; Vígvári 2016). A külterületek az alacsony rezsiköltségek, az önálló gazdálkodás lehetősége miatt az alacsony jövedelmi viszonyok mellett az életminőség javulásának lehetőségét kínálják, erről tanúskodnak a kertes és falusias arculatú, de kevésbé jó elérhetőségű külterületek.

Ugyanakkor ezek a külterületek nem válnak társadalmi értelemben homogén lakóhellyé, mert a konjunktúra időszakaiban a tőkefelhalmozásra képes és az állami újraelosztás formái (pl. CSOK, Babaváró hitel) által kedvezményezett csoportok számára is vonzóvá válnak, hiszen egységnyi költségen nagyobb méretű telekhez juthatnak, illetve a kisebb bekerülési költségek miatt nagyobb tőkájük marad egyéb céljaik megvalósítására. Így a jóléti migráció is alakítja a külterületek társadalmát, s ennek eredményeként a gyakran kimondottan magas státuszú és a prekariátushoz tartozó családok ugyanazt a lakóhelyet választják. Az utóbbi csoport depriváció-percepcióját csak fokozza, hogy számára a viszonyítási alapot a jóval az országos átlagot meghaladó keresetű beköltözők jelentik (Bajmócy, Makra 2016; Csurgó 2013). A nagyobb, leginkább növekvő külterületek pedig (100 fő feletti zártkertek, szőlőhegyek, valamint a tanyás zónák többsége) vegyes népesség-összetételűvé alakultak, mivel belső struktúrájuk is diverzifikálódik az épületállományt, az infrastruktúra állapotát és az elérhetőséget tekintve; a vizsgált városok között e tekintetben jelentős eltérés nem mutatkozott.

A fentiek alapján és a szakirodalmi előzményeket (Rácz 2014; Szoboszlai 2004; Síposné Nándori 2021) figyelembe véve úgy látjuk, hogy a helyi diskurzusokban a szegregáció és általában a szegénység percepciója nem követi a tényleges térfolyamatokat; a „szegregátum” és a „cigányok” kifejezések lényegében a szegénység szinonimájaként jelentek meg, de nem kötődtek a roma kisebbség tényleges jelenlétéhez vagy a lakóhelyek homogenitásához. A szociális munkások, falu- és tanyagondnokok, mivel kapcsolatban állnak a külterületeken élőkkel, már jóval differenciáltabban fogalmaztak, noha a tanulmányban tárgyalt területeket ők is azonosították az interjúk során, nem a „szegregátum” fogalmát vagy annak szinonimáit használták, hanem például a „*problémás hely*” (Győr2) vagy a „*néhány szegény él ott*” (Szeged4) fordulattal jellemezték azokat.

A kimondottan rossz adottságú külterületeken a lakók, etnikumuktól függetlenül, a szegregált lakóhelyeken élőkre jellemző görgetett hátrányokat egész életükben elszenvedik (Fabula, Timár 2017; Fehér, Virág 2014; Kertesi, Kézdi 1998; Tóth et al. 2017). A közösségi kohézió gyengesége pedig erősíti a társadalmi polarizációt (Csurgó 2013; Koltay 2018; Kondor 2016; Ladányi 2008). A feltárt területek döntő többségén heterogén lakóközösség jött létre, a jelentős fluktuáció és a beáramlás miatt azonban a korábbi erős közösségek fellazultak, így azok előnyeit a szegényebbek már nem képesek érvényesíteni, ugyanakkor pedig új kapcsolatokat sem tudnak kialakítani, így „*két szék között a padlón találják magukat*” (Győr1).

A földrajzi helyzet mellett tehát elsősorban az infrastruktúra állapotán és sok esetben a helyi lakosság érdekérvényesítő képességén múlik, hogy a külterü-

letekre milyen fejlődési pálya vár. Amennyiben a beköltöző lakosság státusza és kapcsolati tőkéje elég magas, akkor rendszerint jelentős beavatkozásokat érnek el (pl. aszfaltozás, közvilágítás kiépítése, csatornázás), s ennek köszönhetően ingatlanok értéke is növekszik. E területeken megindul a kevésbé tehetősek kiszorulása, hiszen számukra a fő vonzerőt éppen az alacsony lakhatási költségek jelentették. Az ilyen, érdekérvényesítő képességgel nem rendelkező, kevésbé tehetősek vagy szegények által lakott külterületeken azonban a beavatkozások hiánya és a népesség számának emelkedéséből fakadó túlhasználat együttesen okozhatja a további hanyatlást. Mindebből következően megállapíthatjuk, hogy a kurrens fejlesztési beavatkozások során rendszerint a tehetősek jártak jól, míg a kevésbé tehetősek hátrányai erősödtek.

Az anyagi különbségeket növelő beavatkozásokra kiváló példa, hogy 2017 és 2019 között az aranykorona-értékkel rendelkező zártkerti ingatlanokat ingyen ki lehetett vonni művelés alól (2016. évi CLXXXVII. törvény), mivel az ilyen ingatlanok adásvétele a földtörvény miatt jóval nehezebb. Ez a jogi eszköz igazodott e területek lakófunkciójához, s egyben előmozdította a lakásviszonyok „kifehérítését”. Ugyanakkor a tudáshiány és az intézményrendszerrel szembeni bizalmatlanság miatt ezzel a lehetőséggel főleg a tehetősebb és iskolázottabb háztartások éltek, így még e jó szándékú jogi lépés is erősítette a szegényebbek csapdahelyzetét.⁵

A jelentős kapcsolati tőkével bíró tehetősebb beköltözők esetenként el tudnak érni jelentős fejlesztési beavatkozásokat, amelyek eredményeként e területek, részben a város határain belül, a szuburbán falvak olcsóbb alternatívái lehetnek. A külterületek többségének lakói azonban nem rendelkeznek jelentős erőforrásokkal, így nem képesek infrastrukturális fejlesztéseket megvalósítani, ebből következően a rosszabb minőségű utakkal, alacsonyabb közműellátottsággal bíró területek pusztán az alacsony árakkal és a gyenge szabályozással képesek vonzani a kevésbé tehetőseket, a szegényeket. Sokan közülük a legrosszabb közlekedési adottságú külterületeken élve csapdahelyzetbe kerülnek, mivel ingatlanukat nehezebben tudják eladni a földtörvényi korlátok vagy az épületek rossz állapota miatt. A külterületi szegény lakosság horizontális és vertikális mobilitása azonban nem pusztán a szabályozás, hanem a megkötő társadalmi tőke túlsúlya, a társadalom felé kötő tőkefajta gyengesége miatt is rendkívül korlátozott.

Összegzés

Kutatásunk rámutatott arra, hogy a lokális diskurzusokban a „szegregátum” kategória használata jelentősen eltér a szakmai fogalomtól; a jellemzően romák által lakott területek mellett a nem roma, de a társadalom perifériájára szorultakból és tehetősebbekből is álló lakóközösségek egyaránt megjelennek szegregátumként. A terepi felmérések azonban azt mutatták, hogy a külterületek a szuburbanizációhoz köthető beáramlás révén mára nem egy esetben heterogén

összetételű lakóhellyé alakultak át, ahol földrajzi elkülönülés nem tapasztalható. Az interjúkban a „szegregátum” és a „cigány” megjelölés gyakran a szegénység szinonimájaként hangzott el. Ugyanakkor a mintaterületeken a legtöbb ténylegesen szegregált külterület – 50%-nál nagyobb arányban romák és tartós munkanélküliek által lakott külterületek, jellemzően majorok – népessége nem éri el az 50 főt, s ezért nem is jelennek meg az antiszegregációs tervekben, településfejlesztési dokumentumokban.

Mintaterületeinken a legtöbb esetben nem jellemző a földrajzi szegregáció, mivel a beköltözők az éppen üresen álló ingatlanokba tudtak beköltözni, a legrosszabb településföldrajzi adottságú külterületeken azonban homogenizálódik a lakosság, mivel ide nagy számban áramlottak be a rendszerváltás és a 2008 utáni gazdasági válság vesztesei. A kedvező adottságú külterületekre, valamint a külterületi zöldmezős ingatlanfejlesztésekre a zárt lakóparkokhoz hasonló mikroszegregáció jellemző; a beköltözők nem integrálódnak az itt lévő közösségbe, nem alakítanak ki kapcsolatokat a szomszédokkal, és gyakran továbbra is a korábbi lakóhelyükön kialakult kapcsolataikra támaszkodnak.

A városokból a külterületekre szorult háztartások életében rendkívül fontos szerepet játszik a megkötő társadalmi tőke. Az itt élő szerényebb jövedelmű háztartások túlélési stratégiáikban támaszkodnak a reciprok kapcsolatokra, hiszen a kölcsönös segítség révén tudják átvészelni nehezebb időszakait. Az erős helyi kötöttség és beágyazódás, a görgetett hátrányok és a rossz közlekedési feltételek miatt az itt élők kevés olyan külső kapcsolattal rendelkeznek, amelyek segíthetnék mobilitásukat, továbblépésüket a társadalmilag heterogénebb lakóhelyekre.

Noha több helyi program és országos jogszabályi változás igyekezett segíteni a külterületek lakóinak, az erőforrás- és tudáshiánnyal küszködő háztartások ezekkel nem tudtak élni, így például a zártkerti művelés alóli kivonás lehetősége is a tehetősebbeknek segített, ami csak tovább erősítette a meglévő anyagi különbségeket. A mintaterületeken minden önkormányzat igyekezett legalább részben kezelni a problémákat, ám csak a helyi közösséget bevonó, gyakorlati előnyöket biztosító beavatkozások tudnak segíteni. A földtörvény felülvizsgálata és a KSH helyiségnévtárban nevesített, 1990 óta folyamatosan lakott külterületek kivonása a földtörvény hatálya alól segíthetné a lakhatási mobilitást, továbbá az önkormányzatok lakhatási célú fejlesztési törekvéseit is. E jelenség azért érdemelne nagyobb figyelmet, mert a települések peremeire szorulók gyakran nem csak a lakosság látóköréből kerülnek ki, de az önkormányzatok és különböző intézményeik számára is láthatatlanná válnak.

Jegyzetek

- 1 Az interjúalanyok személyiségi jogainak védelmében az interjúk szó szerinti átiratait anonimizáltuk és az egyes mintaterület szerint sorszámozva kódoltuk.

- 2 A mintaterületeken a fejlett infrastruktúrájú szőlőhegyekre és zártkertekre példát jelentenek a Győr és Zalaegerszeg területén lévő hegyek, kertek, Szeged-Baktó, valamint Hódmezővásárhely-Kishomok.
- 3 Ilyen területekre példaként említhető Bőny-Páskum, Győrújbarát-Fehérkereszt (Győri Agglomeráció), Zalaboldogfa-Mártonhegy (Zalaegerszegi Agglomerálódó Térség).
- 4 Az értékek a kérdőívvezés során felmért adatok. Önbevalláson alapulnak és az informális bevételeket nem feltétlenül tartalmazzák, így a háztartások tényleges összes bevétele ennél nagyobb lehet.
- 5 Különösen az alföldi mintaterületeken bizonyult jelentős hátránynak a tanyák és zártkertek sajátos jogi helyzete. Célszerű lenne, ha a jogalkotó felülvizsgálná a termőföldek adásvételével és a földvédelemmel foglalkozó jogszabályokat (1997. évi CXLI. és 2013. évi CXXII.), és ezeket integrálná az "új inyvt"-be. A jelenlegi szabályozás jelentős mértékben megnehezíti a külterületek fejlődését és a lakosság életét a körülményes adásvétel és átsorolások miatt. Mivel ma már e területeken a lakó- és üdülőfunkció a domináns, a zártkerti ingatlanok kivonásához hasonlóan gyorsított és egyszerűsített eljárást kellene bevezetni a KSH által követett lakott külterületeken és a termőfölddel nem rendelkező tanyaingatlanok esetében. Ez egyben az önkormányzati beavatkozások kivitelezését is jelentősen gyorsítaná, olcsóbbá tenné.

Irodalom

- Albert F., Hajdu G. (2016): Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. *Szociológiai Szemle*, 3., 28–55.
- Bajmócy P. (2000): A vidéki szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. *Tér és Társadalom*, 2-3., 323–330. <https://doi.org/10.17649/TET.14.2-3.600>
- Bajmócy P. (2003): Sikeresek, de falvak? Nagyvárosaink néhány egyéb belterületének fejlődése 1980-tól napjainkig. In: Kovács T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt*. VI. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 160–165.
- Bajmócy P., Makra Zs. (2016): Központi-, egyéb belterületek és külterületek népesedési trendjei Magyarországon 1960–2011 között. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2., 3–21.
- Balázs A. (2020): A Magdolna negyedben élő roma szegény családok társas kapcsolatai és baráti viszonyai. *socio.hu*, 3., 31–52. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.3.31>
- Balogh, A., Csapó, T. (2013): Manors and scattered farms: special settlement forms of outskirts areas in Hungary. *Revija Za Geografijo / Journal For Geography* 2., 81–94.
- Berényi B. E. (2016): Dzsentrifikációkutatás a poszt-szocialista városokban - Merre tovább? *Földrajzi Közlemények* 3., 204–215.
- Boros J. (2011): A települési szegregáció feltételezett okai és következményei. *Acta Sociologica - Pécsi Szociológiai Szemle*, 1., 97–111. <https://doi.org/10.15170/AS.2011.4.1.9>
- Brade, I. Herfert, G., Wiest, K. (2009): Recent trends and future prospects of socio-spatial differentiation in urban regions of Central and Eastern Europe: A lull before the storm. *Cities*, 26., 233–244. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2009.05.001>
- Brewer, K., Grant, J.L. (2015): Seeking density and mix in the suburbs: Challenges for mid-sized cities. *Planning Theory and Practice*, 2., 151–168. <https://doi.org/10.1080/14649357.2015.1011216>
- Brown, L. D., Schafft, K. A. (2002): Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transformation. *Journal of Rural Studies*, 18., 233–244.
- Crețan, R., Málóvics, G., Méreiné Berki, B. (2020): On the Perpetuation and Contestation of Racial Stigma: Urban Roma in a Disadvantaged Neighbourhood of Szeged. *Geographica Pannonica*. 4., 294–310. <https://doi.org/10.5937/gp24-28226>
- Csanádi G., Cszimady A., Kőszeghy L., Tomay K. (2007): A városrehabilitáció társadalmi hatásai Budapesten. In: Enyedi Gy. (szerk): *A történelmi városközpontok átalakulásának hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 93–118.

- Csatári, B., Farkas, J. Z., Lennert, J. (2013): Land use changes in the rural-urban fringe of Kecskemét after the economic transition. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 4. 2., 153–159.
- Csurgó B. (2013): *Vidéken lakni és vidéken élni: A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Argumentum Kiadó, Budapest
- Dunay, A., Plater-Zyberk, E., Speck, J. (2001): *Suburban Nation: The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream*. North Point, New York
- Fehér K., Virág T. (2014): Élet egy kisváros peremén. *Tér és Társadalom*, 3., 50–65. <https://doi.org/10.17649/TET.28.3.2574>.
- Fabula Sz., Timár J. (2017): Violations of the right to the city for women with disabilities in peripheral rural communities in Hungary. *Cities*, 76., 52-57. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.12.005>
- Füzér K. (2015): A bizalom társadalomelmélete és a társadalmi tőke szociológiaelmélete. *Századvég*, 4., 5-18.
- Gagyi, Á., Vignvári, A. (2018): Informal Practices in Housing Financialisation: The Transformation of an Allotment Garden in Hungary. *Critical Housing Analysis* 2., 46–55. <https://doi.org/10.13060/23362839.2018.5.2.442>
- Gant, T., Nelson, A.C., Forsyth, A., Thompson-Fawcett's, M., Balis, P., Filion, P. (2014): The future of the suburbs. *Interface. Planning Theory & Practice* 3., 391–415. <https://doi.org/10.1080/14649357.2013.808833>
- Hardi T. (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. *Tér és Társadalom*, 3., 57–83. <https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1980>
- Harvey, D. (2006): Neo-Liberalism as Creative Destruction. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 2., 145-158. <https://doi.org/10.1111/j.0435-3684.2006.00211.x>
- Hegedűs, G. (2009): A Review of Gated Communities in Some Hungarian Cities. *Geographica Pannonica*, 3., 85-96.
- Helling, A. (2002). Transportation, Land Use and the Impacts on Srawl on Poor Children and Families. In: Squires G.D. (eds.): *Urban Sprawl. Causes, Consequences, and Policy Responses*. Urban Institute, Washington DC, 119–139.
- Kelemen Zs., Rakovics M. (2013): Prekaritás és habitus. Kérdések a prekariátusról, mint új osztályról és kategóriáról, Pierre Bourdieu társadalomelméletének tükrében. In: Berzsenyi T., Demeter E., Horzsa G., Meixner B., Petényi S., Szekeres B. (szerk.): *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete*. ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, Budapest http://angelusz.elte.hu/sites/default/files/Kotetlen_2013.pdf
- Kertesi G., Kézdi G. (2014): Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitikai 100 magyar városban. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 6., 1-45.
- Kok, H., Kovács, Z. (1999): The process of suburbanization in the agglomeration of Budapest. *Netherlands Journal Of Housing And The Built Environment*, 14., 119-142.
- Koltay E. (2018): Társadalmi tőke a lakóparkok közösségeiben. *socio.hu*, 3., 42-61. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.3.42>
- Kondor Cs. (2016): Helyi konfliktusok Budapest szuburbán zónájában. *Földrajzi Közlemények*, 3., 216–228.
- Koós B. (2015a): A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. *Tér és Társadalom*, 1., 53-68. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2681>
- Koós B. (2015b): A deprivációs folyamatok területi képe Magyarországon. In: Czirfusz M., Hoyk E, Suvák A (szerk.): *Klímaváltozás - társadalom - gazdaság: Hosszú távú területi folyamatok és trendek Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs, 179-192.
- Koós B. (2020): Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 1., <https://doi.org/10.17649/TET.34.1.3182>
- Kovács K., Váradi M. M. (2003): Hozzászólás egy nem létező tanyavitához. In: Kovács T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt: VI. Falukonferencia*. MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Pécs, 279-285.
- Kovács Z., Szirmai V. (2006): Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei. *Tér és Társadalom*, 1., 1–19. <https://doi.org/10.17649/TET.20.1.1036>.

- Kristóf A. (2015): Adalékok Miskolc külterületeinek sajátosságaihoz. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2., 55–67.
- Ladányi J. (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Lennert J., Kovács A. D., Farkas J. Z., Bódi F. (2014): Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban. *Esély*, 6., 3–1.
- Majumdar, K., Chatterjee, D. (2020): Perception of poverty: A study on the non-social work students. *Social Work & Society*, 2., 1–15.
- Méreiné Berki B., Málovics G. (2020): Városi deszegregáció, társadalmilag heterogén lakóközösségek, társadalmi tőke – egy hazai városi szegregátum felszámolásának tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 2., 35–66. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3217>.
- Messing V. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. *Szociológiai Szemle*, 2., 37–54.
- Mikle Gy. (2019): A vidék újrastrukturálódása és a prekariátus fogalma a majorok kutatásának szemzőgéből. *Földrajzi Közlemények*, 143. 3., 236–24. <https://doi.org/10.32643/fk.143.3.4>
- Molnár M. (2004): Megélhetés a tanyán a mezőgazdaság talaján. In: Csatári B., Kiss A. (szerk.): *Tanyai kaleidoszkóp: A 2002–2003. évi tanyakollégium munkájának eredményei*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét
- Nagy, E., Timár, J., Nagy, G., Velkey, G. (2015): The Everyday Practices of the Reproduction of Peripherality and Marginality in Hungary. In: Lang, T., Henn, S., Sgibnev, W., Ehrlich, K. (ed.): *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization. New Geographies of Europe*. Palgrave Macmillan, London https://doi.org/10.1057/9781137415080_8
- Ouředníček, M. (2007): Differential suburban development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler, B Human Geography*, 2., 111–126. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00243.x>
- Rácz A. (2014): *Szegregáció a fejekben. A statisztikai és a mentális társadalmi és térbeli elkülönülés vizsgálata Szegeden*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest (Műhelytanulmányok 4.)
- Rosta M. (2021): Gondolatok az új ingatlan-nyilvántartási törvényről. *Themis*, 2., 64–95. <https://doi.org/10.55052/themis.2021.2.64.95>
- Sági Zs., Trócsányi A. (1998): Szegregáció a budapesti agglomerációs övezetben. *Földrajzi Értesítő* 2., 235–248.
- Siisiäinen, M. (2000): Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam. *International Journal of Contemporary Sociology*, 2., 183–204.
- Síposné Nándori E. (2012): Az elszegényedés térékonómiai vizsgálata Dél-Alföldön. *Competitio*, 2., 61–75. <https://doi.org/10.21845/comp/2012/2/4>
- Síposné Nándori, E. (2021): Perception of the reasons for living in poverty in Hungary. *Hungarian Studies*, 1., 80–96. <https://doi.org/10.1556/044.2021.00156>
- Spéder Zs. (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest
- Standing, G. (2012): Prekariátus: Lakosokból állampolgárok. *Fordulat*, 5.19., 28–51.
- Szabó T. (2015): Tértermelés a budapesti városrészség peremén – amit a gazdaság morfológiája elárul. *Tér és Társadalom*, 4., 60–78. <https://doi.org/10.17649/TET.29.4.2716>.
- Szymtkie, R. (2021): Suburbanisation processes within and outside the city: The development of intra-urban suburbs in Wrocław, Poland. *Moravian Geographical Reports* 2., 149–165. <https://doi.org/10.2478/mgr-2021-0012>
- Szoboszlai Zs. (2004): Szegénység, marginalizáció, szegregáció. Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, 3., 25–42. <https://doi.org/10.17649/TET.18.3.956>
- Timár J. (2001): A háztartási „túlélési stratégiák” területi szempontú kutatásának néhány elméleti kérdése és empirikus eredménye az átmenet időszakában Magyarországon. In: Ekéné Z. I. (szerk.): *10 éves a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke*. DE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen, 209–218.
- Timár J. (2019): „Államosított tértermelés” a kiszorítottak perspektívájából egy dszentrifikálódó városrészségben. *Tér és Társadalom*, 4., 38–60. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3204>

- Timár J., Baukó T. (1999): A "város-vidék peremzóna" néhány sajátossága és szerepe az alföldi városok átalakulásában. In: Csatári B., Rakonczai J., Timár J. (szerk.): *Alföldi tanulmányok 17.* Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 94–111.
- Timár J., Nagy E. (2007): A középvárosi dzsentrifikáció és társadalmi hatásai a poszt szocialista Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 293–317.
- Timár J., Váradi M. M. (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen területi fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In: Horváth Gy., Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* MTA RKK, Pécs, 153–175.
- Tóth J., Méreiné Berki B., Málóvics Gy., Juhász J. Boros L., (2017): „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.” Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája. *Tér és Társadalom*, 3., 62-84. <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2859>
- Tóth Z. (2000): Településkörnyezet II. Az épített környezet. In: Enyedi Gy. (szerk.): *Magyarország településkörnyezete.* MTA, Budapest, 151–186.
- Tózsza I. (2002): A »káros« urbanizáció. *Tér és Társadalom*, 1., 1–16. <https://doi.org/10.17649/TET.16.1.834>
- Valuch T. (2015): *A jelenkori magyar társadalom.* Osiris Kiadó Budapest
- Vasárus G. (2016): Szuburbanizáció külterületeken és egyéb belterületeken, Győr példáján. *Településtudományok*, 2., 22-37.
- Vasárus, G., Bajmócy, P., Lennert, J. (2018): In the shadow of the city: demographic processes and emerging conflicts in the rural-urban fringe of the Hungarian agglomerations. *Geographica Pannonica*, 1., 14-29. <https://doi.org/10.5937/22-16572>
- Vastagh Z. (2012): A szegénység struktúrájának változásai 2001 és 2010 között. *Statistikai Szemle*, 4., 276-294.
- Váradi M. M. (1999): Hová megyünk lakni? Szuburbanizációs minták és konfliktusok a budapesti agglomeráció budai oldalán. Esettanulmány. In: Barta Gy., Beluszky P. (szerk.): *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban.* Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest, 115–129.
- Váradi M. M., Virág T. (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle*, 1., 89-113.
- Vigvári, A. (2016): Rural poverty' in urban spaces of Budapest Research proposal for examining spatial inequality in contemporary Hungary. *socio.hu*, 4., 47-61. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016en.4>
- Virág T. (2009): Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. *Esély*, 4., 38-54.

Egyéb források

- Gerőházi É., Szemző H., Tönkö A., Somogyi E. (2019): *A marginalizált helyzetű (szegregációval veszélyeztetett) városi településrészek vizsgálata.* Kutatási jelentés-munkaanyag <https://mri.hu/wp-content/uploads/2022/02/MRI-margin%C3%A1lis-lak%C3%A1shelyzetek-EMMI-2019.pdf> (Letöltés: 2022.05.10.)
- Kertesi G., Kézdi G. (1998): *Cigány etnikai gettók (Az 1990. évi népszámlálás számlálókörzeti adatai alapján készült elemzés).* <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a124.pdf> (Letöltés: 2022.05.03.)
- Koczan, Zs. (2016): Being Poor, Feeling Poorer: Inequality, Poverty and Poverty Perceptions in the Western Balkans. *IMF Working Paper*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1631.pdf> (Letöltve: 2022. 05. 11.)
- T/15969. számú törvényjavaslat az ingatlan-nyilvántartásról. <https://www.parlament.hu/rom41/15969/15969.pdf> (Letöltve: 2022.05.03.)
- Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium (2009): *Városfejlesztési Kézikönyv. Második, javított kiadás*, 148. http://varosfejlesztas.hu/wp-content/uploads/2018/03/V%C3%A1rosfejleszt%C3%A9si_k%C3%A9zik%C3%B6nyv_2009_01_28-1.pdf (Letöltve: 2022.10.02.)

2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról

1997. évi CXLI. törvény az ingatlan-nyilvántartásról

2016. évi CLXXXVII. törvény a zártkertként nyilvántartott ingatlanok művelés alóli kivonásával kapcsolatban egyes törvények módosításáról.

A bhutáni össznemzeti boldogság koncepció és magyarországi alkalmazása a budapesti József Attila-lakótelepen

The gross national happiness concept of Bhutan and its application in Hungary at the Attila József Residential Area, Budapest

KOVÁCS GÁBOR

KOVÁCS Gábor: egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, Corvinus Institute for Advanced Studies, Gazdaságtudományi Központ; 1093 Budapest, Fővám tér 8.; gabor.kovacs4@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-6667-4994>

KULCSSZAVAK: össznemzeti boldogság; bruttó nemzeti boldogság; József Attila-lakótelep; jóllét; életminőség

ABSZTRAKT: A tanulmány célja, hogy bemutassa a Bhutánban létrehozott össznemzeti boldogság (Gross National Happiness), avagy bruttó nemzeti boldogság koncepcióját, valamint összefoglalja egy, az össznemzeti boldogság budapesti József Attila-lakótelepen történő alkalmazását célzó kvalitatív feltáró kutatás eredményeit. A bevezetés ismerteti a magyarországi boldogságkutatás történetét, valamint a boldogság és az életminőség fogalmainak szerepét az alternatív fejlődési mutatók kifejlesztésével kapcsolatos nemzetközi diskurzusban. A tanulmány első és második fejezetei áttekintik az össznemzeti boldogság kilenc dimenzióját (pszichológiai jóllét, egészség, oktatás, kulturális diverzitás, időbeosztás, jó kormányzás, közösségi vitalitás, életszínvonal, ökológiai diverzitás), a koncepció bhutáni megvalósítását, valamint annak nemzetközi és különböző rendszer szinteken történő alkalmazására tett kísérleteket. A harmadik fejezetben leírt akcióorientált, feltáró kutatás eredményei azt mutatják, hogy – összhangban az össznemzeti boldogság keretrendszerével – a József Attila-lakótelepen a közösségi vitalitás, az életszínvonal, valamint az ökológiai diverzitás dimenzióiban lehetséges és szükséges olyan cselekvési programok kidolgozása (például zárt közösségi terek kialakítása és a közösségi tervezésben rejlő lehetőségek jobb kihasználása, a társasházak felújítására történő tudatosabb felkészülés, illetve a köztisztaság állapotának javítása és a lakótelep melletti kiserdő megóvása), amelyek hozzájárulhatnak a lakosok jóllétének és életminőségének javításához.

Gábor KOVÁCS: assistant professor, Business Ethics Center, Corvinus Institute for Advanced Studies, Corvinus University of Budapest; Fővám tér 8., H-1093 Budapest, Hungary; gabor.kovacs4@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-6667-4994>

KEYWORDS: Gross National Happiness; local community; well-being; happiness; quality of life

ABSTRACT: The aim of the paper is to introduce the concept of Gross National Happiness (GNH) of Bhutan. Furthermore, it summarizes a qualitative explorative research that aimed at applying GNH on the level of the local community at the Attila József residential area in Budapest. The introduction expounds the history of happiness research in Hungary, and the appearance of 'well-being', 'happiness', and 'quality of life' in the international discussion to develop alternative development indicators.

The first and second chapters of the paper summarize the nine dimensions (psychological well-being; health; education; cultural diversity and resilience; time use; good governance; community vitality; living standards; and ecological diversity and resilience), and the operationalization of GNH in Bhutan, and the attempts of applying the concept outside of the country and on different socio-economic levels. The results of the action-oriented, explorative research are included in the third chapter, and they show that action plans can and need to be introduced in the Attila József residential area in three dimensions of GNH, which are community vitality; living standards; and ecological diversity and resilience (by creating closed community spaces, utilizing the opportunities of community planning, consciously preparing for the renovation of apartment buildings, improving the cleanliness of public spaces, and protecting the neighboring public forest, etc.) that can contribute to improving residents' quality of life.

Bevezetés

A tanulmány egy, az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében elvégzett egyéves posztdoktori kutatás összefoglalójaként bemutatja, hogy miként alkalmazható a Bhutánban megalkotott össznemzeti boldogság (*Gross National Happiness – GNH*), avagy bruttó nemzeti boldogság koncepciója Budapesten, a József Attila-lakótelep helyi közösségében. Célja, hogy hiánypótló magyar nyelvű tudományos összefoglalót közöljön az össznemzeti boldogságról és annak bhutáni megvalósulásáról, valamint bemutassa, hogy miként lehet az össznemzeti boldogságot az eredetitől eltérő társadalmi és kulturális kontextusban, más rendszerszinten alkalmazni, amely segíthet az érintett közösség életminőségét (*quality of life*), jóllétét (*well-being*), illetve boldogságát (*happiness*) befolyásoló tényezők állapotának feltérképezésében és fejlesztésében.

A témaválasztást személyes okok is motiválták. 2012 óta vagyok a Magyar Bhutáni Baráti Társaság titkára, behatóan tanulmányoztam az össznemzeti boldogság koncepcióját, valamint több mint tizenhét éve lakom a József Attila-lakótelepen, így ismerem a városrészt, és meggyőződtem, hogy az ideális helyszín egy közvetlen társadalmi hasznosságú, akcióorientált kutatásra (Shrivastava et al. 2020), ahol az érintettek és a tudomány szoros együttműködésének (Szirmai, Fábíán 2020) célja az össznemzeti boldogság koncepció alkalmazása a helyi társadalom életminőségét és jóllétét fejlesztő akciók megtervezéséhez és kivitelezéséhez.

Magyarországon a boldogság kutatása komoly múltra tekint vissza, bár kezdetben az ilyen irányú vizsgálatokat még a lelkiállapot (Kopp, Skrabski 1995), később az életminőség és társadalmi jóllét kutatásának nevezték (Kopp 2008; Kopp, Kovács 2006). A felmérések eredményeiből az látszik, hogy a magyarok számára az egyik legfontosabb érték a boldogság (Kopp, Skrabski 2016).

Bár a bruttó hazai termék (GDP) jólléti indikátorként történő értelmezésének kritikája (Cantril 1965; Easterlin 1995), valamint az alternatív fejlődési mutatók (*development indicator*) története (például a *Human Development Index*, a *Genuine Progress Indicator*, a *Happy Planet Index* stb.) is régebbre nyúlik vissza, a jóllét és a boldogság fogalmai a kétezres évek első évtizedének végén ismét jelentős szere-

pet kaptak a fejlődés mérésében. A francia elnök, Nicolas Sarkozy által megrendelt, Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen és Jean-Paul Fitoussi (2009) által összeállított jelentés éles kritikákat fogalmazott meg a GDP jólléti indikátorként történő használatával kapcsolatban és életminőségre, illetve fenntarthatóságra fókuszáló megközelítés alkalmazását javasolta.

Közvetlenül ezután, az OECD 3. Világfórumán döntés született egy megelégedettség, boldogság, illetve életminőség mérésére alkalmas index kifejlesztéséről (OECD 2009), majd 2011-ben az ENSZ közgyűlése kiadott egy felhívást a kormányok részére, hogy fordítsanak nagyobb figyelmet az állampolgárok boldogságának mérésére. Bhutánban ekkorra már részletesen kidolgozták és a gyakorlatban is alkalmazták az össznemzeti boldogság indexet. Az ország akkori miniszterelnöke vendégül látta John Helliwellt és munkatársait, amelynek eredményeként elkészült az első *World Happiness Report* (Helliwell, Layard, Sachs 2012), amely az ENSZ boldogsággal és jólléttel kapcsolatos következő közgyűlésén, 2012-ben jelent meg (Helliwell et al. 2020). Végül az OECD 2013-ban jelentette meg a szubjektív jóllét mérésének irányelveit, amelyek azóta a társadalmi boldogság mérésének alapjául szolgálnak (OECD 2013).

A 2000-es években a várostudományok területén is felmerült az igény egy jóllét irányultságú paradigmaváltásra (Szirmai 2005). Ennek eredménye, hogy a városfejlesztési koncepciók kialakításában az „egydimenziós,” gazdasági megközelítés helyett (Szirmai 2015b) nagyobb hangsúlyt kaptak a társadalmi és környezeti tényezőket is magukban foglaló, komplex problémakezelési elméletek (Berki 2014; Berki, Halász 2015; Rácz, Koós, Neumark 2006; Szirmai 2013; Szirmai 2014; Szirmai 2019). Jelen kutatás ezeknek a problémakezelési elméleteknek az egyikét használja fel, azonban abban különbözik az eddigi hazai kutatásoktól, hogy egy Magyarországon kevésbé ismert, illetve a jólléti kutatásokban – lásd például Nagy és Koós (2015) – még be nem mutatott elméleti keretrendszer, a bhutáni össznemzeti boldogság koncepcióját használja fel. Habár a tanulmány kapcsolódik a korábban Magyarországon elvégzett boldogságkutatásokhoz, célja elsősorban nem a szubjektív jóllét helyi szintű mérése (Berki, Halász 2015; Nagy, Koós 2015) és nem is egy többdimenziós helyi jólléti indikátor létrehozása (Koós 2015; Kovács, Koós 2018; Nagy, Koós 2014), hanem az érintett közösség életminőségét és jóllétét előmozdító lehetséges akciók azonosítása.

A bhutáni össznemzeti boldogság koncepció

A Bhutáni Királyság egy nagyjából Svájc méretű ország, megközelítőleg 750 ezer fős lakossággal, a Himalája keleti részén, Kína és India között. Az ország a 2000-es évek elejétől – hosszú ideig tartó bezárkózást követően – jelentős gazdasági és társadalmi modernizáción ment keresztül, amelynek során – többek között – megvalósították az átmenetet az abszolút monarchiából a demokráciába. Bhután fő

gazdasági bevételeit a turizmus és a vízerőművek segítségével termelt elektromos energia exportja adja, de az állam mind a mai napig fejlődő országnak tekinthető (Schmidt 2017b; Valcsicsák 2015). Bhután az teszi különlegessé, hogy a GDP helyett az általuk megalkotott össznemzeti boldogságot alkalmazzák az ország környezeti, társadalmi, kulturális és gazdasági fejlődésének a mérésére. A ma leginkább elfogadott történet szerint az össznemzeti boldogságot Bhután negyedik királya, Jigme Singye Wangchuk említette először az 1970-es évek elején, amikor egy külföldi újságírónak a bhutáni össznemzeti termékkel és gazdasági fejlődéssel kapcsolatos kérdésére azt válaszolta, hogy „az össznemzeti boldogság fontosabb, mint az össznemzeti termék” (Valcsicsák 2015).

A fogalom az 1990-es évek közepétől a Bhutánnal kapcsolatos publikációkban is megjelent, és először 1997-ben vált a bhutáni politikai diskurzus részévé. 1999-ben kormányzati támogatással megalapították a *Centre for Bhutan Studies* (Bhutáni Tanulmányok Központja) – 2013 óta *Centre for Bhutan & GNH Studies* – kutatóintézetet, amelynek feladata az össznemzeti boldogság népszerűsítése és mérése. Az ezredforduló után az össznemzeti boldogság iránti érdeklődés növekedett, és a fogalom a mindenkori bhutáni kormányzat alapvető céljaként bekerült az ország alaptörvényébe (Munro 2016).

Az össznemzeti boldogság egy olyan komplex fejlődési mutató, amely négy pillér köré épül: (1) fenntartható és igazságos társadalmi-gazdasági fejlődés, (2) jó kormányzás, (3) a kultúra megóvása és támogatása, valamint (4) a környezet megőrzése (Ura, Penjore 2017). A négy pillérré épülő elméleti megközelítés gyakorlatba ültetése és az össznemzeti boldogság mérésére és értékelésére szolgáló módszertan kidolgozása a 2000-es évek első évtizedében történt. Ennek keretében a Bhutáni Tanulmányok Központjának munkatársai kilenc dimenziót hoztak létre, meghatározva azokat a területeket, amelyeken az ország fejlődését az össznemzeti boldogság szellemiségében országos szintű, reprezentatív, standardizált kérdőíves felmérés segítségével mérni kívánják. Ezek a dimenziók a következők: (1) pszichológiai jóllét, (2) egészség, (3) oktatás, (4) kulturális diverzitás, (5) időbeosztás, (6) jó kormányzás, (7) közösségi vitalitás, (8) életszínvonal, valamint (9) ökológiai diverzitás (Ura et al. 2012).

A pszichológiai jóllét, avagy szubjektív jóllét egy önmagában értékes, vágyott létállapot, amelynek össznemzeti boldogságban vizsgált és mért összetevői az általános megelégedettség, a pozitív és negatív érzelmek és azok egyensúlya, valamint a spiritualitás megélése (Ura et al. 2012). A pszichológiai jóllétnek ez a mérési módszertana és értelmezése megegyezik az OECD által megfogalmazott irányelvvel, amely azonban a spiritualitás helyett az élet eudaimónikus vonatkozásait tartalmazza (OECD 2013). Az egészség dimenzió az önbevallásos egészségi állapot értékelését, az egy hónapra eső egészségben eltöltött napok számát, a rokkantság és a hosszú távú fogyatékoság hatását, illetve a mentális egészség értékelését tartalmazza. Az oktatás tekintetében az írni-olvasni tudást, az iskolázottság mértékét, az általános műveltséget és a hagyományos értékek ismeretét

és betartását vizsgálják. A kulturális diverzitás területén a tizenhárom hagyományos bhutáni művészetben való jártasságot, a társadalmi-kulturális részvételt, az anyanyelvtudást, valamint a bhutáni hagyományok és viselkedési szabályok betartását kutatják. Az időbeosztás dimenziója az egyének munkára és pihenésre fordított idejének viszonyrendszerét jeleníti meg, míg a jó kormányzás az országos és a helyi politikai részvételt, a kormányzati teljesítmény szubjektív értékelését, valamint a szabadságjogok biztosítását és az alapvető szolgáltatásokhoz (például egészségügy és oktatás) történő hozzáférést foglalja magában. A közösségi vitalitás területén elsődlegesen a társadalmi tőkét értékeli az önkéntesség és az adományozás mértékének, a közbiztonságnak, valamint a közösségi és családi kapcsolatok minőségének vizsgálatával. Az életszínvonal segítségével a bhutáni emberek anyagi jóllétét mérik, amelyhez a háztartások bevételeiről, a háztartások által birtokolt tőkejavakról (ingó és ingatlan vagyonról), valamint a lakhatási körülményekről gyűjtenek információkat. Végül, az ökológiai diverzitás a természeti károkat, a városi problémákat, a környezeti felelősséget, valamint az ökológiai problémák értékelését foglalja magába (Ura et al. 2012). Az össznemzeti boldogság kilenc dimenzióját és azok összetevőit, a hozzájuk tartozó harminchárom indikátort az 1. ábra mutatja.

Az össznemzeti boldogság kilenc dimenziója párhuzamba állítható a Stiglitz-Sen-Fitoussi (2009) jelentésben (Stiglitz modellben) megfogalmazott, életminőséget meghatározó tényezőkkel (*features shaping quality of life*). Mindkét megközelítésben megtalálhatók az egészség, az oktatás, a személyes időbeosztás, az anyagi életszínvonal és a közösségi kapcsolatok mint életminőséget meghatározó alapvető tényezők, illetve dimenziók. A Stiglitz modellben a politikai részvétel az össznemzeti boldogság koncepció jó kormányzásának, a(z épített és természeti) környezet állapota pedig az ökológiai diverzitásnak feleltethető meg. A Stiglitz

1. ábra: Az össznemzeti boldogság kilenc dimenziója és harminchárom indikátora
The nine dimensions and thirty-three indicators of Gross National Happiness

Pszichológiai jóllét

1. Általános megelégedettség
2. Pozitív érzelmek
3. Negatív érzelmek
4. Spiritualitás

Kulturális diverzitás

13. Művészeti jártasság
14. Kulturális részvétel
15. Anyanyelvtudás
16. Viselkedési szabályok betartása

Közösségi vitalitás

23. Önkéntesség és adományozás
24. Biztonság
25. Közösségi kapcsolatok
26. Családi kapcsolatok

Egészség

5. Önbevallásos egészségi állapot
6. Az egészséges napok száma
7. A rokkantság és fogyatékek hatása
8. Mentális egészség

Időbeosztás

17. Munka
18. Pihenés

Életszínvonal

27. Bevételek
28. Vagyon (ingó és ingatlan)
29. Lakhatási körülmények

Oktatás

9. Írástudás
10. Iskolázottság
11. Általános műveltség
12. Értékek

Jó kormányzás

19. Országos politikai részvétel
20. Helyi politikai részvétel
21. Kormányzati teljesítmény
22. Alapjogok és alapszolgáltatások

Ökológiai diverzitás

30. Természeti károk
31. Városi problémák
32. Környezeti felelősség
33. Ökológiai problémák

modellben található személyes és gazdasági biztonság összetevőit az össznemzeti boldogság egészség és életszínvonal dimenziói külön-külön tartalmazzák. A két megközelítés közötti három további különbség, hogy (1) bár a Stiglitz-Sen-Fitoussi jelentés is felhívja a figyelmet a jóllét szubjektív mérőszámai alkalmazásának a fontosságára, az össznemzeti boldogságban a szubjektív jóllét egy kiemelt, különálló dimenzió; (2) míg az össznemzeti boldogság nagy hangsúlyt fektet a kulturális diverzitásra és annak megőrzésére (Ura et al. 2012), addig a Stiglitz jelentésben ez a tényező nem szerepel, illetve (3) a Stiglitz modellel ellentétben az össznemzeti boldogság pszichológiai jóllét dimenziójában szerepet kap a spiritualitás is, amely az életminőség jelentős, független dimenziója. Ez utóbbit magyar adatokon Skrabski és munkatársai (2006) vizsgálata mutatta meg. Kopp és Pikó (2006) hazai kutatása bemutatta továbbá, hogy a vallásnak és a vallásgyakorlásnak is pozitív hatása van az életminőségre: míg a vallás a közösséghez tartozást, az életminőség társadalmi dimenzióját, addig a vallásgyakorlás a spirituális dimenziót erősíti (Kopp, Székely, Skrabski 2006).

A Stiglitz modellt több magyarországi kutatás is felhasználta a társadalmi jóllét jellegzetességeinek vizsgálata céljából (Berki, Halász 2015; Koós 2015; Kovács, Koós 2018; Nagy, Koós 2014; Szirmai 2013; Szirmai 2014; Szirmai 2015a). Jelen írás azonban – a fentiekkel ellentétben – a bhutáni össznemzeti boldogság keretrendszerét használja fel komplex problémakezelési elméletként. E döntés mellett nemcsak a megközelítés újdonságértéke szól, hanem az is, hogy az össznemzeti boldogság enyhíti a Stiglitz modell térbeliséggel kapcsolatos problémáját. Szirmai (2015b) hívja fel ugyanis a figyelmet arra, hogy a Stiglitz modell életminőséget meghatározó tényezői túl általánosak, nem kap szerepet bennük a térbeliség. A megközelítés emiatt nem alkalmas a térségi jólléti adottságok különbségeinek vizsgálatára, nem derülnek ki belőle a nemzeti, regionális és egyéb területi szintű különbségek. Ezzel szemben az össznemzeti boldogság modelljében szerepel a kulturális diverzitás dimenziója, valamint a spiritualitás is, amelyek által az helyspecifikussá válik és alkalmas lehet területi különbségek vizsgálatára is.

Az össznemzeti boldogság meghatározásához szükséges kilenc dimenzióra vonatkozó adatokat öt évenkénti kérdőíves felmérés segítségével gyűjtik össze. A Bhutáni Tanulmányok Központja egy 2006-os pilot kérdőívezést követően 2010-ben és 2015-ben végzett országos szintű, reprezentatív GNH (össznemzeti boldogság) felmérést a tizenöt évnél idősebb bhutáni állampolgárok körében. A felhasznált standardizált kérdőív objektív, szubjektív és nyílt kérdéseket is tartalmaz. Az adatelemzést statisztikai adatelemző szoftverek segítségével végzik, a felsorolt kilenc dimenzió mérésére és értékelésére a fentiekben ismertetett harminchárom indikátort alkalmaznak – az időbeosztás esetében kettőt, az életszínvonalra vonatkozóan hármat, az összes többi dimenzió esetében pedig négy-négy indikátort (Centre for Bhutan Studies & GNH Research 2016).

Az össznemzeti boldogság index meghatározása többlépcsős folyamat. Kiszámításához minden indikátorra meghatároznak egy elégségességi küszöbértéket (*sufficiency threshold*), amely kifejezi, hogy az adott indikátor milyen értéke elégséges ahhoz, hogy az indikátor által kifejezett szempontból a válaszadót boldognak lehessen tekinteni. Az elégségességi küszöbértékeket nemzetközi, illetve nemzeti normák, valamint értékítéletek alapján hozzák létre. Ezzel párhuzamosan meghatározzák a boldogsági küszöbértéket (*happiness threshold*), amely kijelöli, hogy az össznemzeti boldogság kilenc dimenziójához tartozó indikátorok mekkora hányadánál kell elérni az elégségességi küszöbértéket ahhoz, hogy egy adott válaszadót boldognak tekinthessünk. Az eddig elvégzett GNH felmérések során a boldogsági küszöbérték hatvanhat százalék volt, tehát a módszertannal összhangban azok a válaszadók tekinthetők boldognak, akik az össznemzeti boldogság harminchárom indikátorából legalább huszonnégy indikátor esetében elérik az elégségességi küszöbértéket (Ura et al. 2012).

Az össznemzeti boldogság indexet ezután az Alkire-Foster módszertan alkalmazásával számítják ki az alábbi képlet segítségével:

$$GNH = 1 - H \cdot A$$

ahol

H: a kérdőíves felmérés során az indikátorok elégségességi küszöbértékeinek hatvanhat százalékát el nem ért válaszadók, vagyis a „nem boldog válaszadók” százalékos aránya, illetve

A: az össznemzeti boldogság azon dimenzióinak százalékos aránya, amelyek esetében a nem boldog válaszadók nem érik el az elégségességi küszöbértéket (Ura et al. 2012).

A GNH index nulla és egy közé eső értéket vehet fel. Ha a boldog válaszadók száma, illetve a nem boldog válaszadók által elért elégségességi küszöbértékek száma növekszik, akkor a GNH értéke is növekszik (Ura et al. 2012). Az össznemzeti boldogság ebben az értelmezésben egy komplex fejlődési mutató. A GNH index a koncepció négy alappillére által kijelölt stratégiai területek kilenc dimenziójában elért eredményeit jeleníti meg egy nulla és egy közé eső számérték segítségével. A Bhutáni Tanulmányok Központjának vezetője, Dasho Karma Ura és munkatársai (2012) úgy fogalmazzák, hogy az össznemzeti boldogság egy élő kísérlet, amely visszatükrözi, hogy a boldogság számtalan módon elérhető: nem redukálható csupán a jövedelemre vagy ahhoz hasonló, csekély számú összetevőre, hanem visszatükrözi a gyakran egymással is ellentétben álló emberi szükségletek sokféleségét. Az össznemzeti boldogság szellemiségében a boldogság számos összetevő egyensúlyaként és harmóniájaként jön létre.

Johannes Dragsbaek Schmidt (2017b) hangsúlyozza, hogy az össznemzeti boldogság Bhután számára a szegénységi csapda (*poverty trap*) és a környező országokban tapasztalható belpolitikai és gazdasági problémák elkerülésének alternatívája lehet. Kiemeli, hogy a koncepció hozzájárult az ország politikai berendezkedésének zökkenőmentes átalakításához, a várható élettartam jelentős

növekedéséhez, valamint a közoktatás mennyiségi és minőségi fejlesztéséhez. Mindazonáltal könyvében, szerzőtársaival számos kifogást és kritikát fogalmaz meg az össznemzeti boldogsággal kapcsolatban (Schmidt 2017a). Bár az uralkodó által megálmodott koncepcióban alkotmányos jog biztosítja az állampolgároknak az ingyenes oktatást és egészségügyet, az oktatást eszközként használják nemcsak a nyugati fejlődési modell és materialista értékorientáció kritizálására, hanem sok esetben a kulturális sokszínűség és a kisebbségek kárára is, a nemzetépítés, vagyis a bhutanizáció megteremtése érdekében. Továbbá, habár a GNH célja az egyenlőség és az igazságosság megteremtése, a hagyományos kulturális értékek (*Driglam Namzha*) túlhangsúlyozása sok esetben gyorsan növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket (Ansari 2017a) és egyenlőtlen mértékű városi és vidéki fejlődést generál (Bothe 2017), valamint a helyi szintű ellenállóképesség (*resilience*) csökkenését eredményezi (Brassard 2017). A növekvő egyenlőtlenségek következménye pedig a hagyományos kulturális értékek meggyengülése (Whitecross 2017). Mindezek mellett a bhutáni civil társadalom fejletlensége az össznemzeti boldogsággal kapcsolatos független kritikák megfogalmazásának és párbeszédnek a hiányát eredményezi, amely a koncepciót felülről jövő kezdeményezéssé teszi (Ansari 2017b), és sok esetben számottevő különbségek kialakulását eredményezi a központi szándékok és a helyi szintű megvalósítás között (Schmidt, Christensen 2017).

Az össznemzeti boldogság koncepció alkalmazásának lehetőségei

A GNH index mellett számos alternatív fejlődési mutató létezik. Ezek egyike a *Human Development Index*, amelyet az ENSZ 1990 óta minden ország esetében évente kiszámol, és amely eredetileg három fő komponensből állt. Ezek (1) a születés kori várható élettartam, (2) az iskolaévek száma és (3) az egy főre eső jövedelem (Conceição 2020). Az ökológiai közgazdaságtan által inspirált *Genuine Progress Indicator* a gazdasági, társadalmi és ökológiai dimenziók állapotát huszonhat indikátor segítségével méri (Garcia 2021). A New Economics Foundation által megalakított *Happy Planet Index* három összetevőt mér: (1) a szubjektív jóllétet, (2) a születés kori várható élettartamot, és (3) az ökológiai lábnyomot (Murphy 2006). Az OECD által 2011-ben létrehozott *Better Life Index* az össznemzeti boldogsághoz hasonlóan tizenegy dimenzió adatait alapul véve számítja ki a fejlődési mérőszám értékét (OECD 2014). A GNH index azonban különbözik az itt felsorolt, a világ tetszőleges országaira kiszámítható alternatív fejlődési mutatóktól, mivel az egy speciális társadalmi környezetben létrehozott kezdeményezés, amely eredeti formájában kizárólag a bhutáni fejlődés mérésére alkalmazható. Az össznemzeti boldogság mérésére és értékelésére használt keretrendszerben ugyanis megjelennek a Bhutánra jellemző helyi hagyományok, az ország államvallásának, a buddhizmusnak a specifikus jellemvonásai, illetve további, fejlődő országokra jellemző speciális szempontok. A kulturális diverzitás dimenziója tartalmazza a tizenhá-

rom hagyományos bhutáni művészetben való jártasságot, valamint a bhutáni hagyományok, például a helyi népviselet használatát. Az oktatás dimenziójában megjelenik a hagyományos értékek ismerete, amely a tradicionális bhutáni és buddhista értékek követését vizsgálja. A pszichológiai jóllét dimenziója a buddhista spiritualitás megélésének módját és intenzitását értékeli. Az oktatás dimenziójában az írni-olvasni tudás, a jó kormányzás dimenziójában az alapvető szabadságjogok biztosítása, illetve az alapvető szolgáltatásokhoz, például az ivóvízhez vagy az elektromossághoz való hozzáférés, valamint az életszínvonal dimenziójában a lakhatási körülményekre vonatkozó kérdések olyan szempontok, amelyek jellemzően a fejlődő országokban jelentenek problémát. Mindezeket figyelembe véve az össznemzeti boldogság koncepciója kulturálisan beágyazott és Bhután-specifikus. Ebből adódik, hogy közvetlen átültetése, a GNH index más országokra történő kiszámolása egyrészt lehetetlen, másrészt pedig értelmetlen is. Mindazonáltal a koncepció szellemisége, a boldogságra való törekvés különböző országokban, illetve különféle társadalmi és gazdasági rendszerszinteken is alkalmazható (Ura, Penjore 2017).

Az össznemzeti boldogság koncepcióját Bhutánon kívül számos országban megpróbálták valamilyen formában adaptálni. A GNH USA nevű független, nonprofit szervezet azzal a céllal jött létre, hogy a siker és a fejlődés mérési módszereinek megváltoztatásával hozzájáruljon az egyéni boldogság és a kollektív jóllét növekedéséhez (bővebben: <https://gnhusa.org/>). Bár a szervezet neve azt sugallja, hogy a boldogság mérését bhutáni mintára kívánják végezni, a GNH USA alapvetően a Genuine Progress Indicator módszertanát követi, vagyis nem törekszik az össznemzeti boldogság koncepciójának Egyesült Államokban történő alkalmazására. A svédországi GNH Sweden is egy független, nonprofit szervezet, amely 2017 óta szorosan együttműködik a Bhutáni Tanulmányok Központjával. Össznemzeti harmónia elnevezésű koncepciójuk célja, hogy a bhutáni össznemzeti boldogságot egy új, de az eredetihez hasonló megközelítéssé alakítsák, amellyel a személyes, a közösségi és az országos szintű jóllét a fejlett nyugati országok esetében is mérhetővé válik (bővebben: <https://gnhsweden.com/>). Mindezen független kezdeményezések mellett Bhután és a bhutáni GNH Centre (Össznemzeti Boldogság Központ) hivatalos támogatásával 2016-tól működik egy thaiföldi (bővebben: <https://gnhcentrethailand.com/>), valamint 2017-től egy spanyolországi GNH Központ, amelyek szintén az össznemzeti boldogság külföldi alkalmazásának lehetőségeit keresik, bár honlapjuk meglehetősen kevés információt tartalmaz céljaik megvalósításának előrehaladásával kapcsolatban. Az itt bemutatott külföldi GNH kezdeményezések mindegyikéről kijelenthető, hogy jelenleg nem tudnak választ adni arra, miként fogják kezelni a gyakorlatban az össznemzeti boldogság bhutáni kultúrába való beágyazottságát, és hogyan fogják helyettesíteni a koncepció Bhután-specifikus összetevőit.

A koncepció alkalmazása a budapesti József Attila-lakótelepen

Az össznemzeti boldogság koncepciója olyan fejlődési filozófia, amelyet Bhutánban különböző társadalmi és gazdasági rendszerszinteken valósítanak meg. Kormányzati szinten a politikai döntéshozatal és törvényhozás meghatározó eleme (Centre for Bhutan Studies & GNH Research 2016). A helyi önkormányzatok számára lehetővé teszi, hogy programjaikat és projektjeiket – az össznemzeti boldogság szellemiségét kifejező helyi fejlesztési kézikönyvek alkalmazásával – az integrált fejlődés megvalósulásának tükrében értékeljék (Tshering 2014). A privát és a civil szektor számára a *GNH of Business* kezdeményezés nyújt útmutatást az össznemzeti boldogság szellemiségének üzleti életbe történő átültetéséhez (Ura, Chophel 2018; Zangmo, Karma, Phuntsho 2017). Végül, személyes iránymutatóként az össznemzeti boldogság az egyéni életutakat is alakítja a boldogság és jólét megvalósítása érdekében (Ura et al. 2012).

Az össznemzeti boldogság helyi szintű alkalmazásának célja nem elsődlegesen a mérés, és nem is egy helyi szintű GNH index kiszámítása, hanem az érintett közösségek önkormányzati szintű tevékenységekben történő részvételének elősegítése. Egy többrészes folyamat keretében először beazonosítják a helyi problémákat, majd rangsorolják, megtervezik, megvalósítják és értékelik a megoldásukra irányuló fejlesztési tevékenységeket. A folyamat kezdeti fázisaiban hangsúlyos szerep jut a szakértői interjúknak, a fókuszcsoporthozos beszélgetéseknek, illetve a SWOT analízisnek, amelyek segítségével azonosíthatók és rangsorolhatók a problémák és tervezhetők a lehetséges megoldások az össznemzeti boldogság kilenc dimenziójában (GNH Commission 2021). A megvalósítást követően különböző átvilágító eszközöket használnak a tevékenységek értékelésére (Penjore 2008). Az össznemzeti boldogság helyi szintű megvalósítása tehát akcióorientált tevékenység, amelynek fókuszában nem a mérés, hanem a közvetlen társadalmi hasznosságú cselekvések végrehajtása áll (Shrivastava et al. 2020).

Bár az össznemzeti boldogság – Bhután- és buddhizmus specifikus, valamint fejlődő országokra érvényes jellemvonásai miatt – más országok esetében nem másolható, a koncepció lehetőséget és inspirációt biztosít a benne rejlő mögöttes szellemiség különböző társadalmi rendszerszintekre történő alkalmazására. „Az össznemzeti boldogság koncepció magyarországi alkalmazása a helyi társadalom szintjén” című kutatási projekt 2020–21-ben, az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében valósult meg a budapesti József Attila-lakótelepen. Ennek keretében kvalitatív feltáró vizsgálat segítségével arra a kérdésre kerestem választ, hogy miként alkalmazható az össznemzeti boldogság koncepció a Budapest IX. kerületi József Attila-lakótelepre mint helyi társadalomra, illetve miként fejleszthető a lakótelep lakosainak jóléte.

A József Attila-lakótelep Budapest IX. kerületének délkeleti részén található, az Üllői út mentén, az Üllői út – Határ út – Gyáli út – Ecséri út által határolt területen. A városrész a korábbi Mária Valéria-nyomortelep helyén, több lépcsőben

épült meg. Különböző részeit a három lakótelepépítési hullám keretében (Szirmai 2019), 1957 és 1980 között építették fel, azzal a céllal, hogy létrehozzák Budapest első panelházas mintalakótelepét (Nagy-Csere 2010). A lakóépületek túlnyomó többsége három-négyemeletes téglaház, kisebb részben pedig nyolcemeletes, kőhósalak betonból épült toronyház és tízemeletes „klasszikus” panelház. Az egymástól nagyobb távolságban, szellősen felépített lakóházak között az évek során meghatározott funkciókkal rendelkező közösségi terek, valamint kiterjedt zöldterületek jöttek létre. A Határ út irányában a lakótelepet egy erdősáv választja el Budapest XIX. kerületétől. A IX. kerületi lakosok körülbelül 22 százaléka, a 2019. december 31-i adatok alapján körülbelül 13 600 fő lakik a József Attila-lakótelepen (Hajdu 2020).

Objektív jóllét modellezésére irányuló kutatásuk keretében Nagy Gábor és Koós Bálint (2014) hívták fel a figyelmet a jóllét kisebb területi egységekben történő vizsgálatának módszertani nehézségeire, a kvantitatív módszerekhez kapcsolódó költséges adatfelvétellel és a hiányzó adatok problémájára. Ezt és a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokat figyelembe véve a megvalósított össznemzeti boldogság kutatás kizárólag kvalitatív módszertant alkalmaz a vizsgált kérdés megválaszolására. Ez a választás ugyanakkor nem újdonság, mivel korábbi, Magyarországon végzett várostudományi kutatásokban is akadt példa a kvalitatív módszertan kiegészítő (Ferencz, Hegedűs, Schuchmann 2020) vagy kizárólagos (Halász, Váradi 2013) alkalmazására. A módszertan módosításán túl az össznemzeti boldogság kilenc dimenziójához tartozó indikátorokat a kutatásban részdimenziókként értelmeztem. Azokat a részdimenziókat, amelyek az eredeti koncepcióban speciális bhutáni vagy buddhista tartalommal bírnak, illetve a fejlődő országokra jellemző indikátorokként jelennek meg, kihagytam vagy átértelmeztem.

Az adatgyűjtéshez két, a feltáró kutatások elvégzéséhez alkalmas módszertant (King 2004) alkalmaztam: elsődlegesen félig strukturált, kvalitatív szakértői interjúkat készítettem (Bogner, Littig, Menz 2009; Döringer 2021), másodlagosan pedig a rendelkezésre álló nyomtatott és online források dokumentumelemzését végeztem el (Bowen 2009). A módszertanok egyidejű használata növelte a kutatás megbízhatóságát (Flick 2009; Miles, Huberman 1994).

Az interjúk megkezdése előtt készült egy, az adatgyűjtés során használt interjúvázat (Sankar, Jones 2007), majd összeállításra került egy résztvevői lista, amely a kutatás első körében résztvevő szakértőket, azaz a lakótelep legfontosabb érintettjeinek (*stakeholder*) képviselőit (Ferencz, Hegedűs, Schuchmann 2020) tartalmazta az össznemzeti boldogság kilenc dimenziójába kategorizálva (Tshering 2014). Az interjúalanyok köre a kutatás során a hólabdamódszer alkalmazásával folyamatosan bővült, így végül huszonhárom interjú készült. A kutatás résztvevői helyi önkormányzati képviselők, adminisztrátorok, a lakótelepi főkertész, könyvtárosok, művelődésszervezők, közös képviselők, környezetgazdászok, óvodavezetők, tanárok, korábbi és jelenlegi iskolaigazgatók, a kerületi szociális foglalkoztató vezetői, vallási közösségek vezetői, valamint helyi civil aktivisták voltak. A kuta-

tás résztvevőinek az össznemzeti boldogság kilenc dimenziója alapján történő csoportosítását a 2. ábra mutatja.

2. ábra: A kutatás résztvevőinek csoportosítása az össznemzeti boldogság kilenc dimenziója alapján
Research participants according to the nine dimensions of Gross National Happiness

Pszichológiai jóllét

Civil szervezetek képviselői
Vallási közösségek vezetői

Egészség

Oktatás

Tanárok
Volt és jelenlegi iskolaigazgatók
Óvodavezetők

Kulturális diverzitás

Könyvtárosok
Művelődésszervezők
Civil szervezetek képviselői

Időbeosztás

Jó kormányzás

Önkormányzati képviselők

Közösségi vitalitás

Civil szervezetek képviselői
Önkormányzati képviselők
Szociális foglalkoztató vezetői

Életszínvonal

Társasházkezelők, közös képviselők
Önkormányzati adminisztrátorok

Ökológiai diverzitás

Önkormányzati képviselők
Környezetgazdászok
Civil szervezetek képviselői
Környezeti aktivisták
Lakótelepi főkertész

Forrás: Ura et al. (2012) alapján saját szerkesztés

A 2. ábrán látható, hogy az egészség, illetve az időbeosztás dimenziók esetében az adatgyűjtés keretében nem sikerült szakértői interjúkat készíteni. Az egészség dimenzióban körzeti orvosokat és gyermekorvosokat kerestem meg és kértem fel a kutatásban való részvételre, de a COVID-19 járványhelyzet miatt a projekt időkeretében az interjúalanyok nem tudtak rendelkezésre állni. Mivel a saját szakterületük szakértői már régóta lakótelepi lakosok, illetve nagyon hosszú ideje szoros kapcsolatban állnak a lakóteleppel, így mindenki releváns információval tudott szolgálni az össznemzeti boldogság több más dimenziójával kapcsolatban is. Ebből fakadóan, a két fent említett dimenzióban az adatokat közvetett módon, interjúk, valamint dokumentumelemzés segítségével sikerült összegyűjteni.

A kutatás eredményei: össznemzeti boldogság a József Attila-lakótelepen

Az adatgyűjtést követően kvalitatív tartalomelemzést hajtottam végre (Forman, Damschroder 2007; Hsieh, Shannon 2005; Krippendorff 2004), amelynek segítségével meghatároztam és értékeltem a József Attila-lakótelep lakosainak jóllétét és életminőségét leginkább befolyásoló tényezőket. A kutatási eredményeket az össznemzeti boldogság dimenzióinak és részdimenzióinak 1. ábrán látható felosztását követve mutatom be.

Az össznemzeti boldogságban a pszichológiai jóllét az általános megelégedettség, a pozitív és negatív érzelmek, valamint a spiritualitás vizsgálatát foglalja magában. Bár a kutatás során az általános megelégedettség tekintetében nem

történt primer adatgyűjtés, személyes tapasztalatok, a kvalitatív interjúk adat-elemzése, illetve az általános megelégedettséget pozitív irányban befolyásoló tényezők jelenléte – például kiterjedt zöld környezet, illetve közösségi kapcsolatok lehetősége (Helliwell et al. 2020) – alapján a lakótelepen élők általános megelégedettsége átlagon felülinek tekinthető. Ugyanakkor a lakosság demográfiai összetétele, vagyis, hogy a lakótelepen általában nyugdíjas korúak és fiatalok, illetve kisgyermekes családok laknak, sok esetben konfliktusok forrása, mert az idősebb generáció igényei és életminőségének összetevői különböznek a fiatalokétól (Centre for Bhutan Studies & GNH Research 2016; Helliwell, Layard, Sachs 2019). Az utóbbi években önszerveződő módon több, a helyiek számára nyitott online csoport jött létre a közösségi média platformokon, amelyek nemcsak a közérdekű információmegosztás, de sok esetben a szélsőségesen pozitív és negatív érzelmi megnyilvánulások színterei is. A lakótelep szélén található egy római katolikus templom, a belső részén van a Tan Kapuja Buddhista Főiskola, illetve a közelmúltban alakult néhány keresztény vallási közösség. Mindezek ellenére a lakótelep lakosságára nem jellemző a mély spirituális élet, ami pedig a jóllét egyik fontos összetevője és előrelélője (Skrabski et al. 2006).

A lakótelepen nyolc háziorvosi és három gyermekorvosi rendelő található, valamint az évek során az önkormányzat egyre több kihelyezett szakrendelést – többek között szemészetet, bőrgyógyászatot, reumatológiát, fogászatot – is létrehozott. Az egészségügyi szolgáltatások sokfélesége pedig növeli a lakosok életminőségét (Réthelyi 2006). Az egészségmegőrzéshez a lakótelepen kiemelkedő mennyiségben és változatosságban állnak rendelkezésre sportolási lehetőségek: futó- és korcsolyapálya, egyéb sportok űzésére alkalmas pályák, utcai edzőpályák, illetve uszoda. A rendszeres sporttevékenység pedig növeli az életminőséget és a pszichológiai jóllétet (Gémes 2006). A kerületben működik egy szociális foglalkoztató, amely a helyi megváltozott munkaképességű lakosok számára is munkalehetőséget biztosít. Bár a rokkantsággal élők az önkormányzatnál speciális parkolóhelyet igényelhetnek, valamint a játszótereken és sportpályákon is található speciális igények kielégítésére alkalmas játékok és sporteszközök, a lakóházak és a lakótelep további épületei műszakilag csak a földszintig akadálymentesíthetők. A fogyatékkal élők és a rokkantak iránti nyitottságot azonban mutatja, hogy a helyi civil szervezetek több alkalommal is gyűjtést szerveztek az érintett lakók részére.

A tudatos várostervezés eredményeként a lakótelep összes lakókörzetében létesítettek oktatási intézményeket. Napjainkban két bölcsőde, négy óvoda, három általános iskola, két középiskola, egy készségfejlesztő-gyógy pedagógiai tanintézmény, egy alapítványi fenntartású, alternatív általános iskola és gimnázium, valamint egy főiskola üzemel. A gyermekjóléti és oktatási intézmények sokfélesége és az általános iskolák színvonalbeli különbözősége lehetővé teszi, hogy a helyi lakosok gyermekei akár az érettségi teljesítéséig a lakótelepen tanulhassanak.

A lakótelepen megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár tagkönyvtára, amelynek látogatói köre az utóbbi években egyre csökken és leginkább az idősek-

re és a kisgyermekes családanyákra korlátozódik. Ezen kívül van művelődési ház és közösségi ház is, amelyek céljukként fogalmazzák meg a helyi lakók igényeihez igazított kulturális programok biztosítását, illetve a helyi művészek tevékenységeinek különböző, mára már hagyománnyá vált kulturális programokon történő bemutatását. A lakótelepen korábban működött mozi is, de annak épülete 2003 óta a görög önkormányzat tulajdonát képezi. Bár az épületben Görög Intézetet hoztak létre, az nem üzemel, így jelenleg a lakótelep egyik központi helyén egy ki nem használt közösségi tér található, amely egy nagy, kerítéssel lezárt zöldterületet foglal el. A kulturális rendezvények tudatosabb tervezése hozzájárulhatna egy József Attila-lakótelep arculat és imázs kialakításához (Bertalan 2020; Jankó 2020), amely a lokálpatriotizmus erősítése mellett nemcsak a kulturális életre, de az össznemzeti boldogság többi dimenziójára is pozitív hatást fejtene ki.

A helyi lakosok számára a lakótelepen számos sportolási lehetőség, nyitott és zárt közösségi tér, valamint egy kiserdő is rendelkezésre áll, hogy eltöltsék a nem munkára szánt pihenőidejüket. Az utcákon és a közösségi tereken tartózkodó emberek számából arra lehet következtetni, hogy a lakosoknak van idejük és lehetőségük a pihenésre.

A lakótelepen működik egy héttagú városrészi önkormányzat (részönkormányzat), amely a három helyi önkormányzati képviselőn kívül külső tagokat is tartalmaz. Ezen kívül a kerületi polgármesteri hivatal egy lakótelepi ügyfélszolgálati kirendeltséget is fenntart. A jelenlegi részönkormányzat tagjainak munkáját a helyiek általában kielégítőnek tartják, és elnökének munkájáról elismerően nyilatkoznak. Bár az önkormányzat részéről nagyfokú rugalmasság és nyitottság figyelhető meg a lakosokkal történő együttműködésre, a hatékony közösségi tervezéssel együtt járó párbeszéd és egy József Attila-lakótelepi vízió kialakítása egyelőre hiányoznak. Pozitívan befolyásolja az életminőséget, hogy a lakótelep alapvető szolgáltatásokkal és bolthálózattal megfelelően el van látva. A fentebb tárgyalt egészségügyi intézmények mellett az önkormányzat az idősebb lakosok számára idősek klubját, gondozóházat és gondozási központot is üzemeltet.

A lakosok életminőségét pozitívan befolyásolja, hogy a lakótelep sok szempontból egy kis szigetet alkot a fővárosban belül, és az ott lakás kisvárosias életérzést biztosít az emberek számára. A lakótelep adottságaiból következően a házak között számos közösségi tér (játszóterek, parkok, sportpályák) található. A helyi művelődési és közösségi házak nemcsak kulturális, de közösségi programoknak is helyt adnak. A lakótelepen számos civil szervezet működik, amelyek önkéntes tevékenységeikkel jelentős társadalmi tőkét hoznak létre. Ez nemcsak a közösség vitalitására, hanem az össznemzeti boldogság többi dimenziójára is pozitív hatással van (Skrabski 2003; Skrabski 2008). Megtalálhatóak közöttük lokálpatrióta, művészeti, kulturális és természetvédő egyesületek, egy anyaközpont, termelői piac, valamint további civil kezdeményezések. Mindemellett a lakótelepen számos informális közösség is kialakult, amelyek azonos érdeklődési körrel vagy szabadidős tevékenységgel rendelkező lakosokat foglalnak magukba. Közösségi

kezdeményezés keretében többször szerveztek például szemétszedést a kiserdőben és „gerilla-grillezést” a zöldterületeken. Hasonló módon valósult meg a művelődési ház akadálymentesítése, a lakótelepen lévő nagy játszótér játékaiknak cseréje, egy park padjainak a felújítása és egy rózsapark kialakítása, ahol minden, a lakótelepen született újszülött részére egy rózsát ültetnek. A szabadtéri rendezvények mellett azonban hiányzik a lakótelepről egy nagyobb, fedett közösségi tér, amely célra a jelenleg használaton kívül lévő Görög Intézet épülete alkalmas lenne. Egy további, eddig kihasználatlan közösségszervezési lehetőség, hogy – a sok zöldterület ellenére – a lakótelepen egyelőre nincs hagyománya a közösségi kertészkedésnek. A rendőrségi statisztikák és a lakosok tapasztalatai alapján a közbiztonság a lakótelep belső részein az évek során sokat javult. A lakótelep külső részén, az Üllői úti metrómegálló környékén, a koronavírus-járványt megelőzően súlyos közbiztonsági problémát jelentett a drogfogyasztók és a hajléktalanok megjelenése. A fokozott rendőri jelenlét, a metró déli szakaszának felújítása és a pandémia hatásai nyomán azonban ez a helyzet jelentős mértékben megváltozott és egyelőre rendeződni látszik.

A lakótelepi lakások négyzetméterárai, illetve a kiadó lakások albérleti díjai fővárosi viszonylatban az átlagosnál magasabbak. Ebből adódóan a lakótelepre általában olyan lakosok költöznek, akik megengedhetik maguknak az ottlakással járó magasabb költségeket. A lakóközösséget jelenleg egy régóta itt élő idősebb, illetve egy újonnan beköltöző fiatalabb generáció alkotja, de a lakótelep folyamatos generációváltáson megy keresztül. Kelet-Közép-Európa többi lakótelepéhez hasonlóan (Szirmai 2005) a lakóházak energetikailag elavultak, illetve hamarosan életciklusuk végére érnek, ami külső energetikai és belső épületgépészeti felújításokat tesz szükségessé. Kevés kivételtől eltekintve ezek a felújítások egyelőre még nem valósultak meg, és önerőből, külső anyagi segítség nélkül nagyon nehéz megoldani őket; különösen úgy, hogy a társasházakban lakók életkori összetétele, és – ebből adódóan – a felújításokhoz szükséges költségek viselésének lehetősége és hajlandósága is változó.

A lakótelep elhelyezkedéséből adódóan a város bármely része könnyen és gyorsan elérhető gépjárművel, kerékpárral és közösségi közlekedési eszközökkel. Ugyanakkor megjelennek a lakótelepen a gépkocsiforgalom növekedéséből, valamint a zöldterületek lehetséges csökkenéséből adódó – Kelet-Közép-Európa városaira különösen jellemző – környezeti kihívások (Szirmai 2005). A parkolási problémák oka, hogy az évek során erősen megszorodott a gépjárművek száma. A terület egyik részén ingyenes, másik részén viszont fizetős a várakozás az autók számára, illetve néhány utcában a parkolókat már a zöldterületek rovására alakítják ki. Mindezek tükrében a parkolás rövid távon megoldandó problémát jelent. A kevésbé környezetszennyező közlekedés megvalósítása érdekében a lakótelepen további kerékpárutakat és -tárolókat lehetne kialakítani. A köztisztaság érdekében az önkormányzat meghatározott időszakokként szervez veszélyeshulladék-gyűjtést. Szükség lenne ugyanakkor a zöldhulladék koordináltabb össze-

gyűjtésére, az illegális szemétkerakás elleni határozottabb fellépésre, a szelektív hulladékgyűjtők használatával kapcsolatos ismeretterjesztésre, az utcai kukák sűrűbb üritésére, valamint néhány társasház előtt utcai kukatárolók kialakítására. A kiterjedt zöldterületek következtében sokféle madárfaj és kisebb állatok (például mókusok és sünök) is megtalálhatók a lakótelepen. Továbbá a kiterjedt zöldterületek bizonyos mértékben védenek a lég- és a zajszennyezés ellen, amelyek a 2000-es évek közepétől a magyar városi térségek fő problémái közé tartoznak (Szirmai 2007). Az önkormányzat évenként virágosítási akciókat szervez a parkok szebbé tétele érdekében. A zöldterületek karbantartásához és megújításához lakótelepi főkertész és a kerületi szociális foglalkoztató munkatársai állnak rendelkezésre, de a humán erőforrás hiányát a jelenleginél nagyobb lakossági szerepvállalással lehetne csökkenteni. A lakótelep mellett található kiserdő fenntartója a Pili Parkerdő Zrt. és az önkormányzat, utóbbinak azonban nincs erdész képesítésű alkalmazottja. Az erdő megóvása érdekében sok esetben valósult meg civil kezdeményezésre közösségi szemétszedés. A helyi lakosok életminőségét jelentősen befolyásoló beruházás a leendő Galvani híd, mert vannak tervek arra vonatkozóan, hogy a híd levezető útját a kiserdőn keresztül valósítják meg. A kiserdő megóvása érdekében számos helyi civil szervezet és informális közösség alakult, amelyek munkáját fontos lenne összehangolni a nagyobb társadalmi hatás elérése érdekében.

Következtetések

A tanulmány bemutatta, hogy miként lehet az össznemzeti boldogság keretrendszerét felhasználni – eredeti, Bhutánban alkalmazott módszertanától eltérően, egy kvalitatív feltáró kutatásban – a budapesti József Attila-lakótelepen, a helyi társadalom szintjén. A Bhutánban kidolgozott össznemzeti boldogság koncepció hozzájárult a boldogságra és a szubjektív jóllétre fókuszáló fejlődési mutatók elterjedéséhez (Helliwell, Layard, Sachs 2012), inspirációként szolgál az életminőséget és a jóllétet befolyásoló tényezők méréséhez és értékeléséhez.

A kutatás elsődleges célja nem a József Attila-lakótelep össznemzeti boldogságának mérése és nem egy helyi GNH index létrehozása volt, hanem egy akcióorientált, kvalitatív kutatás keretében hozzájárulni a helyi társadalom jóllétének növeléséhez, a legfontosabb helyi érintettek kommunikációjának és interakciójának elősegítéséhez, valamint a jóllét dimenzióinak fejlesztéséhez kapcsolt konkrét önkormányzati és társadalmi beavatkozások körvonalazásához (Szirmai 2015a). Ezzel összhangban, az össznemzeti boldogság kilenc dimenziójában (Ura et al. 2012) értékeltem a József Attila-lakótelep lakosainak jóllétét befolyásoló főbb tényezőket.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a József Attila-lakótelepen a jóllét egyik dimenziójában sincs deficit (azaz a jóllét hiánya), és a vizsgált városrészre

nem jellemzők a jóllét-deficit kialakulásának okai sem: például a periferezálódás, a negatív irányú demográfiai folyamatok vagy az erőforrások hiánya (Baranyai et al. 2015; Szirmai 2014; Timár, Kovács, Váradi 2015). A kutatás során kiderült, hogy a József Attila-lakótelep közösségében az össznemzeti boldogság kilenc dimenziója közül melyek megfelelőek, melyek szorulnak fejlesztésre, illetve melyek kritikusán problémásak, azaz mely dimenziókban lehetséges, illetve szükséges a jóllétet pozitív irányban befolyásoló akciók megtervezése és kivitelezése, hogy a lakosok életminősége növekedjen, de legalábbis ne csökkenjen. Ilyenek többek között egy nagyobb, zárt közösségi tér kialakítása, a közösségi tervezésben rejlő lehetőségek kiaknázása, a zöldterületek közösségi alapú karbantartása és közösségi kertek kialakítása, a közbiztonság növelése, a társasházak felújítására való tudatos felkészülés, a lakótelepi parkolási nehézségek és közlekedési problémák megoldása, a köztisztaság állapotának javítása, valamint a lakótelep határában lévő kiserdő megóvása. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a József Attila-lakótelep esetében rendelkezésre áll az itt felsorolt problémák participatív, társadalmi alapú fejlesztéséhez szükséges akarat és erőforrás (Szirmai 2019), amely lehetővé teszi az érintett társadalmi szereplők alulról szerveződő bevonását, valamint a külső (önkormányzati) és lokális tényezők összehangolását (Szirmai, Fábíán 2020). Mindezen cselekvési irányok lehetővé teszik a lakótelepi lakosok jóllétének a növelését és hozzájárulhatnak egy József Attila-lakótelepi arculat jövőbeni kialakulásához és megerősödéséhez.

Jelen kutatás következő lépéseként az itt feltárt eredményeket a helyi önkormányzati vezetőkkel megosztani, illetve a közvetlen társadalmi hatás elérése érdekében (Shrivastava et al. 2020) az össznemzeti boldogság dimenziói mentén, tematikus stakeholder fórumokon – a kutatásban résztvevő szakértők bevonásával – a helyi lakosok körében megosztani és megvitatni tervezem. Így, az össznemzeti boldogság dimenziói mentén haladva, lehetségessé válhat a József Attila-lakótelep fejlődési stratégiájának és víziójának kialakítása, valamint megkezdődhet egy jól azonosítható lakótelepi arculat kialakítása, amelynek segítségével a lakóövezet innovatív és egyedi módon tud válaszolni a városi problémákra, a fenntarthatóság kihívásaira, valamint az erőforrások optimalizálására (Bertalan 2020; Jankó 2020).

A kutatás továbbfejlesztésének két lehetséges iránya a statisztikák és az objektív mérőszámok kiterjedtebb felhasználása, valamint a nagymintás lakossági felmérés irányába történő elmozdulás, amelyek teret adhatnak az életminőség objektív tényezőinek mélyebb vizsgálatára. Mindehhez azonban szükség van az össznemzeti boldogság keretrendszerében szereplő, Bhután-specifikus dimenziók – például a kulturális diverzitás, az oktatás, a jó kormányzás és az életszínvonal – egyes indikátorainak helyi viszonyokra történő adaptálására. Mindkét kutatási irány erősítheti az eredmények településfejlesztési döntéseket megalapozó szerepét, valamint lehetővé teszi egy, a bhutánihoz hasonló, helyi össznemzeti boldogság index kiszámítását. A kutatás más közösségeket is hasonló vizs-

gálatok elvégzésére inspirálhat, ahogyan az össznemzeti boldogság szellemiségével Bhután is példát állított más országok, szervezetek és közösségek számára az emberi boldogság, jóllét és életminőség mérése terén.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalom

- Ansari, M. (2017a): Regional Disparities and Food Problems in Bhutan. In: Schmidt, J. (eds.): *Development Challenges in Bhutan: Perspectives on Inequality and Gross National Happiness*, Springer, Cham, 205–234. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47925-5_10
- Ansari, M. (2017b): Distress Migration and Individual Happiness in Bhutan. In: Schmidt, J. D. (eds.): *Development Challenges in Bhutan: Perspectives on Inequality and Gross National Happiness*, Springer, Cham, 69–91. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47925-5_5
- Baranyai N., Berki M., Halász L., Koós B., Schuchmann J. (2015): A nagyváros-térségi „társadalmi jólét” (?) és a vidéki „jól-lét deficit”(?). In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 375–397.
- Berki M. (2014): *A társadalmi jól-lét általános fogalmának nagyváros-térségi kutathatósága, valamint a Stiglitz-modell nagyváros-térségi alkalmazhatóságának vizsgálata. Módszertani segédanyag*. http://www.kodolanyi.hu/jol-let/images/tartalom/File/tanulmanyok/berki_marton_01.pdf (Letöltés: 2022. 07. 01.)
- Berki M., Halász L. (2015): Társadalmi jól-lét jellegzetességek és a területi, társadalmi meghatározottságok. In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 169–200.
- Bertalan L. (2020): Társadalmi innovációk a városi problémák kezelésében. In: Szirmai V. (szerk.): *Középvárosi társadalmak – Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 49–60.
- Bogner, A., Littig, B., Menz, W. (2009): *Interviewing experts*. Palgrave Macmillan, Basingstoke
- Bothe, W. (2017): Gross National Happiness and Inequality. In: Schmidt, J. D. (eds.): *Development Challenges in Bhutan: Perspectives on Inequality and Gross National Happiness*, Springer, Cham, 49–68. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47925-5_4
- Bowen, G. A. (2009): Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 2., 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Brassard, C. (2017): Disaster Governance, Inequality and Poverty Alleviation in Bhutan: Towards Integrated and Preventive Policies. In: Schmidt, J. D. (eds.): *Development Challenges in Bhutan: Perspectives on Inequality and Gross National Happiness*, Springer, Cham, 171–201. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47925-5_9
- Cantril, H. (1965): *The Pattern of Human Concerns*. Rutgers University Press, New Jersey
- Centre for Bhutan Studies & GNH Research (2016): *A compass towards a just and harmonious society: 2015 GNH survey report*. <http://www.grossnationalhappiness.com/wp-content/uploads/2017/01/Final-GNH-Report-jp-21.3.17-ilovepdf-compressed.pdf> (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Conceição, P. (2020): *Human Development Report 2020. The next frontier – Human development and the Anthropocene*, United Nations Development Programme, New York <https://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf> (Letöltés: 2022. 05 05.)

- Döringer, S. (2021): The problem-centred expert interview. Combining qualitative interviewing approaches for investigating implicit expert knowledge. *International Journal of Social Research Methodology*, 3., 265–278. <https://doi.org/10.1080/13645579.2020.1766777>
- Easterlin, R. (1995): Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 1., 35–47. [https://doi.org/10.1016/0167-2681\(95\)00003-B](https://doi.org/10.1016/0167-2681(95)00003-B)
- Ferencz Z., Hegedűs J., Schuchmann J. (2020): Az empirikus kutatás módszertani összefüggései. In: Szirmai V. (szerk.): *Középvárosi társadalmak – Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 239–242.
- Flick, U. (2009): *An introduction to qualitative research*. Sage Publications, Los Angeles
- Forman, J., Damschroder, L. (2007): Qualitative Content Analysis. In: Jacoby, L., Siminoff, L. A. (ed.): *Empirical Methods for Bioethics: A Primer (Advances in Bioethics, Vol. 11)*. Emerald Group Publishing Limited, Bingley, 39–62. [https://doi.org/10.1016/S1479-3709\(07\)11003-7](https://doi.org/10.1016/S1479-3709(07)11003-7)
- García, J. (2021): Economics of the Genuine Progress Indicator, *Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science*. <https://oxfordre.com/environmentalscience/view/10.1093/acrefore/9780199389414.001.0001/acrefore-9780199389414-e-776> (Letöltés: 2022. 05.05.) <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199389414.013.776>
- Gémes K. (2006): Sport és életminőség. In: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 167–180.
- GNH Commission (2021): *Local Development Planning Manual: Standards for annual planning at Dzongkhag, Gewog and Thromde level*. Gross National Happiness Commission, Local Development Division, Thimphu. <https://www.gnhc.gov.bt/en/wp-content/uploads/2021/12/Local-DevelopmentPlanning-Manual-LDPM.pdf> (Letöltés: 2022. 05. 05.)
- Hajdu E. (2020): *Előterjesztés a József Attila Városrészi Önkormányzat 2020. március 12-i ülésére*. https://www.ferencvaros.hu/wp-content/uploads/2020/08/Sz_111_20.pdf (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Halász L., Váradi Zs. (2013): Módszertani bevezetés. In: Szirmai, V. (szerk.): *Csinált városok a XXI. század elején*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, 85–89.
- Helliwell, J., Layard, R., Sachs, J. (ed.) (2012): *World happiness report – 2012*. Earth Institute, Columbia University, New York https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2012/World_Happiness_Report_2012.pdf (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Helliwell, J., Layard, R., Sachs, J. (ed.) (2019): *World happiness report – 2019*. Sustainable Development Solutions Network, New York <https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2019/WHR19.pdf> (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Helliwell, J., Layard, R., Sachs, J., De Neve, J-E. (ed.) (2020): *World happiness report – 2020*. Sustainable Development Solutions Network, New York <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2020/WHR20.pdf> (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Hsieh, H-F, Shannon, S. E. (2005): Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 9., 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>
- Jankó F. (2020): A városfejlesztés történeti innovatív modelljei. In: Szirmai V. (szerk.): *Középvárosi társadalmak – Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 36–48.
- King, N. (2004): Using Interviews in Qualitative Research. In: Cassell, C., Symon, G. (ed.): *Essential Guide to Qualitative Methods in Organizational Research*. Sage Publications, London, 11–22. <https://doi.org/10.4135/9781446280119.n2>
- Koós B. (2015): A magyar településállomány objektív jól-lét alapú differenciálódása. In: Hervainé Szabó Gy., Baráth G. (szerk.): *Inclusive Society – Well-being – Participation (Inkluzív társadalom – Jól-lét – Társadalmi részvétel)*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 85–94.
- Kopp M. (szerk.) (2008): *Magyar lelkiállapot 2008, Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Semmelweis Kiadó, Budapest
- Kopp M., Kovács M. E. (szerk.) (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest
- Kopp M., Pikó B. (2006): Az egészséggel kapcsolatos életminőség pszichológiai, szociológiai és kulturális dimenziói. In: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 10–19.

- Kopp M., Skrabski Á. (1995): *Magyar lelkiállapot*. Végeken Kiadó, Budapest
- Kopp M., Skrabski Á. (2016): *A boldogságkeresés útjai – az érett személyiségtől a kiegyensúlyozott párkapcsolatig*. Heti Válasz Kiadó, Budapest
- Kopp M., Székely A., Skrabski Á. (2006): Vallásosság és életminőség az átalakuló társadalomban. In: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 156–166.
- Kovács K., Koós B. (2018): A település-állomány jólléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990–2016. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 3., 13–30.
- Krippendorff, K. (2004): *Content analysis: an introduction to its methodology*. Sage Publications, Thousand Oaks
- Miles, M. B., Huberman, A. M. (1994): *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Sage Publications, Thousand Oaks
- Munro, L. T. (2016): Where Did Bhutan's Gross National Happiness Come From? The Origins of an Invented Tradition. *Asian Affairs*, 1., 71–92. <https://doi.org/10.1080/03068374.2015.1128681>
- Murphy, M. (eds.) (2006): *The (Un)Happy Planet Index – An Index of Human Well-being and Environmental Impact*. New Economics Foundation, London https://neweconomics.org/uploads/files/54928c89090c07a78f_ywm6y59da.pdf (Letöltés: 2022. 05. 10.)
- Nagy G., Koós B. (2014): Az objektív jóllét modellezése és első eredményei Magyarországon. In: Nagy E., Nagy G. (szerk.): *Polarizáció – függőség – krízis: Eltérő térbeli válaszok*. MTA KRTK RKI Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsaba, 176–185.
- Nagy G., Koós B. (2015): A jól-lét index fejlődése. In: Szirmai, V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 47–65.
- Nagy-Csere Á. (2010): Nyomortelepéből mintalakótelep – Szocialista városrehabilitáció vagy a szegények fegyelmezése? *Korall*, 40., 45–67.
- OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development] (2009): *Measuring and Fostering Well-Being and Progress: The OECD Roadmap* <https://www.oecd.org/site/progresskorea/44005046.pdf> (Letöltés: 2021. 06 01.)
- OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development] (2013): *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being*. OECD Publishing <https://doi.org/10.1787/9789264191655-en>
- OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development] (2014): *How's Life in Your Region?: Measuring Regional and Local Well-being for Policy Making*. OECD Publishing <http://dx.doi.org/10.1787/9789264217416-en>
- Penjore, D. (2008): *GNH Screening Tool: Frameworks for Integrating Gross National Happiness into Planning Process*. Centre for Bhutan Studies & GNH, Thimphu <https://www.bhutanstudies.org.bt/publicationFiles/Monograph/GNH%20Screening%20Tool-Framework%20for%20Integrating%20GNH.pdf> (Letöltés: 2022. 05 05.)
- Rácz K., Koós B., Neumark T. (2006): Hátrányos helyzetű térségek társadalmi-gazdasági viszonyai. *Tér és Társadalom*, 2., 115–141. <https://doi.org/10.17649/TET.20.2.1057>
- Réthelyi J. (2006): Az életminőség javításának lehetősége a népegészségügyi menedzsment újabb módszereinek segítségével. In: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 62–68.
- Sankar, P., Jones, N. L. (2007): Semi-Structured Interviews in Bioethics Research. In: Jacoby, L., Siminoff, L. A. (ed.): *Empirical Methods for Bioethics: A Primer (Advances in Bioethics, Vol. 11)*. Emerald Group Publishing Limited, Bingley, 117–136. [https://doi.org/10.1016/S1479-3709\(07\)11006-2](https://doi.org/10.1016/S1479-3709(07)11006-2)
- Schmidt, J. D. (eds.) (2017a): *Development Challenges in Bhutan. Perspectives on Inequality and Gross National Happiness*. Springer, Cham <https://doi.org/10.1007/978-3-319-47925-5>
- Schmidt, J. D. (2017b): Development Challenges in Bhutan: Perspectives on Inequality and Gross National Happiness. In: Schmidt, J. D. (eds.): *Development Challenges in Bhutan: Perspectives on Inequality and Gross National Happiness*. Springer, Cham, 1–16. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47925-5_1
- Schmidt, J. D., Christensen, L. K. (2017): Policy Synergies in Health-Promoting Education in Bhutan. In: Schmidt, J. D. (eds.): *Development Challenges in Bhutan. Contemporary South Asian Studies*. Springer, Cham, 235–256. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47925-5_11

- Shrivastava, P., Stafford Smith, M., O'Brien, K., Zsolnai, L. (2020): Transforming Sustainability Science to Generate Positive Social and Environmental Change Globally. *One Earth*, 4., 329–340. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2020.04.010>
- Skrabski Á. (2003): *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Végeken Kiadó, Budapest
- Skrabski Á. (2008): A társadalmi tőke változásai Magyarországon az átalakulás időszakában. In: Kopp M. (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008, Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 121–130.
- Skrabski Á., Kopp M., Rózsa S., Réthelyi J. (2006): A koherencia, az élet értelme, mint az életminőség fontos dimenziója. In: Kopp M., Kovács M. E. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 146–155.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, J-P. (2009): *Report of the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress (CMEPSP)*. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf> (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Szirmai V. (2005): A városkutatások továbbfejlesztésének szempontjai: Az európai városstudományok jövője. *Tér és Társadalom*, 3-4., 43–59. <https://doi.org/10.17649/TET.19.3-4.1018>
- Szirmai V. (2007): A magyar nagyváros térségei társadalmi jellegzetességei. *Magyar Tudomány*, 6., 740–748.
- Szirmai V. (szerk.) (2013): *Csinált városok a XXI. század elején*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest
- Szirmai V. (2014): Az európai urbanizációs szakaszok társadalmi jól-lét problémái és a területi elvű kezelés lehetőségei. *Kultúra és Közösség*, 2., 5–11.
- Szirmai V. (szerk.) (2015a): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
- Szirmai V. (2015b): *Hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig?* In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 417–430.
- Szirmai V. (2019): *Városok és városlakók (A befogadó és a kirekesztő városok)*. Corvina Kiadó, Budapest
- Szirmai V., Fábián A. (2020): A középvárosok jövőbeni fejlesztését megalapozó új innovatív modell kidolgozását támogató főbb szempontok. In: Szirmai V. (szerk.): *Középvárosi társadalmak - Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 212–218.
- Timár J., Kovács K., Váradi M. M. (2015): Jól-lét deficit a hátrányos helyzetű kistérségekben. In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 269–284.
- Tshering, J. (2014): *Local Development Planning Manual - Standards for annual planning at Dzongkhag and Gewog Level*. Royal Government of Bhutan, Gross National Happiness Commission, Thimphu <https://www.gnhc.gov.bt/en/wp-content/uploads/2017/05/LDPM-2nd-Edition.pdf> (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Ura, D. K., Alkire, S., Zangmo, T., Wangdi, K. (2012): *An extensive analysis of GNH index*. Centre for Bhutan Studies, Thimphu <http://www.grossnationalhappiness.com/wp-content/uploads/2012/10/An%20Extensive%20Analysis%20of%20GNH%20Index.pdf> (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Ura, D. K., Chopel, S. (ed.) (2018): *GNH of Business: Proceedings of the Seventh International Conference on Gross National Happiness*. Centre for Bhutan Studies & GNH, Thimphu https://www.bhutanstudies.org.bt/publicationFiles/ConferenceProceedings/7th%20GNH%20Conference%20GNH7_proceedings.pdf (Letöltés: 2021. 06 01.)
- Ura, D. K., Penjore, D. (ed.) (2017): *GNH: from philosophy to praxis: proceedings of the sixth International Conference on Gross National Happiness*. Centre for Bhutan Studies & GNH, Thimphu <https://www.bhutanstudies.org.bt/gnh-from-philosophy-to-praxis-proceedings-of-the-sixth-international-conference-on-gross-national-happiness/> (Letöltés: 2023. 01. 30.)
- Valcsicsák Z. (2015): *Álmomban Bhutánban ébredtem. Utazások a Mennydörgő Sárkány és a Bruttó Nemzeti Boldogság földjén*. Oniva, Budapest

- Whitecross, R.W. (2017): Law, "Tradition" and Legitimacy: Contesting Driglam Namzha. In: Schmidt, J. D. (eds.): *Development Challenges in Bhutan. Perspectives on Inequality and Gross National Happiness*. Springer, Cham, 115–134. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47925-5_7
- Zangmo, T., Karma, W., Phuntsho, J. (2017): *Proposed GNH of Business*. Centre for Bhutan Studies & GNH, Thimphu <http://www.bhutanstudies.org.bt/wp-content/uploads/2017/11/GNH-of-Business.pdf> (Letöltés: 2021. 06 01.)

TÉNYKÉP / REPORTS

A magyar kreatív fiatalok lakóhelyválasztási preferenciái és annak változása a COVID-19 fényében

Housing preferences of the Hungarian creative youth and its changes in the light of COVID-19 – results of a longitudinal focus group study

TEVELI-HORVÁTH DOROTTYA, VARGA VIRÁG

TEVELI-HORVÁTH Dorottya: tanársegéd, doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz és Városfejlesztés Tanszék; 1093 Budapest, Fővám tér 8.; dorottya.teveli-horvath@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7456-4771>

VARGA Virág: tanársegéd, doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz és Városfejlesztés Tanszék; 1093 Budapest, Fővám tér 8.; virag.varga@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-4175-9991>

KULCSSZAVAK: kreatív osztály; lakóhelyválasztási preferenciák; COVID-19

ABSZTRAKT: Magyarországon különösen nagy terhet ró a vidéki térségekre - többek között - a kreatív fiatalok elvándorlása a fővárosba vagy a külföldi nagyvárosokba, hiszen a humántőke jelenléte és aktivitása jelentős hatással van a városok versenyképességére és rezilienciájára. Mindemellett látható, hogy a COVID-19 az elmúlt szűk két évben jelentősen átforgalmazta a lakóhelyi preferenciákat, és sok elemzés szerint a vidéki tér felértékelődését is hozta. Az elsősorban kvantitatív adatokat szintetizáló komplex mutatók és városrangsorok mellett fontos lehet az aktuális vonzó-taszító tényezők kvalitatív megismerése is.

Jelen kutatás célja, hogy – magyarországi ún. csapágy- és középvárosok fiatal, képzett munkaerővonzó potenciálját vizsgáló kvantitatív kutatások folytatásaként és kiegészítéseként – egy longitudinális kvalitatív vizsgálat keretében árnyalja a magyarországi kreatív fiatalok lakóhelyválasztási preferenciáit és azok változásait a COVID-19 hatására.

A kutatás empirikus részét nyolc fókuszcsoportos beszélgetés alapozta meg. A kutatás első szakaszában a szerzők 9 fő lakóhelyválasztási tényezőt azonosítottak, amelyek prioritási sorrendjét jelentősen megváltoztatta a COVID-19, illetve a követett kutatási résztvevők élethelyzetének változása (lakóhely, munkahely, tanulmányi státusz, családi állapot).

A vizsgálat eredményeként elmondható, hogy míg 2019-ben a vidékre (vissza)költözés sokak számára praktikus szempontok, például a felsőoktatás, munkahely és szociális élet adta kötöttségek miatt elérhetetlen volt, a 2021-es kutatási szakasz rávilágított arra, hogy a COVID-19 – ezáltal pedig a home office, a természeti környezet és a család felértékelődése – sok fiatalban katalizálta, felerősítette a vidékre költözés igényét, majd felgyorsította döntéseiket is.

A megkérdezett fiatalok vízióját tekintve elmondható, hogy szűk többségük vagy már Budapest agglomerációjába, illetve vidékre költözött, vagy egy évtizedes távlatban gondolkodik azon.

TEVELI-HORVÁTH, Dorottya: assistant lecturer, PhD-student, Department of Geography and Planning, Corvinus University of Budapest; Fővám tér 8., H-1093 Budapest, Hungary.; dorottya.teveli-horvath@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0001-7456-4771>

VARGA, Virág: assistant lecturer, PhD-student, Department of Geography and Planning, Corvinus University of Budapest; Fővám tér 8., H- 1093 Budapest, Hungary; virag.varga@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-4175-9991>

KEYWORDS: creative class; residential preferences; COVID-19

ABSTRACT: In Hungary, the emigration of creative young people to the capital or to large cities abroad is a particular challenge for rural areas. However, it can be seen that COVID-19 has significantly reshaped this trend over the past two years. These tendencies are particularly important to examine as the presence and economic activity of human capital has a significant impact on the competitiveness and resilience of cities. In addition to the complex indicators and city rankings synthesizing primarily quantitative data, it may also be important to gain a qualitative understanding of the current attractiveness and repulsion factors.

The aim of the paper is to nuance the choice of residential preferences of creative young people in Hungary and the changes in their motivations under the influence of COVID-19. A framework of a longitudinal qualitative study was used as a continuation and supplement of the previously conducted quantitative research of the authors, examining the young, highly qualified workforce attraction potential of Hungarian axial cities and middle-sized cities.

The empirical part of the research is based on eight focus groups, four of which were conducted in person in June 2019 and four more times in June 2021, with the same 23 young participants. In the first phase of the research, 9 main motivational factors had been identified for choosing a place of residence, whose order of priorities was significantly modified by COVID-19 and by the change in the life situation of the participants (place of residence, work, study status, marital status).

As a result of the study, it can be seen that while moving (back) to the countryside was still unavailable to many in 2019 due to practical constraints such as higher education, employment and social life, COVID-19 - and subsequent home office, the appreciation of the natural environment and the family - catalysed and accelerated the decision for many young people to move to the countryside. It should be noted that in the examined group, due to their age and change in status, a kind of value restructuring can be observed regardless of the pandemic.

Overall, the vast majority of young people interviewed for this research have either moved to the agglomeration of Budapest or to the countryside, or are thinking about changing residential location.

Bevezetés

Mivel a tudásgazdaság térnyerésével a magas fokú szakértelem, illetve a magas hozzáadott értékű munka növekvő aránya egyre fontosabbá válik a versenyképesség és gazdasági teljesítmény tekintetében, a városoknak sikerességükhöz képpessé kell válniuk egy olyan tudásbázis vonzására és megtartására, mely aztán a befektetések számára is vonzerőt jelent (Granovetter 1973; Bourdieu 1984; Putnam 1995; Florida 2002; Glaeser, Berry 2005).

A képzett és tehetséges csoportokért zajló versenyben a méretből adódó előnyök felértékelődnek, ami fokozza a térbeli koncentrációs folyamatokat. E tekintetben a kelet-közép-európai térségben a fővárosok és a vidék közötti külön-

ségek erősödtek az elmúlt két évtizedben, amit hazánkban tovább erősít a történelmi okokra is visszavezethető egyközpontú településszerkezet. Magyarországon a legnagyobb vidéki városoknak nem csak Budapest, hanem a külföldi városok erőteljes elszívó hatásával is szembeesülnie kell.

A magyar vidék összetett problémakörének egyik kulcsponjtja tehát a demográfiai egyensúly megbomlása. A magyar települések jelentős részét sújtja a szelektív migráció jelensége (Lőcsey, Szalkai 2008; Kovách 2012; Váradi, Virág 2014; Csurgó, Légmán 2015), melynek keretében a képzett és ambiciózus fiatalok elvándorolnak, így a legtöbb települési hátrány koncentráltan jelentkezik (a vidéki városhálózat történeti jellemzőiről lásd részletesebben Csomós 2009, 2011). A helyi társadalom összetétele ezáltal kedvezőtlenebbé válik, a helyi vállalkozókészség és érdekérvényesítő képesség jelentősen csökken. A többközpontú fejlődés egyik meghatározó dimenziója lehet a tehetségek és képzett csoportok vonzása. Miként a policentrikus fejlődés célját és az agglomerációs előnyök fokozását szem előtt tartva, empirikus elemzése alapján több szerző is felhívta rá a figyelmet, hazánk sikerességének kulcskérdése lehet, hogy a vidéki térségek képesek lesznek-e érdemi súlyt, kellő fokú versenyképességet elérni (Salamin, Radvánszki, Nagy 2008; Salamin, Lengyel, Gutpintér 2016; Kocsis 2018; Salamin et al. 2014).

A tanulmány a város és a vidéki lakóhelyi preferenciák témakörével foglalkozik. Ezen belül célja feltárni, hogy a COVID-19 hatására hogyan alakulnak a képzett, ún. kreatív fiatalok lakóhelyi preferenciái. Ennek érdekében feldolgozásra került a COVID-19 járvány lakóhelyi preferenciákra gyakorolt hatásaival kapcsolatos hazai és külföldi irodalom, majd ezen munkák elemzéseinek összefüggéseit empirikusan egy longitudinális fókuszcsoporthoz vizsgálatot kíséreljük meg értelmezni és árnyalni.

Lakóhelyválasztási preferenciák és a COVID-19 azokra gyakorolt hatása

Kutatásunk koncepciója alapvetően három szakirodalmi csoporton nyugszik: a települési népességmegtartó és -vonzó képesség, a migrációkutatás, valamint a lakóhelyválasztási preferenciák irodalmán.

A *települések népességmegtartó és -vonzó képességét* több magyar szerző is kutatta (Tóth 1982; Bakos L.-né et al. 1985; Salánczi, Fekete 1985; Koltai 2005; Morvay, Rechnitzer, Fekete 2020), valamint az utóbbi időben divatosá váló városi versenyképességi rangsorok között is számos olyat találunk – például a *The Global Creativity Index* (tspace.library.utoronto.ca), a *Cultural and Creative Cities Monitor* (Montalto et al. 2017), vagy a *Millennial Cities Ranking* (nestpick.com) –, amelyek kifejezetten a fiatal tehetségek vonzására és megtartására fókuszálnak (Varga, Teveli-Horváth, Salamin 2020; Varga, Teveli-Horváth, Horzsa 2021). Érdemes kiemelni Lukovics, Vizi és Kézy (2018) kutatását is, akik a kvantitatív és kvalitatív módszerek ötvözésével vizsgálták dél-alföldi tehetségek körében, hogy milyen

jellemzőkkel bír egy általuk vonzónak leírt „biztonságos és egészséges” város. Ezekben kiemelt szerepet kapnak olyan tényezők, mint a munkahelyek és helyi gazdaság, a városok nemzetközisége és a társadalmi egyenlőség, a rekreációs lehetőségek, környezeti tényezők, közlekedés, az élet megfizethetősége, a digitalizáció mértéke, oktatás, egészségügy, közbiztonság, a helyi közösség, demográfiai adottságok, közműszolgáltatások, valamint a jövedelem szintje és egyenlőtlenségei, melyek mellett olyan alternatív tényezők is megjelennek, mint egy városban a gyalogos és kerékpáros közlekedés lehetősége (az ún. sétálhatóság és kerékpározhatóság) (Speck 2013). Tehát számos puha tényező jelenik meg a korábbi „hard”, alapvetően a gazdasági racionalitásra és hasznosságra alapuló szemlélet mellett és/vagy helyett (Kocsis 2015a,b; Hack-Handa, Kocsis 2018; Kocsis, Gere 2021; Kiss et al. 2003).

Az említett tényezők jelentős mozgatórugói lehetnek a munkaerő migrációjának egyes elméletek – mint pl. Ravenstein (1889) push-pull modellje – szerint. A migrációkutatás más képviselői szerint inkább a demográfiai gravitációként nevesített vonzerő (Stewart 1948) jelenik meg befolyásoló erőként, Alonso (1960) a neoklasszikus gazdaságelmélet alapján mint befektetési döntést közelítette meg a migrációt, Haug (2008) a kapcsolati háló migrációs döntésbefolyásoló szerepével foglalkozott, míg Németh és Lőrincz (2019) az életciklusesemények mentén ragadta meg a kérdést. Mindezek mellett fontos megemlíteni a migrációs döntések *place utility* (helyhasznosság-) alapú megközelítését, amelynek keretében megkülönböztetik a küldő és a (potenciális) célterület(ek) jellemzőinek hatásait, hiszen az elvándorlásra és a célhely kiválasztására vonatkozó döntést befolyásoló tényezők eltérhetnek egymástól (Sell, DeJong 1978). A migrációs döntés folyamatában ugyanis megkülönböztetjük a migrációs hajlandóságot és a letelepedés helyének kiválasztását (Wolpert 1965; Brown, Longbrake 1970).

A letelepedés helyének kiválasztása pedig szoros összefüggést mutat a *lakóhelyválasztási preferenciákkal*. A lakóhelyválasztással, lakhatási preferenciákkal foglalkozó korai vizsgálatok között akad, amely főként a szocioökonómiai és a -demográfiai változókra összpontosít, hangsúlyozva a háztartás, mint gazdaságilag racionális szereplő (lásd Littlewood, Munro 1997) gazdasági egyensúlyra törekvő voltát. Más vizsgálatok a strukturális perspektíva felől közelítenek (lásd Clark, Deurloo, Dieleman 1984; Kemeny 1981), a bérlői és tulajdonosi preferenciák közt húzódoó különbségeket kiemelve. Itt fontos megemlíteni a bérlő és tulajdonos társadalmak közti distinkciót (Kemeny 1981), mely alapján elmondható, hogy a magyar társadalom (angolszász mintához közelebb álló) individualista jellege és (a dél- és kelet-európai államokra is jellemző) családcentrikus – és ezáltal biztonságra törekvő – beállítódása miatt alapvetően a „lakástulajdonos-társadalmak” (Pichler-Milanovich 2010; Chelcea, Druta 2016); közé sorolható. Mindezt az Eurostat 2020-as adatai is alátámasztják, hazánkban a tulajdonos által lakott ingatlanok aránya 91,3%, mely jelentősen meghaladja a kelet-közép-európai (87%), nyugat-európai (67,6%), ill. az EU 27 (69,7%) átlagát. Népszerű megközelítés – mely

még napjainkban is tartja magát – az életciklus szerepét előtérbe állító elképzelés, amely egy háztartás tagjainak fontos életeseményeihez, a családméret bővüléséhez köti a lakóhelyválasztásban döntő tényezők változását (lásd Rossi 1955, 1980; Clark, Onaka 1983; Michaelson 1997; Lawton, Murphy, Redmond 2013).

A COVID-19 járvány következményeinek fényében különösen is fontos az elmúlt néhány évtizedben kibontakozó *ellenurbanizációs* diskurzus, amelyből érdemes kiemelni Cloke (1985), Paniagua (2008) és Skifter Andersen (2009) kutatásait, akik empirikus vizsgálataik segítségével az ellenurbanizáció legfontosabb motívációs tényezőit tárták fel. A három szerző fő eredményeit az 1. táblázat összegzi.

1. táblázat: A legfontosabb ellenurbanizációs motívációk
Main motivational factors influencing counter-urbanisation

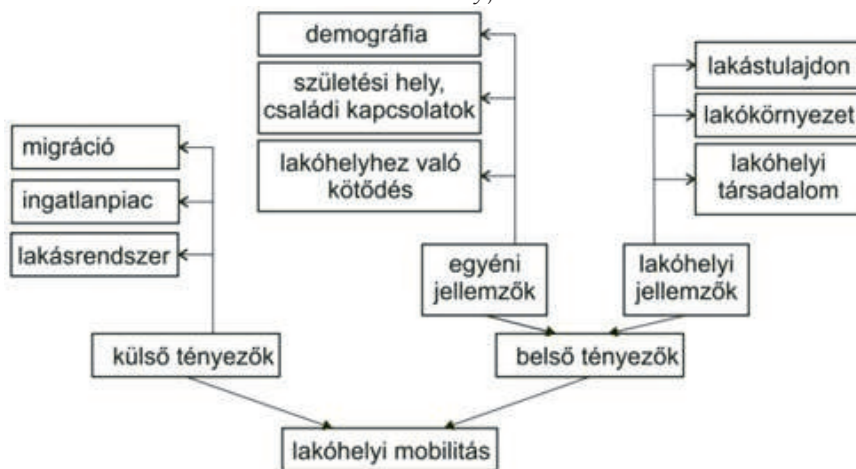
	Cloke (1985)	Paniagua (2008)	Skifter A. (2009)
Település minősége	+	+	
Munkaerőpiac	+	+	+
Ingatlanpiac	+		+
Helyi közösség	+	+	
Közlekedés elérhetősége	+		
Érzelmi kötődés, visszavágyódás		+	+

Forrás: Cloke (1985), Paniagua (2008) és Skifter Andersen (2009) alapján a szerzők szerkesztése

Az utóbbi évtizedben pedig az ún. *kreatív gazdaság* előretörésével (Egedy 2021), a fogyasztói kultúra erősödésével és a növekvő jóléttel párhuzamban Glaeser (2011) és Farkas (2016) szerint az életstílus válik egyre fontosabbá az emberek lakóhelyválasztási döntései során, mely magába foglalja az egyének vagy csoportok által elfogadott fogyasztás, tevékenységek, attitűdök, preferenciák és értékek mintázatait.

Ezzel párhuzamosan Tomay (2019) szerint a városmagokban már tapasztalható dzsentrifikáció a jövőben egyre inkább jellemzőbbé válhat a vidéki térségekben is. A *vidéki dzsentrifikáció* során „...a magas kulturális tőkével rendelkező középosztályi kreatív és szabadfoglalkozású értelmiségiek, 'úttörő dzsentrifikánsok', valamint a magasabb anyagi tőkével (magasabb jövedelemmel) rendelkező felső középosztályi, főként pénzügyi és műszaki területeken dolgozó dzsentrifikánsok...” találkozásai támogatják a vidéki térségek gazdasági-kulturális fejlődését (Tomay 2019, 58.). Szabó (2014) szerint a lakóhelyi mobilitást külső és belső tényezők határozzák meg. A külső tényezők között azonosítja a migrációt, az ingatlanpiacot és a lakásrendszert, míg belső tényezők között említi a demográfiai, családi, kötődési adottságokat (egyéni jellemzők), valamint a lakástulajdon, -környezet és a lakóhelyi társadalom adottságait (lakóhelyi jellemzők).

Az említett elméletek mindazonáltal nem számolnak az olyan rendkívüli események lakóhelyválasztási preferencia-módosító és migrációs mintázat-befo-

1. ábra: Lakóhelyi mobilitási tényezők
Residential mobility factors

Forrás: Szabó (2014) struktúrája alapján a szerzők szerkesztése

lyásoló szerepével, mint a COVID-19. Guglielminetti és szerzőtársai (2021) kutatása alapján Olaszországban a járványtól való félelem és a távmunka fellendülése jelentősen módosították a háztartások lakóhelyválasztási preferenciáit, mivel a lakók korábbi otthonai alkalmatlanná váltak új szükségleteik kielégítésére. Mindez növelte az ingatlanok iránti keresletet az országban, ahol a vándorlás az alacsonyabb népsűrűségű külvárosi és vidéki, családi házas területek irányába következett be. Ennek oka az e térségekben megtalálható ingatlanállomány jellemzőinek is betudható, hiszen Zarrabi és szerzőtársai (2021) szerint a COVID-19 felértékelte az otthon mentális egészséggel kapcsolatos karakterisztikáit, mint például a szobákba jutó természetes fény, a jó kilátás, a kellemes hanghatások és a nyílt vagy félig nyitott terek (terasz vagy udvar) megléte. Pagani és szerzőtársai (2021) rámutattak, hogy míg a járvány miatt átalakuló életmód hatására az otthonon belül megnövekedett az önreprezentációs tér iránti vágy, addig az alapvető szükségletek kielégítésére szolgáló helyek iránti igény csökkent. A távmunka térnyerése, a magány és a járványhelyzetből eredő pszichológiai problémák (Devaraj, Parel 2020), valamint a ház többi lakójával való kényszerű együttéléssel kapcsolatos nehézségek (Rogers, Power 2020) mellett a COVID-19 gazdasági hatásai is jelentős mobilitási tényezőként azonosíthatók, pl. munkanélküliség vagy más, a nemzetgazdaság bénulásából eredő gazdasági problémák (Conde-Ruiz 2020).

Magyar viszonylatban Szirmai (2021) szekunder adatsorok alapján tett kísérletet a járvány hatásainak megbecslésére. Szerinte a COVID-19 hatására a nagyvárosi környezet leértékelődésére, ezzel párhuzamosan az alacsonyabb beépítettségű, vidéki térségek felértékelődésére lehet számítani. Lennert (2020) a Balaton-környéki és északkelet-magyarországi térségek migrációs egyenlegének

javulását prognosztizálta, a fővárosi agglomerációs egyenleg romlása és a nagyvárosi központok egyenlegének stagnálása mellett. Lipták (2021) kérdőíves elemzésében a távmunkára való átállás jellemzőit az észak-magyarországi térség vonatkozásában értelmezi. Legfontosabb megállapítása, hogy a távmunka a térségben jellemzőbb volt a városias térségekben, valamint a többgyermekes családok esetében különösen sikeres megoldásnak bizonyult. Varjú és szerzőtársai (2020) a pandémiás helyzet alatti egyéni munkacélú személygépjármű-forgalom (és az ehhez kapcsolódó károsanyag-kibocsátás) csökkenésére hívták fel a figyelmet, mely összhangban áll a távmunka jelenségének széleskörű terjedésével, mindez pedig előrevetítheti a belvárosi tér felé irányuló kényszerű mobilitási igény visszaszorulását. Jóna (2020) a tágabban értelmezett lakókörnyezettel kapcsolatban a városi közösségi és zöldterületek fontosságát húzta alá a járványhelyzet alatt, a lakosság mozgási és rekreációs szükségletének kielégítésével összefüggésben. Czirfusz (2021), valamint Uzzoli és szerzőtársai (2021) kiemelik, hogy a COVID-19 járvánnyal összefüggő munkanélküliség részben tovább erősítette a hazai területi egyenlőtlenségeket, amely hatással lehet a lakóhelyválasztási preferenciák átalakulására is. A várostervezési formák átalakulásának elemzése kapcsán Salamin (2021) arra hívja fel a figyelmet, hogy a világjárvány az elmúlt évek jellemző trendjeivel szembefordulva olyan modernista várostervezési szemléletek megújulását hozhatja, amelyek ismét a fizikai elkülönülést, a funkciók elválasztását és erőteljesen az autós közlekedés kiszolgálását célozzák.

Az empirikus vizsgálat kutatási kérdései és módszertana

Jelen kutatás célja a magyarországi csapágy- és középvárosok fiatal, képzett munkaerő-vonzó potenciálját vizsgáló kvantitatív kutatásaink folytatásaként és kiegészítéseként (Varga, Teveli-Horváth, Salamin 2020; Varga, Teveli-Horváth, Horzsa 2021) egy longitudinális kvalitatív vizsgálat keretében hozzájárulni a magyarországi kreatív fiatalok lakóhelyválasztási preferenciáinak megismeréséhez és megértéséhez, illetve árnyalni ezek változásának képét magyar viszonylatban a COVID-19 hatásával összefüggésben.

A szakirodalomban megjelent, a COVID-19 társadalmi-gazdasági hatásaira vonatkozó megállapításokat egy átfogó fókuszcsoportos vizsgálat segítségével kíséreltük meg mélyebben értelmezni. Szerencsés körülménynek bizonyult, hogy a járvány kirobbanása előtt sor került már négy fókuszcsoportra, amit kereken két évvel később azonos összetételű csoporttal lehetett megismételni. Az empirikus kvalitatív vizsgálat során két kérdésre kerestük a választ:

- Melyek azok a vonzó és taszító tényezők, amelyek leginkább meghatározzák a fiatal, kreatív osztály lakóhelyválasztását? (2019-es kutatás)
- Hogyan változtak a vonzó és taszító tényezők a COVID-19 hatására, amelyek leginkább meghatározzák a fiatal, kreatív osztály lakóhelyválasztását? (2021-es kutatás)

A kreatív osztály definícióit tekintve jelentős eltérések láthatók. Jelen tanulmányban a kreatív osztály alatt Florida (2002) meghatározását értjük, amely szerint azok tartoznak a kreatív osztályhoz, akik a tudás és az innovatív ötletek alkalmazásával a problémamegoldásra és a magas hozzáadott érték létrehozására specializálódtak. Ez kiegészítendő a karsteni „yuppie”-definícióval (a *young urban professional* kifejezésből) (Karsten 2013), akik jellemzően egyedülálló (még nem házas), gyermektelen, fiatal és magasán képzett egyénekből állnak. Életükben előtérbe kerülnek a posztmaterális értékek, a környezetvédelem és a kreatív munkavégzés iránti igény, miközben munkahelyük gyakran nagy munkabírásu-kért igen magas jövedelemmel díjazza őket (Kocsis 2015a). Jelen kutatásban egy egzaktabb, könnyebben alkalmazható szempont alapján válogattuk a résztvevőket, hiszen a kreativitás kritériumaként az egyetemi diploma meglétét fogadtuk el.

Annak érdekében, hogy hozzájáruljunk a hazai, magasán képzett réteg lakóhelyválasztási preferenciáinak, motivációs tényezőinek és az ezekben bekövetkezett, COVID-19 hatására megvalósult változások megértéséhez, a kutatás keretében nyolc, egyenként 5-8 fős, kb. kétórás fókuszcsoportot valósítottunk meg. A fókuszcsoportok első ciklusa (4) 2019 júniusában, személyesen valósult meg 23 fiatal részvételével, majd 2021 júniusában a korábbi résztvevőinket utánkövetési céllal ismét felkerestük, és a vizsgálatot online módon ismételtük meg. A mintavétel hólabdamódszerrel történt. A fókuszcsoportos módszertan tervezésére Kitzinger (1994), Síklaki (2006), Vicsek (2006), Hennink (2014), Barbour (2017) és Ságvári (2020) munkái alapján került sor.

A kutatásban résztvevő kreatív fiatalok 1978-1994 között születtek, születési évük átlaga 1989, tehát két éve átlagosan 30, jelenleg átlagosan 32 évesek. 12 megyéből érkeztek az alábbi felosztásban: hatan kistélepyülről vagy kisvárosból (20 ezer fő alatt), tizenketten középvárosból (20-100 ezer fő között), öten pedig nagyvárosból (100 ezer fő felett). Iskolai végzettségüket tekintve – a kreativitást meghatározó – kritérium volt, hogy egyetemi diplomával rendelkezzenek. A résztvevők közül néhányan jelenleg is még doktori tanulmányokat folytatnak, valamint a műszaki, gazdasági, társadalomtudományi és egészségügyi területeken dolgoznak fiatal munkavállalóként az alábbi összetételben: 10 fő mérnökként (IT projektmenedzser, szoftverfejlesztő, település-mérnök, építésmérnök), nyolc fő közgazdászként (tanácsadó, projektmenedzser, marketing-szakértő, rendezvényszervező, logisztikus), két fő orvosként, két fő társadalomtudósként (politológus, szociológus), valamint egy fő tervezőgrafikusként dolgozik.

A fókuszcsoportok tartalmát szöveges leiratokban rögzítettük, majd a fókuszcsoportok vezérfonala és a leiratok alapján egy címkerendszert hoztunk létre. A felcímkézett idézeteket táblázatos formában kategorizáltuk. A címkézés következtében azonosítottuk a kilenc lakóhelyválasztási preferenciát, amelyek változását a 2021-es adatfelvétel során kvantifikálva rögzítettük (minden résztvevő megadta, mely tényezők fontossága hogyan változott számára). Végül, a fókuszcsoportos vezérfonalak és az elemzéskor kialakult címkerendszer alapján elemeztük a fókuszcsoportos leiratok tartalmát.

Az első szakaszban (2019-ben) megismertük a kutatásban résztvevő, 25-35 év közötti, vidéken született diplomás fiatalok településükről alkotott képét és az ahhoz való attitűdjét, lakóhelyválasztási preferenciáikat, valamint azt, hogy hol és hogyan képzeli el jövőjüket. A második szakaszban (2021-ben) ismét felkerestük a résztvevőket, hogy a vizsgálati időszakra vonatkozóan feltárjuk a lakóhelyi, munkahelyi, családi, életmódbeli státuszukban és attitűdjükben bekövetkezett változásokat. A mintába került résztvevők közül nyolcan ideiglenes vagy állandó jelleggel lakóhelyet változtattak a COVID-19 pandémia alatt, köztük fele-fele arányban találhatunk más kerületbe, ill. vidékre vándorló résztvevőt.

A 2019-es fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során többek között projektív technikák (asszociáció, megszemélyesítés) segítségével igyekeztünk feltárni a résztvevők vidékről, konkrétan szülőtelepüléseikről alkotott képét.

A kutatási módszertan korlátai között megemlítendő, hogy a fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálatok ugyan nagyon sokféle kvalitatív tényezőket képesek feltárni, reprezentatív eredményt nem tudnak adni a teljes populációra nézve. Kiemelendő, hogy a minta nagysága csak érintőleges következtetések levonására alkalmas. Mindemellett az eredmények értelmezésének korlátja az is, hogy sok esetben nem azonosítható be egyértelműen, hogy a résztvevők által tapasztalt érték-átstrukturálódás az életciklus-változásaik természetes folyamánya, avagy a COVID-19 velejárója.

Eredmények

Fiatalok percepciója a vidéki településekről 2019-ben

Fontos kiemelni, hogy jelen kutatásban „vidéknek” tekintünk minden olyan magyarországi területet, amely nem Budapest és nem Budapest szűken vett agglomerációja, beleértve a magyarországi törpetelepülésektől a megyei jogú városokig minden településtípust.

A vidékkel kapcsolatos asszociációknál a leggyakrabban említett fogalom az elvándorlás volt, ami jól mutatja a vidéket érintő, talán legjelentősebb kihívást. Emellett elmondható, hogy a résztvevők közül sokan említették a vidékben rejlő potenciál kihasználásának hiányát, mint legnagyobb veszteséget (pl. „*lehetőségeihez képest nagyon gyenge*”, „*kihasználatlan lehetőségek*”). A negatív fogalmak közül kiemelendő még a szegénység, valamint az alkoholizmus mint gyakran említett kihívások. Ezzel szemben már a 2019-es kutatásban számos pozitívum is említésre került, amelyek a 2021-es kutatásban – ahogy az a tanulmány későbbi fejezetében látható lesz – jelentősen felértékelődtek. Ilyenek voltak például a természeti környezet, a nyugodt, lassú vidéki élet, a család, és a helyi közösség fontossága és összetartó ereje. A helyi közösség erejére így utalt egy résztvevő: *“ha Pesten nem jön öt percig a busz, akkor már ideges vagyok, ott egy óráig nem jön, és ha lekéstem, akkor hazamegyek a Mamához, és megeszem egy kókuszcockát”*.

2. ábra: „Mi az első három szó, ami eszedbe jut a vidékről?” - szófelhő a fókuszcsoportokon résztvevők válaszaiból
 „What are the first three words coming to your mind about the Hungarian countryside?” - word cloud by the answers of focus group participants

Forrás: a szerzők szerkesztése

A megkérdezett fiatalok percepciójában is egyértelműen kirajzolódott, hogy nem lehet általánosságban a magyar vidék állapotát megfogalmazni, hiszen a közbeszédben is evidencia a Nyugat- és Kelet-Magyarország közötti törésvonal. A vidéki városok tekintetében elmondható, hogy hiányoznak a közepes méretű, regionális központi funkciót betöltő városok, leszámítva néhány, a nyugati ország-részben elhelyezkedő 100 ezer fő feletti települést.

A fókuszcsoportos beszélgetések rávilágítottak arra, hogy a fiatalok számára sem a kisebb települések, sem a regionális központok esetében nem meghatározó a helyhez kötődés, nehezen tudtak egyedülálló városi karakterisztikákat azonosítani.

Lakóhelyválasztási preferenciák 2019-ben

A 2019-es fókuszcsoportos vizsgálat eredményeként négy fő tényezőcsoport rajzolódott ki mint lakóhelyválasztási preferencia, amely a (1) város alapfelszereltségét, (2) szolgáltatásokban való gazdagságát, (3) a helyi gazdasági életet, valamint (4) a lakosság és városhasználók szubjektív jólétét és a város hangulatát foglalja magába (2. táblázat).

Az első tényezőcsoport tekintetében a fókuszcsoport résztvevői a *természeti és épített környezettel*, valamint a *közlekedéssel* kapcsolatos feltételeket említették. Míg a természeti és épített értékek tekintetében egyértelműen a vidék előbbreválóságát hangsúlyozták annak csendessége, nyugodt hangulata, emberléptékűsége és a természet szépségeinek közelsége miatt, szembeállítva mindezt a fővárosi zsúfoltsággal és az utcahigiénia hiányával, addig a közlekedés megítélése – a sokat emlegetett belvárosi dugók ellenére is – Budapesten bizonyult kedvezőbbnek a tömegközlekedési lehetőségek, illetve ezek igénybevételének relatíve alacsony

2. táblázat: A 2019-es fókuszcsoportok során kirajzolódó lakóhelyválasztási preferenciák a fókuszcsoport tagjai körében
Residential preferences among focus group participants in 2019

<i>Gazdasági élet</i> <i>Munkahelyek, gazdaság</i>	<i>Szolgáltatásgazdagság</i> <i>Szolgáltatások és infrastrukturális feltételeik</i>	<i>Alapfelszereltség</i> <i>Természeti környezet</i>	<i>Szubjektív jólét, hangulat</i> <i>Közösség, helyi identitás:</i>
– Munka- és karrierlehetőségek széles választéka	– Megfizethető, színvonalas termékek, szolgáltatások széles választéka	– Természeti szépségek	– Barátok, család helyben való fellelhetősége
– Fizetés nagysága	– Színvonalas oktatás, nagy választékkal	– Egészséges környezet, jó levegő és vízminőség	– Hagyományörzés
– Megfelelő munkakörnyezet, munkakörülmények	– Megfizethető ingatlanok		– Otthonosság érzése
– Távmunka, home office lehetősége	– Azonosság, non-stop működés		– Helyi hősök, helyi jó példaértékű személyek fontossága
	– Minőségi infrastruktúra		
	<i>Szociális, kulturális élet</i>	<i>Épített környezet</i>	<i>Biztonság</i>
	– Jelentős kínálat színvonalas kulturális programokból	– Tiszta, rendezett utcák	– Közbiztonság
		– Minőségi közterek	– Anyagi és létbiztonság
		– Kompaktság	
		– Emberi lépték	
		<i>Közlekedés</i>	<i>Tolerancia, nyitottság</i>
		– Minőségi tömegközlekedés	– Szabad gondolkodás, tájékozott, felvilágosult emberek
		– Alacsony ingázási idő	– Intellektuális környezet
		– Kompakt közlekedési rendszer, intermodalitás	– Multikulturális, nemzetközi környezet
		– Sétálhatóság, kerékpározhatóság	– Demográfiai sokszínűség, sok fiatal jelenléte
			– Pezsgés

Forrás: a szerzők szerkesztése

költsége miatt. Külföldi tapasztalatok alapján a minőségi közterek, a város kompaktsága, továbbá az alternatív közlekedési lehetőségek (kerékpározhatóság, sétálhatóság) fontossága is markánsan megjelenő motívum volt.

A második tényezőcsoport a *szolgáltatási és infrastrukturális feltételeket*, valamint a város *kulturális, szociális életét* tömörítette. Itt dominánsan olyan – elsősorban a fővárosban jellemző – attribútumok jelentek meg pozitívumként, mint a pezsgő multikulturális környezet, a magaskultúra fellelhetősége, továbbá a megfizethető és színvonalas termékek, szolgáltatások széles választéka. A szolgáltatások elérhetőségének fontosságát így emelte ki egy résztvevő: *„hajnali kettőkor el lehet menni bevásárolni, értem, hogy ez kellemetlen rengeteg embernek, de amíg van, addig nagyon kényelmes, nekem ez pozitív”*. Erőteljesen kirajzolódott továbbá a minőségi alap-, közép- és felsőoktatási intézmények iránti igény, amely többé-kevésbé ellentmond a fókuszcsoportokban résztvevők életkori sajátosságaiból következő igényeknek. Fontos elemként jelent meg emellett a megfizethető lakhatás iránti vágy, amelyet a résztvevők egyértelmű jelzései alapján nem lehetséges kielégíteni a fővárosban.

A harmadik tényezőcsoportot a fellelhető *munkahelyek mennyiségével és minőségével* kapcsolatos preferenciák alkották, ahol a munka- és karrierlehetőségek széles választéka, az elérhető magas fizetés, a megfelelő munka- és környezet és munkakörülmények, továbbá a távmunka, illetve a home office lehetősége domborodott ki, mint leginkább meghatározó lakóhelyválasztási tényezők. A tényezőcsoportot nézve a fókuszcsoportokon elhangzottak alapján a vidék egyértelműen versenyképtelennek bizonyult 2019-ben a fővárossal szemben alacsonyabb fizetéseivel, szűkebb, az intenzív munkatapasztalat-szerzéshez elégtelen munkaerőpiaci lehetőségeivel és kevésbé kedvező munkakörülményeivel. Ahogy egy Budapesten élő nő fogalmazta meg: *„nem imponál, hogy egy helyen dolgozzak egész életemben”*. Érdekes megemlíteni, hogy 2019-ben, még a pandémia előtt egy Budapesten élő férfi részéről pontosan az az igény hangzott el, ami a COVID-19 hatására meg is valósult a távmunka tekintetében: *„jó lenne... heti két napot home office-olni, a többi nap bent lenni az irodában”*. A Budapesten rendelkezésre álló munkahelyek minőségével kapcsolatban az alábbiakat nyilatkozta egy a fővárosban élő férfi résztvevő: *„a lehetőségek nagyobbak Budapesten, de ez, hogy könnyen lehet váltani, nem is ragaszkodsz a cégedhez, kollégáidhoz, elveszi az érzést, hogy identitásod legyen – sokkal több a lehetőség, de nem kötődsz úgy emberekhez, munkahelyekhez”*.

Végezetül a negyedik tényezőcsoportba sorolható a *tolerancia és nyitottság, a biztonság*, továbbá a *közösség és helyi identitás* tárgyköre. Míg a szociális háló tekintetében a barátok, család helyben való fellelhetősége, a hagyományőrzés, az ott-honosság érzése, valamint a helyi hősök, helyi jó példaértékű személyek fontossága a vidék, mint ideális letelepedési célpont pozitívumaira hívta fel a figyelmet, a tolerancia dimenziójában kirajzolódó, demográfiai szempontból színes, intellektuálisan pezsgő, nemzetközi környezetet leíró komponensek inkább a fővárosi lakhatás preferenciáját támasztották alá. A biztonság faktorát tekintve elmond-

ható, hogy míg az anyagi és létbiztonság a helyi gazdasági stabilitás miatt inkább nagyvárosi, budapesti lakóhelyválasztási tényező, addig a közbiztonság alapvetően inkább a vidéki léttel társítható.

A fókuszcsoporthok 2019-es eredményei alapján mindezek mellett kiemelendő, hogy a tényezőcsoportok többsége a fókuszcsoporthos diskurzusok során megközelítőleg egyenlő súllyal esett latba.

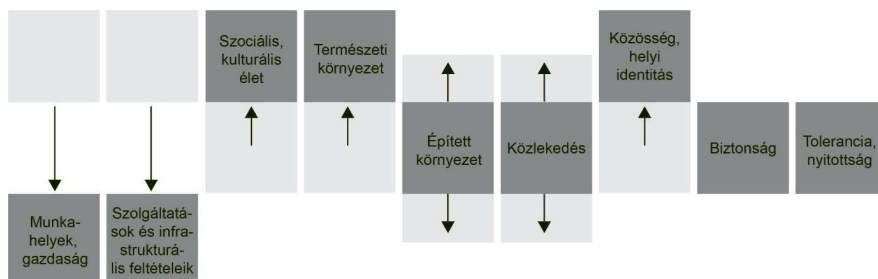
Lakóhelyválasztási preferenciák változása 2021-re

A 2021-ben lekérdezett fókuszcsoporthok alapján az látható, hogy a 2019-ben azonosított tényezők prioritási sorrendjét jelentősen megváltoztatta a COVID-19, illetve a követett kutatási résztvevők élethelyzetének változása (lakóhely, munkahely, tanulmányi státusz, családi állapot) (3. ábra). A pandémia hatására minden résztvevő elmondása alapján egyértelműen felértékelődött a *természeti környezet*: a munka és magánélet közötti egyensúlyt biztosító szerepe, stresszoldó funkciója és egyéb, testi és mentális egészségre gyakorolt pozitív hatásai miatt – „*Nekem most pozitív lett a covid alatt: ahogy meg lett tiltva, hogy kimenjenek, mindenki ki akart menni, nagy tömegek voltak a természeti csodáknál.*”

Felértékelődött továbbá a közösség és a család szerepe – több résztvevő jelezte, hogy fontosabbá vált a szociális háló a lakóhelyválasztása szempontjából. Egy nő résztvevő elmondása szerint: „*Most azt érzem, hogy trendi lett önismerettel foglalkozni.*” Hasonlóan, egy Budapesten élő férfi emelte ki a kapcsolatok fontosságát: „*Szeretnék tudatosan több hangsúlyt fektetni a kapcsolatokra. Elhatároztam, hogy sokat fogok 2021-ben barátokkal találkozni.*”

Mindezzel párhuzamosan csökkent a *munkahely minőségének és a szolgáltatások elérhetőségének* fontossága. Az előbbit indokolhatja, hogy a COVID-19 időszakában a résztvevők elmondása alapján a karriertervek helyett előtérbe kerültek a szociális kapcsolatok. Az utóbbi oka pedig a digitalizáció, az online szolgáltatások

3. ábra: Lakóhelyválasztási preferenciák átstrukturálódása 2019–2021 között a vizsgálatba bevont 23 kreatív fiatal körében
Restructuring of residential preferences between 2019–2021 among 23 creative youth participating in the longitudinal focus group research

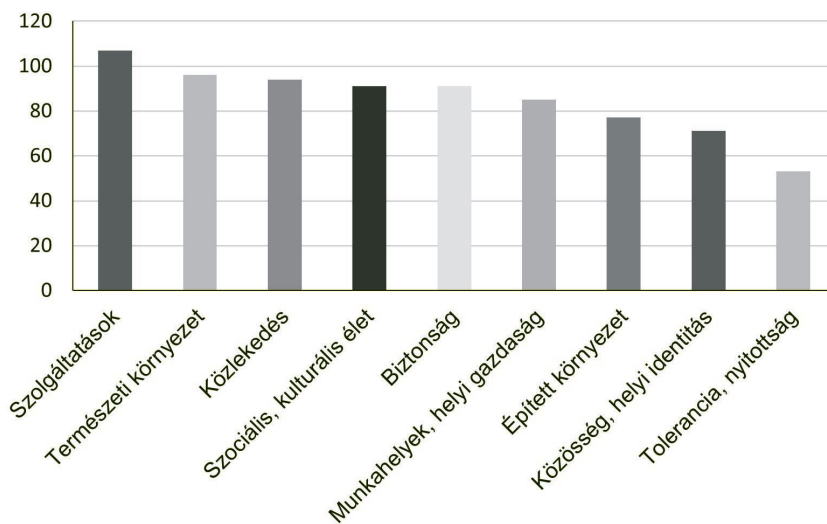
Forrás: a szerzők szerkesztése

és vásárlási lehetőségek térnyerése, valamint ezek igénybevételének otthonra korlátozódása lehet.

Az épített környezet és a közlekedés területén megoszlanak az eredmények: míg azok számára, akik a lezárások idejére és ezt követően is a nagyvárosban maradtak, felértékelődött a közlekedési elérhetőség; azok számára, akik vidékre költöztek, csökkent a közlekedés fontossága a távmunka térnyerésével, és ennek folyományaként az ingázási hajlandóság növekedésével. Ugyanígy az épített környezet fontossága a nagyvárosban maradók számára megnőtt, hiszen napjaik legnagyobb részét otthonukban kellett töltsék, így annak kényelme, minősége alapvetően befolyásolta életminőségüket; míg a vidékre költözők jelentősen nagyobb, nyitott, kertes élettereket is élvezhettek ez időszak alatt, így a lakás nagysága és egyéb fizikai attribútumai számukra kevésbé voltak meghatározók.

Mindezek ellenére a leginkább fontos lakóhelyválasztási szempont 2021-ben még mindig az elérhető szolgáltatások köre, melyet a természeti környezet és a közlekedés követ; míg a résztvevők rangsorolása alapján a legkevésbé fontos a tolerancia, a helyi közösség és az épített környezet (4. ábra).

4. ábra: Lakóhelyválasztási preferenciák prioritási sorrendje pontozás alapján, a megkérdezett 23 fiatal fókuszcsoporthoz tartozó résztvevő szerint 2021-ben
Priority of residential preferences among 23 creative youths participating in the longitudinal focus group research in 2021

Forrás: a szerzők szerkesztése

A jövőre vonatkozó tervek

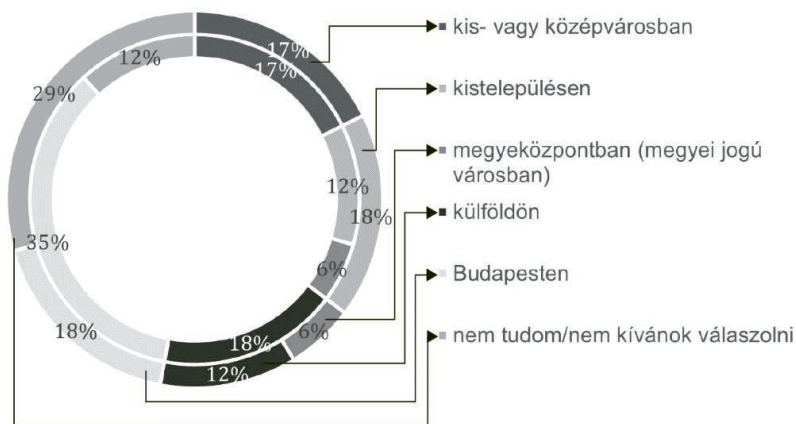
A 2019-es fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések során a megkérdezett fiatalok számos olyan kilépési pontot azonosítottak, ahol az általános vidéki életpálya szerint a fiatalok elhagyják szülőtelepülésüket. Ilyen pontok például, amikor a gimnáziumi vagy egyetemi tanulmányokért hagyják el településüket, vagy később, amikor szakmailag és pénzügyileg kielégítő munkahelyek hiányában választják a fővárosi vagy a külföldi boldogulást. Így elmondható, hogy a hagyományos vonzó tényezők közül a színvonalas oktatás, a magas hozzáadott értékű munkalehetőségek és a kielégítő infrastruktúra emelhetők ki.

A hagyományos vonzó tényezők mellett azonban minden alkalommal felvetődtek puha tényezőkként megnevezhető elemek is, mint például a helyi közélet transzparenciája, illetve a helyi párbeszéd és bevonás megléte. A résztvevők elmondása szerint elengedhetetlen, hogy a helyi politikai-gazdasági döntéshozók hosszú távú stratégiákban tudjanak gondolkodni, és vonják be a tervezésbe a még helyben lévő érdekcsoportokat, köztük a fiatalokat. Elmondásuk szerint kiemelten kellene kezelni a meglévő civil, kisvállalkozói kezdeményezéseket (pl. mozi, közösségi iroda), ahogy egy résztvevő megfogalmazta: *„ha már van egy ötlet, legalább ne nyomd el”*.

A COVID-19 alatt lakóhelyet váltó résztvevők – a rangsorral ellentmondásos módon! – döntő többségükben az alapvetően kevésbé sűrűn lakott városi, ill. vidéki területek irányába vándoroltak, ahol a szolgáltatás-ellátottság és a közlekedési kapcsolatok megfelelő színvonala megkérdőjelezhető – mindez arra utalhat, hogy bár attitűdjeiket még nem írta felül a pandémiás tapasztalat, cselekedeteikben már komoly lenyomata van. Mindemellett elmondható, hogy amely résztvevő esetében a 2019-es vizsgálat alkalmával is megvolt a komoly vágy a költözésre, és ez 2021-re életciklus-változással is párosult, ott a COVID-19 migrációs katalizátor szerepet töltött be – a résztvevők szavai alapján meggyorsította, megkönnyítette a migrációs döntést. Azokban az esetekben azonban, ahol a résztvevő csak fontolgatta a vándorlást, és a vágy nem párosult életciklusváltással, vagy a résztvevő egyéb körülményeinek megváltozásával (pl. munkahelyváltás, fizikai vagy mentálhigiénés állapot megváltozása), ott a pandémia a költözésben nem játszott szerepet.

A hosszú távú letelepedési tervek tekintetében 2021-ben (5. ábra) a megkérdezettek számára a biztonságra törekvés vágya volt a leginkább markánsan jelenlevő motívum a beszélgetések során, ezt illusztrálja a következő idézet, amelyet egy jelenleg Budapesten élő férfi résztvevő fogalmazott meg: *„Pesten albertből albertbe, koliból koliba sokat költöztem – ha lesz családom, egyszer akarok elköltözni, de akkor nagyon. És ott is maradni.”* A hosszú távú budapesti vagy agglomerációs terveket sokak esetében felváltották a vidékre költözéssel kapcsolatos elképzelések. A home office általánossá válása sok fiatal számára lehetővé tette, hogy vidéki lakóhelyéről dolgozzon, így a megfelelő minőségű munkahelyek elérhetősége mint szempont indifferenssé vált. Ahogy egy kistelepülésre kiköltöző férfi résztvevő

5. ábra: A fókuszcsoportos résztvevők lakhatási tervei 5 (belső kör) és 20 éves (külső kör) távlatban
Living plans of the focus group participants in 5 and 20 years distance

Forrás: a szerzők szerkesztése

fogalmazta meg: „A városhoz köthető terveket elengedtem – mert sérülékeny dolgok, kérdéses, hogy mennyire stabilak –: fontosabbnak érzem, hogy amivel foglalkozom, stabil legyen, és nem olyan, ami könnyen lenullázódhat.” Mindezzel összhangban a megkérdezettek a lakhatásban hosszú távon egyértelműen a magántulajdont részesítik előnyben, továbbá mindenki számára fontos volt a zöld környezet – a legtöbben a családi házas konstrukciót preferálták. A budapesti saját lakással rendelkezők közt alapvetően a budapesti és agglomerációs preferált letelepedési helyszínek voltak dominánsak; míg a COVID-19 alatt vidékre költöztek új otthonuk iránt mutattak erősödő elköteleződést. A budapesti albérlettel rendelkezők közt megközelítőleg egyenlő arányban találhattunk Budapesttel és agglomerációjával, ill. vidékkel kapcsolatos terveket. Mindez a saját tulajdon „röghöz kötő” erejére mutat rá. A külföldre való költözést mint lehetőséget csak néhányan említették – azt is inkább, mint egy bizonytalan, de reményt keltő lehetőséget: „A párom édesapjáiék külföldön élnek. Minden beszélgetésen elhangzik, hogy menjünk ki. Mindig itt van a reményszál, hogy maradjunk... Nem tudom.”

Konklúzió

Kutatásunk kvalitatív adatgyűjtése azt igazolta, hogy a COVID-19 jelentősen felértékelte és katalizálta a fővárosból való kiköltözést – elsősorban azok körében, akik már korábban is fontolgatták azt.

Míg 2019-ben a város alapfelszereltsége, szolgáltatásokban való gazdagsága, a helyi gazdasági élet, valamint a lakosság és a városhasználók szubjektív jóléte és a város hangulata megközelítőleg hasonló fontosságú tényezőkként jelentek meg a

lakóhelyválasztásban, addig 2021-re a pandémia hatására jelentősen felértékelődött a természeti környezet, a helyi közösség és a szociális háló szerepe – feltételezhetően mindezek mentális egészségre gyakorolt pozitív hatásai miatt. A biztonságra törekvés vágyának markáns erősödése a lakóhelyválasztás és jövőtervezés tekintetében szintén a kutatás fontos eredménye – ez jól reflektál Kemény (1981) megállapítására, miszerint a magyarok az individualista, ám családcentrikus, ezáltal biztonságra törekvő „lakástulajdonos-társadalmak” közé sorolhatók.

Míg 2019-es fókuszcsoporthajaink lakóhelyválasztási preferenciákra vonatkozó eredményei megerősítik a hazai irodalomban sokak által kiemelt és kvantitatív kutatásaink során is hangsúlyozott (Varga, Teveli-Horváth, Salamin 2020; Varga, Teveli-Horváth, Horzsa 2021) puha tényezők vonzerejének szerepét (lásd Kocsis 2015a, b; Hack-Handa, Kocsis 2018; Kocsis, Gere 2021), valamint Glaeser (2011) életstílusalapú lakóhelyválasztási koncepcióját, addig a 2021-es fókuszcsoporthok alapján kirajzolódik Németh és Lőrincz (2019) életciklus-eseményekhez kapcsolódó migrációs modelljének igazolódása is.

A kutatás eredményei továbbá alátámasztják Guglielminetti és szerzőtársai (2021), valamint Zarrabi és szerzőtársai (2021) eredményeit az otthon mentálhigiénés új szerepeivel és funkcióival, valamint az ezek mentén történő, kevésbé beépített, alacsonyabb sűrűségű területek felé való migrációval kapcsolatban. Mindezek nyomán kutatásunk megállapításai összecsengenek továbbá Szirmai-nak (2021) a nagyvárosi lét COVID-19 kontextusában jelentkező árnyoldalait hangsúlyozó és a vidék felértékelődését prognosztizáló eredményeivel. Bár az átalakulások tartósságát illetően többen kételkedtek, mint ahányan meggyőződéssel állították, hogy hosszú távú változásokat hozott az életükbe a pandémia, mégis látható, hogy a kételkedők többsége inkább a tudatos életmód mellett való kitartásban volt bizonytalan. Azonban a távmunka megmaradása, a digitális vívmányok további fejlődése (mint pl. az önkormányzatok online kommunikációja és közszolgáltatás-biztosítása, lásd Baranyai, Barsi, Nárai 2020) és a vidéki szolgáltatások elérhetőségének javulása, valamint mindezek áldásos hatásaként a vidékre való kiköltözés mellett többen érveltek a kutatás résztvevői közül is. E tendencia mentén a vidék jövőjével kapcsolatos, 2019-ben még markánsan jelen levő pesszimista kép átalakulhat, és Lennert (2020) prognózisának megfelelően felértékelődhetnek azok a rurális területek, amelyek tudatosan építenek a COVID-19 mentén megjelent igényekre és jelenségekre.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnénk köszönetet mondani konzulenseinknek, Kocsis János Balázsnak és Salamin Gézának, hogy értékes javaslataikkal támogatták a tanulmány megírását.

Irodalom

- Alonso, W. (1960): A Theory of the Urban Land Market. *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 6., 149–157. <https://doi.org/c2zcbk>
- Bakos L.-né, Deák J.-né, Hárs P.-né, Tatár S.-né, Varga I.-né (1985): A szomszédos megyék középfokú vonzáskörzetébe tartozó települések Hajdú-Bihar megyei helyzete és népességmegtartó-képessége. *Területi Statisztika*, 3., 295–315.
- Baranyai N., Barsi B., Nárái M. (2020): Helyi önkormányzatok online kommunikációja a COVID-19 járvány idején Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 3., 281–294. <https://doi.org/jts7>.
- Barbour, R. S. (2017): *Doing Focus Groups*. Sage, Thousand Oaks
- Bourdieu, P. (1989): Social space and symbolic power. *Sociological Theory*, 1., 14–25. <https://doi.org/fv5vnj>
- Brown, L. A., Horton, F. E., Wittick, R. I. (1970): On place utility and the normative allocation of intra-urban migrants. *Demography*, 2., 175–183. <https://doi.org/fsws4j>
- Chelcea, L., Druta, O. (2016): Zombie socialism and the rise of neoliberalism in post-socialist Central and Eastern Europe. *Eurasian Geography and Economics*, 4-5., 521–544. <https://doi.org/gmbg2v>
- Clark, W., Deurloo, M., Dieleman, F. (1984): Housing consumption and residential mobility. *Annals of the Association of American Geographers*, 1., 29–43. <https://doi.org/fkxsmx>
- Clark, W., Onaka, J. (1983): Life cycle and housing adjustment as explanations of residential mobility. *Urban Studies*, 1., 47–57. <https://doi.org/b6msxv>
- Cloke, P. (1985): Counterurbanisation: A rural perspective. *Geography*, 1., 13–23.
- Conde-Ruiz, J. I. (2020): *Informe sobre las medidas de protección a los colectivos vulnerables durante la crisis del Covid-19*. Fedea Policy Papers, Madrid
- Czirfusz M. (2021): A COVID-19-válság és a térbeli munkamegosztás változásai Magyarországon. *Területi Statisztika*, 3., 320–336. <https://doi.org/jts8>
- Csomós Gy. (2009): A regionális központok szerepének változása Magyarország városhálózatában a szabad királyi városoktól a NUTS régióközpontokig. *Tér és Társadalom*, 2., 97–111. <https://doi.org/czk6>
- Csomós Gy. (2011): A közép-európai régió nagyvárosainak gazdaságirányító szerepe. *Tér és Társadalom*, 3., 29–140. <https://doi.org/jts9>
- Csurgó B., Légmán A. (2015): Lokális közösség, megtartó közösség. *socio.hu*, 4., 50–66. <https://doi.org/jttb>
- Devaraj, S., Parel, P. C. (2020): Change in psychological distress in response to changes in residential mobility during COVID-19 pandemic: Evidence from the US. *SSRN*, 1–28. <https://doi.org/jttc>
- Egedy T. (2021): *A kreatív gazdaság városföldrajza a budapesti agglomeráció példáján*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest
- Farkas J. (2016): Mindenki, aki idejön, meg akarja változtatni a falut – Migráció, közösség és vidék-fejlesztés egy tolnai faluban. *Erdélyi Társadalom*, 1., 113–132.
- Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class*. Revisited Basic Books, New York
- Glaeser, C., Berry, E. (2005): The divergence of human capital levels across cities. *Papers in Regional Science*, 3., 407–444. <https://doi.org/b9r6qv>
- Glaeser, E. (2011): *Triumph of the City. How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier*. Penguin Books, New York
- Granovetter, M. (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 6., 1360–1380. <https://doi.org/bxwqdn>
- Guglielminetti, E., Loberto, M., Zevi, G., Zizza, R. (2021): *Living on my own: The impact of the Covid-19 pandemic on housing preferences*. Banca D'Italia Eurosystem, Rome <https://doi.org/jttt>
- Hack-Handa J., Kocsis J. B. (2018): A lakóhelypreferenciák változásai és az Y generáció. In: Józsa L., Korcsmáros E., Seres Huszárk E. (szerk.): *A hatékony marketing*. EMOK 2018 Nemzetközi Tudományos Konferencia konferenciakötete. Selye János Egyetem, Komárno, 406–415.
- Haug, S. (2008): Migration networks and migration decision-making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 4., 585–605. <https://doi.org/fqsr3h>
- Hennink, M. M. (2014): *Focus Group Discussions*. Oxford University Press, Oxford

- Jóna L. (2020): A COVID-19 járvány hatása a közösségi terek használatára és jövőjére. *Tér és Társadalom*, 3., 295–306. <https://doi.org/jttf>
- Karsten, L. (2013): From yuppies to yupps: Family gentrifiers consuming places and re-inventing cities, *Tijdschrift voor Economische en Sociale*, 2., 175–188.
- Kemeny, J. (1981): *The Myth of Home-ownership Private Versus Public Choices in Housing Tenure*. Routledge & Kegan Paul, London
- Kiss C., Nagy A., Salamin G., Sóvágó K., Rechnitzer J., Lados M., Grosz A., Barsi B., Edelényi B., Németh K. (2003): *A gazdasági térszerkezet vizsgálatát elősegítő új dimenziók illetve az ezzel kapcsolatos módszerek kutatása. (Kutatási Jelentés)*. VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht., Budapest
- Kitzinger, J. (1994): The methodology of focus groups: the importance of interaction between research participants. *Sociology of Health & Illness*, 1., 103–121. <https://doi.org/dchxt9>
- Kocsis J. B. (2015a): A nagyváros útjában: A helyi társadalmak átalakulása Budapest délnyugati agglomerációjában. In: Keszei A., Bögre Zs. (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 163–184.
- Kocsis J. B. (2015b): *Főutcák, üzletutcák. Megújulás és fejlesztés*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Kocsis, J. B. (szerk.) (2018): *Helyi településfejlesztési fókuszú közszolgáltatások inkluzív faktorainak azonosítása. BM ÖKI KÖFOP-2.3.4-VEKOP-15-2016-00002 „Önkormányzati Fejlesztések Figyelemmel Kísérése II.” kutatás keretében készült kutatási jelentés*. BM, Budapest
- Kocsis J. B., Gere L. (2021): Okos város globális nézőpontból. *Századvég*, 1., 101–129.
- Koltai Z. (2005): A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése. *Tér és Társadalom*, 3-4., 23–41. <https://doi.org/jttg>
- Kovács I. (2012): *A vidék az ezredfordulón*. Argumentum Kiadó, Budapest
- Lennert J. (2020): A távmunka széleskörű elterjedésének lehetséges hatása a magyarországi vándormozgalmi mintázatokra. *Tér és Társadalom*, 2., 178–182. <https://doi.org/jtth>
- Lawton, P., Murphy, E., Redmond, D. (2013): Residential preferences of the ‘creative class’? *Cities*, 31., 47–56. <https://doi.org/bcrk>
- Lipták K. (2021): Maradj otthon, dolgozz otthon! A koronavírus-járvány hatása a távmunkára Észak-Magyarországon. *Területi Statisztika*, 2., 153–169. <https://doi.org/jttj>
- Littlewood, A., Munro, M. (1997): Moving and improving: Strategies for attaining housing equilibrium. *Urban Studies*, 11., 1771–1787. <https://doi.org/c8tmq5>
- Lőcsei H., Szalkai G. (2008): Helyzeti és fejlettségi centrum-periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika*, 3., 305–314.
- Lukovics M., Vizi N., Kézy B. (2018): Tehetségek vonzásának és megtartásának szempontjai a Dél-Alföldön. In: Lengyel I. (szerk.): *Térségek növekedése és fejlődése*. JATEPress, Szeged, 243–260.
- Michaelson, W. M. (1997): *Environmental Choice Human Behavior and Residential Satisfaction*. Oxford University Press, New York
- Montalto, V., Jorge Tacao Moura, C., Langedijk, S., Saisana, M. (2017): *The Cultural and Creative Cities Monitor*. Publications Office of the European Union, Luxembourg
- Morvay Sz., Rechnitzer J., Fekete D. (2020): Európa Kulturális Fővárosai Kelet-Közép-Európában. *Tér és Társadalom*, 1., 119–139. <https://doi.org/jttk>
- Németh B., Lőrincz L. (2019): Hálózati hatások a belföldi migrációban. *Szociológiai Szemle*, 1., 117–145.
- Pagani, A., Fritz, L., Hansmann, R., Kaufmann, V., Binder, C. R. (2021): How the first wave of COVID-19 in Switzerland affected residential preferences. *Cities & Health* <https://doi.org/jttm>
- Paniagua, A. (2008): Counterurbanisation and new social class in rural Spain: The environmental and rural dimension revisited. *Scottish Geographical Magazine*, 1., 1–18. <https://doi.org/dhckd7>
- Pichler-Milanovich, N. (2010): Urban housing markets in Central And Eastern Europe: Convergence, divergence or policy “collapse”. *European Journal of Housing Policy*, 2., 145–187. <https://doi.org/ctg2nt>
- Putnam, R. (1995): Bowling Alone: America’s Declining Social Capital. In: Lin, J., Mele, C. (eds.): *The Urban Sociology Reader*. Routledge, Abingdon <https://doi.org/c3mkk7>
- Ravenstein, E. (1889): The laws of migration: Second paper. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52., 241–305. <https://doi.org/dmjvbs>

- Rogers, D., Power, E. (2020): Housing policy and the COVID-19 pandemic: The importance of housing research during this health emergency. *International Journal of Housing Policy*, 20., 177–183. <https://doi.org/grjrmz2>
- Rossi, P. H. (1955): *Why Families Move. A Study in the Social Psychology of Urban Residential Mobility*. The Free Press, Glencoe
- Rossi, P. H. (1980). *Why Families Move*. Sage Publications, Thousand Oaks
- Ságvári B. (2020) Fókuszcsoport. In: Jakab A., Sebők M. (szerk): *Empirikus jogi kutatások*. Osiris Kiadó, Budapest, 409–432.
- Salamin G. (2021): A tervezés változó formái az új governance korában. A területi és várostervezés 21. századi európai átalakulási trendjei. *Századvég*, 1., 57–99.
- Salamin G., Kígyóssy G., Borbély M., Tafferner B., Szabó B., Tipold F., Péti M. (2014): Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió és a 2005-ös Országos Területfejlesztési Konceptió érvényesítésének tapasztalatai. *Falu Város Régió*, 1., 5–24.
- Salamin G., Lengyel I., Gútpintér J. (2016): Regionális különbségek a gazdasági növekedésben Magyarországon. In: Palotai D., Virág B. (szerk.): *Versenyképesség és növekedés*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 321–381.
- Salamin G., Radvánszki A., Nagy A. (2008): A magyar településhálózat helyzete. *Falu Város Régió*, 3., 6–26.
- Salánczi I., Fekete T. (1985): A településfejlesztés és a falusi népesség változásának összefüggései Győr-Sopron megyében. *Területi Statisztika*, 3., 331–342.
- Sell, R. R., Dejong, G. F. (1978): Toward a motivational theory of migration decision making. *Journal of Population: Behavioral, Social and Environmental Issues*, 1., 313–335. <https://doi.org/ctmvc7>
- Síklaki I. (2006): *Vélemények mélyén*. Kossuth Kiadó, Budapest
- Skifter Andersen, H. (2011): Explanations for long-distance counter-urban migration into fringe areas in Denmark. *Population, Space and Place*, 5., 627–641. <https://doi.org/b23snx>
- Speck, J. (2013): *Walkable City: How Downtown Can Save America, One Step at a Time*. North Point Press, New York
- Stewart, J. Q. (1948): Demographic gravitation: Evidence and application. *Sociometry*, 1–2., 31–58. <https://doi.org/cwqhkt>
- Szabó B. (2014): *Lakóhelyi mobilitás a poszt szocialista nagyvárosokban*. Földrajztudományi Központ, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest
- Szirmai V. (2021): Nagyvárosok a COVID-19 vírusjárvány idején. *Földrajzi Közlemények*, 1., 1–16. <https://doi.org/jttt>
- Tomay K. (2019): Az összekötő társadalmi tőke (újra)termelődésének terei – A városi és vidéki dzsentifikáció szerepe a vállalkozói és innovációs ökoszisztémákban. *Replika*, 111., 43–62. <https://doi.org/jtpp>
- Tóth K. (1982): Tények és érvek a Békés megyei községek népességmegtartó képességéről. *Területi Statisztika*, 1–2., 40–59.
- Uzzoli A., Kovács S. Zs., Páger B., Szabó T. (2021): A hazai COVID-19-járványhullámok területi különbségei. *Területi Statisztika*, 3., 291–319. <https://doi.org/jttq>
- Váradí M. M., Virág T. (2014): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle*, 1., 89–113.
- Varga V., Teveli-Horváth D., Horzsa G. (2021): Magyar közép- és nagyvárosok versenyképességi tipológiája és humán tőkét vonzó potenciálja. *Földrajzi Közlemények*, 2., 135–153. <https://doi.org/jttr>
- Varga V., Teveli-Horváth D., Salamin G. (2020): A fiatal, képzett lakosságot vonzó potenciál a Budapest körüli csapágyvárosokban. *Területi Statisztika*, 2., 179–210. <https://doi.org/jtts>
- Varjú V., Farkas O., Farkas Z. J., Vér C. (2020): Az egyéni munkacélú személygépkocsi-közlekedés COVID-19 járvány következtében történő változásának néhány környezeti aspektusa Budapesten. *Tér és Társadalom*, 2., 183–188. <https://doi.org/jttv>
- Vicssek, L. (2006): *Fókuszcsoport*. Osiris Kiadó, Budapest
- Wolpert, J. (1965): Behavioral aspect of the decision to migrate. *Papers of the Regional Science Association*, 15., 159–169. <https://doi.org/cf262s>
- Zarrabi, M., Yazdanfar, S-A., Hosseini, S-B. (2021): COVID-19 and healthy home preferences: The case of apartment residents in Tehran. *Journal of Building Engineering*, 35., 1–9. <https://doi.org/gk7g6v>

Internetes források

<https://www.nestpick.com/millennial-city-ranking-2018/> (Letöltés: 2021. 11. 25.)

https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/80125/1/Florida%20et%20al_2011_Cretvity%20and%20Prosperity.pdf (Letöltés: 2021. 11. 25.)

Vállalkozói percepciók Baranya megyében az Európa Gasztrorégió Cím elnyerésével kapcsolatban

Entrepreneurial perceptions in Baranya county regarding the awarding of the European Region of Gastronomy

HORECZKI RÉKA, GONDA TIBOR

HORECZKI Réka: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde utca 22.; horeczki.reka@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

GONDA Tibor: adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet; 7622 Pécs, Rákóczi út 80.; gonda.tibor@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9514-2268>

KULCSSZAVAK: vendéglátás; gasztroturizmus; turizmusfejlesztés

ABSZTRAKT: A világban a jelenlegi sokkok, traumák – külső tényezők eredői – megkövetelik nemcsak az állampolgárok, hanem régiók, országok közös cselekvési terveinek kialakítását is. A Covid-19 okozta járvány az élet szinte minden területén változást kívánt. Eltérő módon és mértékben, de jellemzően negatívan érintette a különböző ágazatokat, térségeket és társadalmi csoportokat. A turizmus és a vendéglátás szenvedte el talán a legnagyobb károkat. 2020. március második felétől Magyarországon bezártak a kereskedelmi szálláshelyek, korlátozták a nemzetközi utazásokat és a vendéglátóhelyek nyitva tartását, a lakosság óvatossága miatt pedig további jelentős bevétel- és forgalomcsökkenést prognosztizáltak. A turisztikai irányú beruházások, fejlesztések mégis jelentősnek tekinthetők ebben az időszakban. Úgy véljük, a fejlesztési tendenciákat a különböző címekre beadott pályázatok is módosíthatják. Az elsődleges kutatási kérdés, hogy képes-e felismerni és azonosítani egy adott régió érintett (vendéglátáshoz kötődő) szektora az Európa Gasztrorégió címe értékét és adott térségre gyakorolható hatásait. A vizsgálat további tárgya a támogatottság mértéke az érintett szektorban.

A fókusz Baranya megye és Pécs városa. Egy kérdőíves felmérés segítségével igazoljuk, hogy a megyében nagyszabású, pozitív jövőképet közvetítő összefogásra van szükség. A jelenlegi adatok alapján Baranya megye turizmusának minőségi fejlesztésére és mennyiségi mutatóinak jelentős emelésére van szükség. A megye és a megyeszékhely turisztikai erőforrásai alapján az országban és Európában is nagyobb láthatóságot, látogatottságot és magasabb turisztikai bevételt érdemelne. A megyében több évtizedes tapasztalat támasztja alá, hogy a minőségi borkultúra, párosulva a gasztronómiával, borturizmussal, kultúrával és a helyi értékesítéssel jelentős és átfogó település- és területfejlesztési erővé és eszközzé váltható. A tanulmány kiemelt célja, hogy bemutassuk, miként járulhat hozzá a gasztrorégió örökség egy adott térség fejlődéséhez.

Réka HORECZKI: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde utca 22., H-7621 Pécs, Hungary; horeczki.reka@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

Tibor GONDA: assistant professor, Department of Marketing and Tourism, Faculty of Business and Economics, University of Pécs; Rákóczi út 80., H-7622 Pécs, Hungary; gonda.tibor@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9514-2268>

KEYWORDS: *hospitality; catering; gastro-tourism; tourism development*

ABSTRACT: *The shocks and traumas currently taking place in the world - are the result of external factors - which require joint action plans not only of citizens, but also of regions and countries. The epidemic caused by Covid-19 demanded transformation in almost all areas of life. It affected different sectors, regions and social groups in a different way and to a different extent, but typically negatively. Tourism and hospitality suffered perhaps the greatest damage. From the second half of March 2020, commercial accommodations in Hungary were closed, international travel and the opening hours of restaurants were restricted, and a further significant decrease in income and turnover were forecasted due to the caution of the population.. Investments and developments in the direction of tourism can still be considered significant in this period. We believe that the development directions can also be modified by applications submitted to different addresses. The main research question is whether the values of the European Regions of Gastronomy and its potential impact on a given region can be recognised and identified by the relevant (hospitality/catering-related) sector of the region. The second issue is the level of support among the sectors involved.*

This paper focuses on Baranya county and the city of Pécs. Our questionnaire survey confirmed that there is a need for a large-scale cooperation in the county - in the field of tourism and catering in our case - which conveys a positive vision of the future. Based on the current data, it is necessary to improve the quality of tourism in Baranya County and significantly increase its quantitative indicators. Based on the tourism resources of the county and the county seat, it deserves greater visibility, attendance and higher tourism income both in the country and in Europe. Several decades of experience in the county confirm that the quality wine culture combined with gastronomy, wine tourism, culture and local sales can become a significant and comprehensive force and tool for settlement and regional development. The study shows how gastronomic heritage can contribute to the development of a given region.

The title of European Region of Gastronomy has been compared to the European Capital of Culture, as it can have many positive effects on regional development. An important difference is that the title does not represent a source of investment in the region/county/area; it aims to focus on local income generation and retention through a reformed economy based on cohesion. The clear objectives set out in the criteria for the award of the title clearly define the role of local operators in gastronomy and gastronomic tourism and the path to be followed in order to develop it. The importance of these objectives was broadly shared by the representatives of the businesses surveyed, who also agreed with the statement that the award of the label would have a number of positive effects on gastronomy and gastrotourism in Baranya county. In addition, there is a clear positive feedback that the county would be considered worthy of the title on the basis of its potential and that the three years available for preparation are considered sufficient. Local stakeholders in the tourism and hospitality sector are also realistic in their view that it would not be possible to qualify for such a title relying on private and NGO funding alone, and that public funding would be needed to support the application and, if successful, the implementation of the programme for a year. The main sources of funding would be the county council and the Hungarian Tourist Agency.

In less than six months, the active involvement of civil society has made the initiative widely known. It has been able to mobilise an enthusiastic and broad range of supporters in favour of the programme. However, it has not succeeded in achieving the cross-sectoral coherence needed for the application. The Chamber of Commerce and Industry and the gastronomic cluster it sponsored, initially enthusiastic about the project, spectacularly turned their backs on the ambition, ignoring the supportive views and attitudes towards the bid from local businesses and other professionals that our research had also identified. They have also provided a basis for wavering politicians to back out. Thus, the bid for the title came to a standstill in spring 2022.

Bevezetés

A turizmus és a gasztronómia szerepe elvitathatatlan a terület- és vidékfejlesztésben (Szörényiné Kukorelli 2020). Ha a turizmust mint élményszerzés sorozatát azonosítjuk (Michalkó 2012), akkor a szolgáltatások igénybevétele magát a gasztronómiát is jelentheti. Az élményszerzés folyamatát a várakozásokon, a megélt és ígért élményeken felül számos tényező alakíthatja. A turizmus kínálati rendszere jelenti mindazon erőforrások és attrakciók összességét, amely a vásárlóerő számára a motivációt és a szabadidő eltöltésének lehetőségét jelentik. Ha a turizmus mint területfejlesztési eszköz jelenik meg, elvárható, hogy jövedelmet generáljon, munkahelyeket teremtsen, ugyanakkor fenntartható módon gazdálkodjon a természeti és kulturális örökséggel (WTO 2000; Lampek, Tésits 2021). A gasztronómia az élet valamennyi dimenziójára kihat. Életünkhöz, fennmaradásunkhoz az étel és ital nélkülözhetetlen; a jóllét egyik kiterjedése. A gasztronómia halhatatlan, mert naponta megújul, újjászületik, változik, és ebben mindenki érintett. A gasztronómia színterei – az éttermek, kávéházak, presszók, bisztrók, cukrászdák és a cégek, intézmények, családok konyháí, étkezői, pincék, sörözők és kifőzdék – nem egyszerűen csak a táplálkozás, hanem egyben a kultúra, a művelődés, a közösségi és társasági élet, a családi nevelés, a titkok, remények, álmok, szerelmek, csalódások, pletykák helyszínei is. Erre sokszor nem is gondolunk, mindez annyira része mindennapi életünknek. Emiatt a járvány idején fellépő be- és lezárások, illetve korlátozások nemcsak az emberek mindennapjait alakították át (Koós 2020), hanem a turisztikai és vendéglátás teljes szektorát is reformra készítették. Láthatóvá vált, hogy ez a terület újfajta stratégiai szemléletet és átgondolást igényel.

Az átalakításhoz mankót, jó példát közvetíthet egy olyan kezdeményezés, amely elismerést, reputációt jelent egy-egy térség számára (Csapó, Törőcsik 2020). Az „Európa Gasztronómiai Régiója” cím (EGR) egy európai elismerés, amellyel olyan pályázó közösségeket (város, megye, régió, sziget, ország) tüntetnek ki, amelyek a fenntartható fejlődés szellemében, közösségi összefogással, kiemelten fontosnak tartják gasztronómiai örökségüket és értékeiket, a helyi ételek, italok, mezőgazdasági termékek, kulturális és természeti értékek megőrzését és védelmét.¹ A cím az adott terület eredményeit, összefogását és a jövő feladatokat széles körben népszerűsítő elismerés. A cím és az elnyerésére történő felkészülés stratégiai eszköz lehet fejlesztési források feltárására, a jövőbeni fejlődés elősegítésére és összehangolására a helyi gazdaságban és társadalomban. Alkalmas a helyi közösségek és egyének mozgósítására, egy jobb életminőség elérésére, az egészséges táplálkozás és életmód népszerűsítésére. A kezdeményezés sok helyi érintett polgár és a teljes szektor víziójával, álmával és részvételével valósítható meg (1. ábra).

A program párbeszédet feltételez a vendéglátás, a mezőgazdasági, kulturális, turisztikai és tudásszektor, valamint a különböző civil szervezetek, önkormányza-

tok, megyei hivatalok és az állampolgárok között. Az EGR cím célja, hogy hozzájáruljon az adott régiókban az életminőség javításához.

A tanulmány gazdaságfejlesztési tényezőként azonosítja a gasztronómiát, bemutatva a legfrissebb elképzeléseket a jövőbeli fejlesztési irányokról. Az elemzés primer adatfelvételen alapul, bemutatva a turizmusból és vendéglátóipari szektorban dolgozók vélekedését az EGR címről, annak lehetséges hatásairól.

1. ábra: Az összefogás szereplői
The actors of the collaboration

Forrás: a szerzők szerkesztése

A gasztronómia mint stratégiai, fejlesztési kérdés

A vendéglátás több ezer éves múlttal tekint vissza. Dinamikus, folyton változó, átalakuló tevékenység, amely mindig igazodik az adott kor elvárásaihoz, divatjához, a fogyasztói igényekhez (Bujdosó, Kereskesné Mayer, Ujvári 2012). Az elmúlt évtizedekben látványos fejlődésen ment keresztül, amely jelenleg is szakadatlanul zajlik. Ennek következtében a gazdasági jelentősége is folyamatosan nő (Freyer 2006). Napjainkban egyfajta gasztrorradalomnak lehetünk a tanúi, amelyben a minőségi vendéglátás feltételei mellett a minőségi, helyi és a szezonális alapanyagok kapják a kiemelt szerepet (Gonda et al. 2020).

A modern gasztronómia alig több mint másfél évszázados múlttal tekint vissza. A gasztronómia fogalmát elsőként a francia Jean Anthelme Brillat-Savarin

fogalmazta meg az 1848-ban kiadott „Az ízlés fiziológiája” című könyvében. A következő megállapításra jutott: „a gasztronómia rendszeres ismerete mindannak, ami az ember táplálkozására vonatkozik; célja az ember életének a lehető legjobb táplálék által, a lehető legtovább való fenntartása” (Irimiás, Jászberényi, Michalkó 2019). A gasztronómia kifejezést szűkebben és tágabban is lehet értelmezni. Elsődleges jelentése ínycséség, az ételek és italok szakértő ismerete, kifinomult élvezése, az étkezés művészetete. Továbbá érthetünk alatta szakácsművészetet, ínycsmesterséget. Még tágabb értelemben magába foglalhatja a terítés, a felszolgálat művészetét is és az étkezés kultúráját. Emellett magába foglalhat mindent, ami az étkezéssel kapcsolatos (Tusor, Sahin-Tóth 2006). Michalkó (2012) az ember által létrehozott vonzerőként értelmezi a gasztronómiát, ahol az egyénnek okozott mindennapi örömet kiegészíti a fogyasztás során megélt különleges környezet és az ízpárosítások együttes hatása során megvalósuló extra élménnyel. Ilyen például egy minősítő rendszer által értékelt étterem meglátogatása vagy egy nemzeti konyha felkeresése.

A kutatók széles körű értelmezésének köszönhetően a gasztronómiai turizmus fogalmára a mai napig sem találtak egyöntetű meghatározást. Az értelmezések során különválasztják a gourmet turizmus és gasztronómiai fesztiválok keltette érdeklődést, illetve a gasztronómia szerepét az idegenforgalomban. Hall és Sharples (2003) szerint a gasztroturizmus tapasztalatszerzés célú utazás egy gasztronómiai régióba; magába foglalja a főzőbemutatók, gasztrofesztiválok, termelői vásárok és helyi termelők meglátogatását is. Ide tartozik még a minőségi ételek és borok kóstolása, illetve minden olyan tevékenység, mely a gasztronómiával összefüggésbe hozható. A gasztroturizmushoz sorolható mindazon különböző kultúrákról szóló tanulási folyamat a WTO (2012) szerint melyek a kulináris tudás bővítésére, a specialitások előállítására és kikísérletezésére szolgálnak. A gasztroturizmus olyan turisztikai célú utazást jelent, amely során a turista elérni kívánt célja, hogy maradandó és emlékezetes gasztronómiai élményt szerezzen a desztinációra jellemző ételek és italok által (Sziva, Simon, Szakály 2017). Bár a gasztronómiai célú utazások a 20. század első felében kezdődtek, igazán csak a '70-es évekre váltak népszerűvé és tömegessé (Vargáné et al. 2015). Ez a népszerűség-növekedés pillanatnyilag is tart, és ennek jelentőségével a szakmabeliek is tisztában vannak. Az ételek és italok megismerése és a hozzájuk kapcsolódó területek felfedezése mint elsődleges motiváció az utazási döntés során nagy jelentőséggel bír. Egy utazással egybekötött étteremlátogatás ma már a gasztroturizmus divatos kategóriájába tartozik. Használatos a gourmet turizmus megnevezés is, mely a drága és előkelő éttermek látogatását jelenti. A gasztronómiai és kulináris turizmus az ételek, illetve italok iránti mélyebb érdeklődést feltételezi. Ez magában foglalja a drága, luxuséttermekben történő étel- és italfogyasztást, de a helyi ételek és italok megismerését is, illetve vonatkozik a helyi kultúra és táj felfedezésére is. A turisztikai termék részét képezheti minden olyan szolgáltatás igénybevétele, amely valamilyen módon kötődik a gasztronómiához, mint például egy

főzőiskolai tanfolyam vagy a helyi termelői piac felkeresése. Emellett az adott tájegységre jellemző ételek és italok fogyasztása lényeges eleme lehet a városi és a falusi turizmusnak egyaránt, viszont nem elsődleges szempont az utazási döntésben. A borturizmus a gasztroturizmus egyik altípusának tekinthető, mely a bortermelő vidékek, pincék, borfesztiválok, borbemutatók látogatását foglalja magába. Ebben az esetben az utazási döntésben a borkóstolás és a borvidék megismerése az elsődleges motiváció. A gasztronómia által a turisták megtapasztalhatják a helyi hagyományokat és megismerhetik a meglátogatott desztináció kultúráját is. Természetesen nem elhanyagolható az a tény, hogy hazánkban a borturizmus a legjelentősebb terület a gasztronómiai turizmuson belül (Slezák-Bartos et al. 2021). Ám azt is meg kell jegyezni, hogy a borturizmus és az éttermi turizmus szorosan kapcsolódik egymáshoz.

A gasztronómiai turizmus népszerűsége világszerte növekszik. Folyamatosan új és innovatív turisztikai kínálati elemek jelennek meg a nemzetközi és a hazai piacon egyaránt. A gasztroturizmus kapcsolata a kulturális turizmussal a legerősebb (Lee et al. 2016). A hazai gasztronómia is igyekszik felzárkózni a nemzetközi élmezőnyhöz. Ezt igazolja a szaporodó Michelin-csillagos és Michelin-tányéros éttermek száma, vagy a magyar versenyzők szép eredményei a rangos Bocuse d'Or versenyeken. A mai magyar vendéglátásnak igen nagy az innovációs képessége (Gonda et al. 2020). Ezért bizakodni lehet abban, hogy az ágazatot sújtó 2020-as évi koronavírus-járvány gazdasági következményeit hamar kiheveri (Csapó, Lőrincz 2020; Csóka et al. 2021), és újra visszatér az elmúlt időszak fejlődési pályájára.

A millennium idején a kérdés már az, hogy a vendéglátás sokszínű kínálatával valóban csak a szolgáltatások között vehető-e figyelembe, vagy a turisztikai termék központi elemét jelentő vonzerő-kategóriaként is (Kivela, Crofts 2006). Úgy véljük, a vendéglátás egyes megjelenési formái már-már olyan érdeklődésre tartanak számot, hogy egyértelműen a vonzerők kategóriájába lehet sorolni őket (Richards 2012). Különösen igaz ez a megállapítás a jelentős tömegeket megmozgató gasztronómiai tematikájú rendezvényekre (Lőrincz, Ernst, Csapó 2022). A magyar gasztronómia kínálati oldala rendkívül sokszínű (Gonda 2018). A helyi lakosság igényeinek kielégítése mellett a turizmuson belül betöltött szerepe is kiemelt fontosságúvá vált (Bujdosó, Kereskesné Mayer, Ujvári 2012). Gasztronómiai turizmusról mind vidéki, mind városi környezetben beszélhetünk, a siker alapja azonban minden esetben az adott fogadóterületre jellemző, egyedi gasztronómiai sajátosságok megőrzése és hangsúlyozása (Richards 2015). A turista az utazásra szánt idő és pénz ellentételezéseként élményre vágyik, mégpedig a hétköznapiaktól eltérő, más jellegű és intenzívebb élményre. Az autentikust, a speciálist, a minőségit stb. keresi, úgy, hogy az a tárgyi környezettel és a kiszolgálás hangulatával együtt élményt jelentsen a számára (Csapó, Törőcsik, Végi 2021). Az érdeklődés a turisztikai ágazat szereplői részéről az egészséges, biominőségűnek számító táplálékok, valamint a jellegzetes helyi élelmiszerek iránt egyre nő. Ez

azért is fontos, mert ezáltal a helyi élelmiszertermelés területfejlesztési és lokális gazdasági hatása is felerősödik (Rachão et al. 2019). Szerencsére a turizmus szereplői is érzékelik ezt a trendet, és szaporodnak a helyi termékekre és vadnövényekre épülő egyedi kínálati elemek (Boesen, Sundbo, Sundbo 2017). A legutolsó évtizedben a helyi termékek és a vadnövények a csúcsgasztronómiában is szerephez jutnak (például medvehagyma, erdei gombák, gyékényhajtás, madársóska, vízitorma), és mára a gyűjtögetett alapanyagok használata a gasztronómiai trendek között is szerepel. A korszerű vendéglátás nem fordít hátat a múltnak, gasztrokulturális örökségünk ápolása egyelőre a piac által is értékelt kiemelt fontosságú törekvés. Emellett meghatározóak a gasztronómiai programok, a tematikus utak kínálatai, valamint a gasztrofesztiválok. Az éttermek kínálatából kitűnnek az „újhullámos” éttermek, az ún. „street food” ételárúsító helyek és a modern „fine dining”, vagy a modern és a hagyományos konyhát ötvöző éttermek.

A vendéglátás az elmúlt évtizedekben növelte részesedését mind a foglalkoztatás, mind az előállított, hozzáadott érték tekintetében. A fogyasztói trendek vizsgálata is azt támasztja alá, hogy az ágazat jelentősége a továbbiakban is erősödni fog (Törőcsik, Csapó 2018). A „szálláshelyek és vendéglátás” kategóriája az Európai Unióban 2017-ben a teljes foglalkoztatás 8,1%-át adta, és az összes vállalkozás 8,3%-a ebben az ágazatban dolgozott (<https://ec.europa.eu/eurostat> 2017). A vendéglátás önmagában már az új évezred legelején a GDP mintegy 4%-át adta (Rachão et al. 2019), és azóta évente gyors, akár 5-6%-os növekedési ütemet mutatott különböző gazdasági és demográfiai trendeknek és változásoknak, illetve technológiai fejlesztéseknek, valamint a munkaerőpiacon bekövetkezett változásoknak köszönhetően (Gonda et al. 2020). Alapvetően a demográfiai változások azok, amelyek a vendéglátás (és tágabb értelemben a teljes élelmiszergazdaság) változásait előidézik: ahogy a „baby boomer” generáció középkorúvá vált, egyre kevesebb ideje maradt a főzésre, és gyermekeik sem tűntek igazán érdeklődőnek az ételkészítés iránt. A diszkrécionális jövedelmek ugyanakkor jelentős mértékben nőttek az ipari társadalmakban (az Egyesült Államokban például megduplázódtak 1975 és 2000 között), és ennek egyre jelentősebb részét költötte el a népesség a turizmus és vendéglátás ágazat szolgáltatásaira. Valójában az történt, hogy a lakosság jelentős része otthagyta a konyhát és az éttermeket vette célba. A globalizálódó, beszűkülő világ, a karnyújtásnyi közelségbe került új kultúrák, ételek, ízek ráadásul a kínálati oldalt is egyre vonzóbbá tették. A munkaerőpiaci változások pedig a kényelmi ételek (félkész és készételek) iránti keresletet alapozták meg (Friddle, Mangaraj, Kinsey 2001). Ez a folyamat hazánkban is tetten érhető. A vendéglátás további térnyerése, népszerűségének növekedése prognosztizálható.

Magyarországon, ahogy nemzetközileg is, fontos keresleti tényezőként jelennek meg a gasztroturisták. Ezek a vendégek utazásaik során kiemelt figyelmet fordítanak a gasztronómiai minőségre és az autentikus helyi gasztronómia értékeire (Vargáné et al. 2015). Az éttermek tekintetében egyre nagyobb szerepet játszanak a „street food”,

az „újhullámos”, illetve a „fine dining” éttermek. Ezek mellett meg kell említenünk azokat az éttermeket is, melyek a hagyományokat követik, de mindezt modern stílusban (Gonda et al. 2020). A gasztronómia egyre nagyobb szerepet tölt be az emberek életében. Manapság az étkezés már nemcsak a túlélés eszköze, hanem egyfajta élvezeti értéket közvetít, illetve presztízszerepet is betölt. A turizmusban ma már önmagában is megállja a helyét mint önálló turisztikai forma. Hazánkban ezt elsősorban az erőteljes fejlődésen átesett borturizmusnak köszönheti. Ennek legfőbb motivációja a borvidékek meglátogatása, a borok helyben történő kóstolása és megvásárlása, illetve maga a borkészítés elméletének megismerése egy szakember segítségével. Ide sorolhatjuk a szüreti és borfesztiválokat egyaránt. A vendéglátás lehetőséget ad a szociális kapcsolatok ápolására (családi, baráti rendezvények) és a személyes elismertség fokozására (trendi éttermek felkeresése és posztolása közösségi médiában), de az esztétikai és kognitív szükségletek kielégítésére is lehetőséget ad.

A gasztronómiai kínálat akár elsődleges vonzerőként szerepel, akár kiegészítőként jelenik meg, különböző szintű szükségletek kielégítéséhez kapcsolódhat. Fontos megjegyeznünk, hogy azok számára, akik kimondottan gasztronómiai élmények szerzése céljából utaznak, nem a fiziológiai szükségletek, hanem egyéb magasabb rendű szükségletek kielégítése a cél. Ők azok, akiket érdekel a gasztronómiai kínálat előállításának kulturális háttere, mint például a hagyományok és a helyi gasztronómiai értékek megismerése. Emellett előtérbe kerülnek a kognitív és esztétikai igényeik is, mint például a tanulni vágyás vagy a szép környezet igénye. Manapság érezhető, hogy a turizmus rendszerén belül a vendéglátásnak egyre jelentősebb szerepe van. Míg régebben kiegészítő szolgáltatásként jelent meg a szállás mellett, addig mára már önálló vonzerőként is működik. Az emberek az utazásaik során általában az adott területre jellemző ételeket és italokat szeretnék megkóstolni, és nem olyanokat, mint odahaza (Gonda et al. 2020). A gasztronómiai kínálatnak egyre nagyobb szerepe van a turisták fogyasztói kosarában.

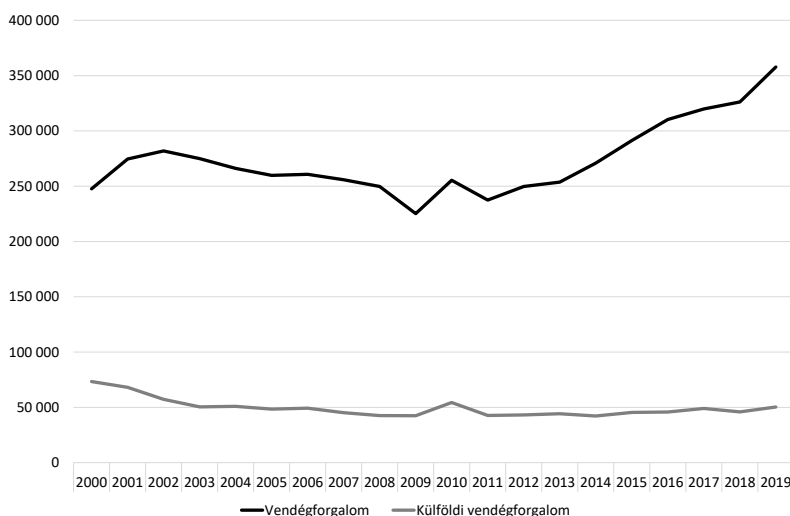
Baranya megye gasztronómiája különleges és sokféle gyökerű hagyománnyal bír; többféle kítűnő minőségű helyi termék, hagyományos magyar és nemzetiségi étel és recept, helyi és regionális fesztivál köthető a konyhaművészethez. Nemzetközi rangja van a villányi, siklói és pécsi boroknak; országos szinten elismertek a pécsi és a kisebb települések kézműves sörei, a helyi gyümölcsökből préselt gyümölcslevek és szörpök. Természetesen az országban mindenütt jelen van a helyi sajátosságú gasztronómia, de talán Baranya megye rendelkezik az egyik legsokrétűbb és legsokoldalúbb kínálattal, különlegességei több forrásból táplálkoznak. A megye és Pécs városa rendelkezik mindazon értékekkel a minőségi gasztronómiára alapozva, amelyeket összekapcsolva a turisztika és a gazdaság élénkítésére lehet használni.

2019-ben Pécs a 26. volt a hazai települések között a fogadóterületek listáján, míg a megye 12. a kereskedelmi szálláshelyen eltöltött vendégéjszakák számában a megyék között. Ezekből az adatokból is levonható az a következtetés, hogy további fejlődésre lenne lehetőség (Horeczki, Kovács 2022). A megyében 2000-től kezdődő-

en folyamatos csökkenő tendencia tapasztalható a kereskedelmi szálláshelyek számát tekintve. A millennium idején Baranya megye még az 5. helyen állt a rangsorban; csupán Budapest, valamint Somogy, Veszprém és Zala megye előzte meg. A hullámzó tendencia 2010-ben érte el mélypontját, amikor a megyék között a 14. helyen állt. A statisztikai adatok tanúsága szerint a többi megye nagyobb arányban építette ki kereskedelmi szálláshelyeit, mint a vizsgált térség. A 2007-től tapasztalható növekedést a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság megtörte, és ezt még a 2010-es eseménysorozatok és városrehabilitációs programok sem tudták kiegyensúlyozni. Abszolút számok tekintetében javulás tapasztalható 2019-ig, amikor sikerült elérni a megyében a 2008. évi értékeket (kb. 13 000 szálláshely).

A vendégforgalom számait megvizsgálva abszolút értékben növekedés, az országos arányt tekintve viszont drasztikus csökkenés tapasztalható. Miközben 2000 és 2019 között az országos vendégéjszakák száma megduplázódott, Baranya megye aránya a kezdeti 5%-ról 2,7%-ra esett. Az Európa Kulturális Fővárosa címmel járó beruházások és programsorozatok növelték a város ismertségét, tartós növekedést idézve elő a vendégéjszakák számában (2. ábra). Átlagosan egy belföldi vendég két-három napot, a külföldi vendégek négy-hat napot töltenek a megyében (KSH 2020). A koronavírussal kapcsolatban kialakult helyzet nem volt kedvező az amúgy is csökkenő tendenciát mutató turisztika számára a megyében. 2020. március második felétől a kereskedelmi szálláshelyek bezártak, a nemzetközi utazásokat korlátozták, a lakosság óvatossága miatt további jelentős bevétel- és forgalomcsökkenés várható. Ebben a helyzetben kiemelt

2. ábra: A kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma Baranya megyében (2000–2019)
The guest traffic of commercial accommodations in Baranya county (2000–2019)

Forrás: KSH STADAT 6.4.5.2 tábla alapján a szerzők szerkesztése

figyelmet kell fordítani azon programokra, amelyek egy adott térség válságállóságát növelhetik.

Kutatási eredmények - Legyen Baranya és Pécs Európa Gasztronómiai Régiója?

Kutatásmódszertan és a kutatásba bevont cégek jellemzői

A Dél-Dunántúli régió vendéglátáshoz köthető cégeinek vezetői és munkatársai körében elvégzett kérdőíves felmérés² a cégek működési és jövőbeli kihívásaival kapcsolatos véleményeit ismerteti. A kutatás illeszkedik ahhoz a hazai kutatási trendhez, amely a Covid-19 hatásainak vizsgálatára és a fogyasztói magatartás járvánnyal összefüggő lehetséges változásának megismerésére (Behringer et al. 2021; Kupi, Szemerédi 2022), illetve a járvány foglalkoztatási hatásának feltárára irányultak (Kőműves et al. 2022). A kérdőíves vizsgálatra 2020 végén és 2021 elején került sor. Ekkor a vizsgált ágazat szereplőit már sújtotta a Covid-19 második lezárása. A kérdőíves vizsgálat erre szakosodott cég bevonásával kezdődött, amely több mint 600 konkrét vállalkozás címére küldte el a kérdőív linkjét és a kitöltésre irányuló kérést. Sajnos az amúgy is alacsony kitöltési hajlandóságot a válság tovább rontotta, ezért segítséget kellett kérni a turisztikai ágazat térségi és szakmai szervezeteitől, a TDM szervezetektől és a különböző egyesületektől. Így sikerült elérni a vendéglátás területén 177, a turizmus területén 198 kitöltést. A kutatási eredmények leíró jellegű ismertetéssel ágazatonként lettek bemutatva részletesen (Nagy, Csapó, Végi 2021). Jelen tanulmányban csak az Európa Gasztronómiai Régiója címet érintő kérdések elemzésére és a két ágazat eredményeinek összehasonlítására kerül sor.

A megkérdezett cégek szubjektív besorolása azt mutatja (1. táblázat), hogy a főprofilnak tartott tevékenységekként közel egyharmaduk a turizmushoz közvetlenül is kapcsolódó vendéglátást jelölte meg. A vendéglátáshoz kapcsolódó vállalkozások közül a legnagyobb arányban a melegkonyhás vendéglátóhelyek (34,5%), illetve a rendezvényszervezéssel foglalkozók (31,6%) találhatóak. A térségben egyre több kávézó nyílik, amelyet a megkérdezettek 25,4%-a is visszaigazolt. A vendéglátáshoz kötődő ételkiszállítási tevékenység 2020-ban 22%-ot ölelt fel, azonban a járványügyi intézkedések hatására ez a szám közel megduplázódott.

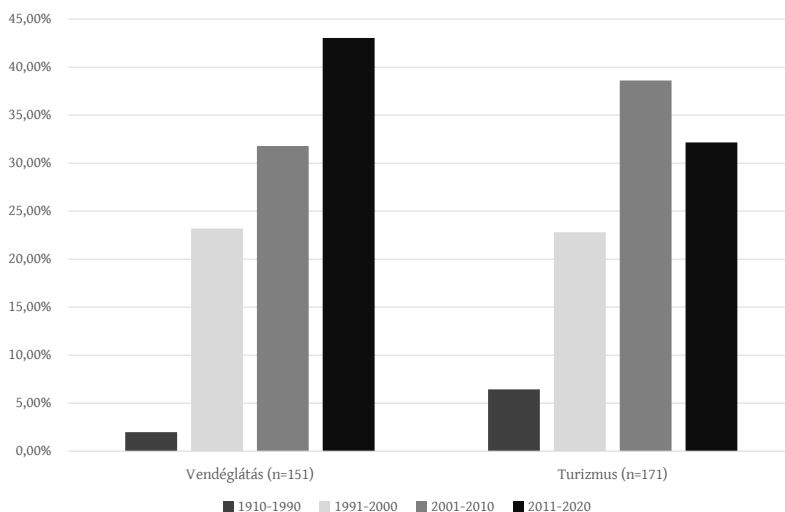
A vendéglátással foglalkozó vállalkozások kétharmadát 2005 után alapították, ezen belül is a kitöltők cégeinek 22,5%-a 2006 és 2010 között kezdett működni (3. ábra). A turizmussal foglalkozó vállalkozások nagyjából felének alapítása ugyancsak 2005 utánra tehető, míg a vendéglátással foglalkozó cégekhez hasonlóan, a legtöbben 2006 és 2010 között (22,8%) alapították meg vállalkozásukat. Jellemzően a szálláshelyszolgáltatást nyújtó vállalkozások működnek legrégebben. Az egyes településeken működő turisztikai ügynökségek és osztályok alapí-

1. táblázat: A cégek vendéglátáshoz és turizmushoz kapcsolódó tevékenységei
The activities of companies related to catering and tourism

Vendéglátás (n=177) (%)		Turizmus (n=198) (%)	
Melegkonyhás vendéglátóhely	34,50	Vendéglátás	29,29
Rendezvényszervezés	31,60	Szálláshelyszolgáltatás	28,28
Kávézó	25,40	Rendezvényszervezés	28,79
Catering szolgáltatás	22,00	PR, marketingtevékenység	18,69
Szálláshely szolgáltatáshoz kapcsolódó vendéglátás	22,00	Attrakció-üzemeltetés	14,65
PR, marketingtevékenység	16,90	Utazási irodai szolgáltatás	10,61
Büfé	16,40	Pályázati tanácsadás	9,09
Ételkiszállítás	11,90	Önkormányzat turizmussal kapcsolatos fejlesztése	9,09
Pályázati tanácsadás, szakértés	7,90	Idegenvezetés	9,09
Söröző, borozó, kocsmá, presszó	2,90	Turisztikai attrakciófejlesztés	5,05
Ital nagykereskedés	0,60	TDM menedzsmentfeladatok	5,05
Borkóstolás	0,60	Személyszállítás	3,54

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

3. ábra: A kérdőívet kitöltő cégek alapításának ideje a turizmusból és a vendéglátásban
The date of foundation of companies filling out the questionnaire in tourism and hospitality

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

tása is több mint 20 éve történt. Szembetűnő a vendéglátással foglalkozó vállalkozások számarányának növekedése, amely a gasztronómiai forradalom egyik eredménye. A megkérdezett vállalkozások közel fele 2011 utáni alapítású; jellemzően ezen vállalkozások fluktuációja volt a legnagyobb a Covid-járvány idején. A megkérdezettek több mint 90%-a mikro- és kisvállalkozás.

A kutatás eredményei

A kutatáson belül egy kérdésblokk a Baranya megye és Pécs – Európa Gasztronómiai Régiója címről és a kezdeményezésről szólt. Miért volt fontos a szektorban dolgozók véleményét is megismerni az EGR címről? Mivel a program és az általa létrejövő események, stratégiák és cselekvési tervek felhívják a figyelmet a helyi kultúra és a régióban hagyományos ételek fontosságára, ösztönzik a kreativitást és a gasztronómiai innovációkat, táplálkozástani ismereteket és jó gyakorlatokat mutatnak az eddig a címet elnyert régiókból, tökéletesítik a fenntartható turizmus szabályait és erősítik a közösségi jólétet.

A cím viselésének előnyeit az alábbiakban határozhatjuk meg (IGCAT 2019):

- a hagyományos ételkészítési szokások megismertetésével bemutatja Európának a régió egyedi kulturális és gasztronómiai értékeit;
- katalizátorként hat a regionális fejlődésben;
- építi a regionális identitást és a helyi lakosság saját egyedi kulturális és gasztronómiai értékei feletti büszkeségét;
- támogatja a helyi gazdaságot azáltal, hogy ösztönzi a köz- és magánszektor pénzbefektetéseit;
- a fenntarthatóság jegyében támogatja a helyi turizmust és vendéglátást;
- az innovációra és a tanulásra fókuszál, támogatja az „okos” (smart) fejlődést;
- ismertető programokon és a lakosság szélesebb körű bevonásán keresztül felhívja a figyelmet az egészséges életmóddal és fenntarthatósággal kapcsolatos tágabb problémákra;
- ösztönzi a helyi termékek felhasználását, terjesztését és innovációját;
- védi a környezetet, a biodiverzitást, a méhállományt, és fellép az egyszerű használatos műanyagok használata ellen.

A fentiekben bemutatott célok megvalósulása különösen aktuális és hasznos lehet egy olyan területen, mint Baranya megye, illetve a Pécs–Villány turisztikai térség, ahol a kulturális turizmus mellett a prémium minőségű bor- és gasztroturizmus fejlesztése már hosszú évek óta napirenden van. A kutatás egyik kérdésblokkja így vizsgálta, hogy a megkérdezettek miként viszonyulnak ehhez a kezdeményezéshez és annak összes aspektusához (ismertség, támogatottság, felkészülés, anyagi hozzájárulás). A kérdések többségénél közös álláspontot fedeztünk fel a turizmusban és a vendéglátásban dolgozók között.

Az egyes kérdésekre adott válaszok aránya a 2. táblázatban látható. A turizmusban dolgozók esetében a megkérdezettek 64%-a ismeri a civil kezdeménye-

zést, amely Baranya megyét és Pécsset szeretné Európa Gasztronómiai Régiójává emelni, míg a vendéglátásban dolgozók esetében ez az arány némiképp alacsonyabb, mindössze 50,5% hallott a kezdeményezésről. Nagyon fontos kiemelni, hogy a kezdeményezést pár civil személy fogja össze, akik hét hónap alatt több mint száz tárgyalást folytattak a megyei szereplőkkel, interjúkat készítettek a gasztronómiai szakemberekkel. Úgy véljük, az ismertség ezen foka megfelelő a projekt kezdeti stádiumában, különösen annak a ténynek betudhatóan, hogy a kezdeményezést valamennyi szereplő és ágazat pozitívan fogadta. Mindkét ágazatban dolgozók úgy vélik, hogy a megye és Pécs városa méltó lenne a cím elnyerésére, és hogy a térség elsődleges turisztikai fogadóterületté is válhatna. A két csoport kitöltői egyetértenek abban is (turizmus: 90,9%, vendéglátás: 82,7%), hogy egy ilyen többéves programra szükséges közpénzt áldozni, és úgy gondolják, hogy egy ilyen átfogó programot nem lehet csupán civil és vállalkozói összefogásból megvalósítani (75,4% és 73,9% a „Nem” válasz aránya a turizmusban és a vendéglátásban dolgozók körében). A kérdésblokk utolsó kérdésénél csak minimális, körülbelül 5% eltérés tapasztalható a turizmusban és a vendéglátásban dolgozók válaszai között. A kérdés arra irányult, hogy a megkérdezettek szerint elég-e három év felkészülési idő arra, hogy Baranya megye gasztronómiája felkészüljön a sikeres szereplésre, és teljeskörűen bemutatathatók legyenek a megye

2. táblázat: A Baranya megye és Pécs Európa Gasztronómiai Régiója kezdeményezéséről szóló kérdésekre igennel válaszolók aránya
The percentage of people who answered 'yes' to the questions about the initiative of European Regions of Gastronomy for Baranya County and Pécs

Kérdés	Vendéglátásban dolgozók (%)	Turizmusban dolgozók (%)
Tud-e arról, hogy van egy civil kezdeményezés, amely szeretné elérni, hogy 2024-ben Baranya és Pécs legyen Európa Gasztronómiai Régiója?	50,5	64,0
Ön szerint méltó lenne-e Baranya megye erre a címre?	89,8	92,0
Véleménye szerint egy ilyen cím és az arra történő felkészülés révén Baranya és Pécs bekerülhet a turizmus szempontjából elsődleges turisztikai fogadóterületek közé Magyarországon?	76,4	74,9
Véleménye szerint egy ilyen egy-, illetve többéves programra kell-e közpénzt áldozni?	82,7	90,9
Véleménye szerint egy ilyen átfogó program létrehozható csupán civil és vállalkozói összefogásból?	26,1	24,6
Véleménye szerint 3 év felkészülés elegendő-e, hogy a megye gasztronómiája felkészüljön a sikeres szereplésre, gasztronómiai értékeink bemutatására?	82,4	87,9

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

gasztronómiai értékei. A turizmusban dolgozók 87,9%-a szerint, a vendéglátásban dolgozók 82,4%-a szerint elég lett volna ez az időszak a felkészülésre.

A második kérdésblokkban összesen nyolc eldöntendő kérdést tettünk fel a turizmusban és vendéglátásban dolgozó válaszadóknak arról, hogy szerintük melyik szervezetnek kellene jelentős anyagi hozzájárulást nyújtania az Európa Gasztronómiai Régiója 2024 program megszervezéséhez és lebonyolításához. A kérdések többségénél hasonló volt az „Igen” és a „Nem” válaszok aránya, kivétel ez alól a kisvállalkozásokra, a civil szervezetekre, illetve az állampolgárookra vonatkozó válaszok képeznek.

Az anyagi hozzájárulás mértékét és biztosítójának személyét további vizsgálat alá vontuk. Nyolc szervezet esetében kérdeztünk rá a (jelentős mértékű) anyagi hozzájárulás szükségességére (3. táblázat). Legmagasabb arányban a turizmusban érintettek a Magyar Turisztikai Ügynökség (MTÜ) támogatását látnák célravezetőnek, amelyet a Megyei Önkormányzat és Pécs városa követne; a legkevésbé számítanak az állampolgári támogatásra. A vendéglátásban dolgozók hasonló arányban jelölték meg a Megyei Önkormányzatot és a MTÜ-t, mint fő lehetséges támogatót. A preferenciák hasonlóak a két ágazat dolgozói között, egyedül a kisvállalkozások és a civil szervezetek anyagi hozzájárulásának mértékében nem értenek egyet, a turizmusban dolgozók inkább terhelnék a kisvállalkozásokat a cím költségeivel, míg a vendéglátásban dolgozók inkább a civil szervezeteket – lévén maguk is többségében kisvállalkozók.

A harmadik kérdésblokk kilenc fejlesztési területet vett górcső alá³ a vendéglátásban és a turizmusban dolgozók szempontjából. Kiemelt területként jelent meg a helyi termék-előállítás minőségi fejlesztése (a válaszadók 62,1%-a tartotta kiemelten fontosnak⁴), a gasztroprofesztiálók fejlesztése (60,2%), illetve a különbö-

3. táblázat: Különböző szervezetek anyagi hozzájárulásának szükségessége az Európa Gasztronómiai Régiója 2024 program megszervezéséhez és lebonyolításához (igennel válaszolók aránya)

The need for financial contributions from various organizations to organize and conduct the programme of European Regions of Gastronomy 2024 (percentage of 'yes' answers)

Szervezetek	Vendéglátásban dolgozók (%)	Turizmusban dolgozók (%)
Magyar Turisztikai Ügynökség	90,5%	93,8%
Baranya Megyei Önkormányzat	90,8%	92,0%
Pécs Város Önkormányzata	84,7%	91,3%
Nagyvállalkozások	82,7%	88,4%
Agrárminisztérium	75,0%	80,1%
Kisvállalkozások	48,7%	64,1%
Civil szervezetek	52,6%	60,5%
Állampolgárok	31,3%	39,0%

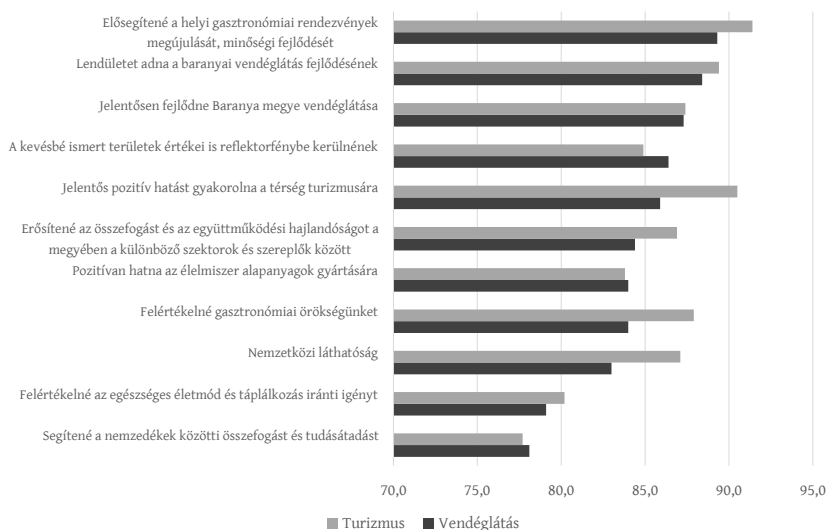
Forrás: a szerzők saját szerkesztése

ző szereplők közötti együttműködés fejlesztése (57,8%). A válaszadók szerint az EGR cím szempontjából legkevésbé fejlesztendők a már meglévő magas minőségük miatt a borászatok, és az eddigi fejlesztések miatt az utcai vendéglátás. Meglepődve tapasztaltuk, hogy az ételkészítés-alapanyagellátás és a melegkonyhás vendéglátó egységek fejlesztését az utolsó harmadba sorolták, egyetértettek ugyan a fejlesztésével, de kiemelten fontosnak nem tartották.

A negyedik kérdésblokkban a kitöltőknek 11, a turizmushoz kapcsolódó állításról kellett eldönteniük, hogy az EGR 2024 cím elnyerésével milyen pozitív irányú fejlődésen menne keresztül a hazai turizmus és vendéglátás. A kérdéseknél a kitöltőknek egy 1-től 4-ig terjedő skálán kellett eldönteniük, hogy mennyire jellemző adott állítás pozitív irányú hatása a turizmusból és a vendéglátásban. Az 1-es skála a teljes egyet nem értést jelentette, míg az 4-ös skála a teljes mértékű egyetértést. Ezen felül a válaszadóknak lehetőségük volt egy 0-ás skála megjelölésére is abban az esetben, ha nem tudnak, vagy nem akarnak válaszolni a kérdésre (a kérdésekre adott válaszok arányát a 4. ábra mutatja be). Az ábrán együttesen ábrázoltuk a vendéglátásban és a turizmusból dolgozók véleményét.

A megkérdezetteknek a következő állításokról kellett eldönteniük, hogy az EGR cím elnyerésével érezhető-e ezek pozitív hatása a turizmusra és a vendéglátásra: Baranya megye vendéglátásának jelentős mértékű fejlődése; a nemzedékek közötti összefogás és tudásátadás segítése; a kevésbé ismert területek értékeinek

4. ábra: Az Európa Gasztronómiai Régiója 2024 cím elnyerésének hatásai a vendéglátásban (n=177) és a turizmusból dolgozók (n=198) véleménye alapján
The effects of receiving the title of European Regions of Gastronomy 2024 based on the opinions of workers in hospitality (n=177) and tourism (n=198)

Forrás: a szerzők saját szerkesztése

Megjegyzés: Az ábra az inkább igen és a teljes mértékben igen válaszok arányát mutatja a teljes válaszadási hajlandóságon belül.

reflektorfénybe állítása; az egészséges életmód és az egészséges táplálkozás iránti igény felértékelődése; az összefogás és az együttműködési hajlandóságok erősítése a különböző szektorok és szereplők között; a helyi gasztronómiai rendezvények megújulásának és minőségi fejlődésének elősegítése; a nemzetközi láthatóság biztosítása az új turisztikai térségnek; a gasztronómiai örökség felértékelődése; pozitív hatás az élelmiszer-alapanyagok gyártására; pozitív hatás a térség turizmusára; lendület a baranyai vendéglátás fejlődésének.

A vendéglátásban és a turizmusban dolgozók véleménye alapján egységesen elmondható, hogy az EGR 2024 cím elnyerése lendületet adna a baranyai vendéglátás fejlődésének (67% és 65,2%), elősegítené, hogy a helyi gasztronómiai rendezvények megújuljanak és minőségükben fejlődjenek (63,6% és 63,1%), valamint jelentős pozitív hatást gyakorolna a térség turizmusára (61,5% és 65,2%). A első két skálára, tehát a teljes mértékben egyetértésre és az inkább egyetértésre a megkérdezettek közel kétharmada szavazott minden egyes állításnál.

A vendéglátásban és a turizmusban dolgozóknál is csak nagyon minimális válaszadási arány érkezett az 1-es skálára, így inkább a 2-es skálát érdemes megvizsgálni. Az „Inkább nem” válaszlehetőség a vendéglátásban dolgozók esetében „a nemzetközi láthatóság biztosítása az új turisztikai térségnek” (20%), illetve „az egészséges életmód, egészséges táplálkozás iránti igény felértékelődése” (14,6%) állítások esetében a legmagasabb. Ehhez képest a turizmusban dolgozó kitöltők a „nemzedékek közötti összefogás és tudásátadás segítése” (15,7%), illetve az „egészséges életmód és egészséges táplálkozás iránti igény felértékelődése” (14,7%) állítás esetében gondolják, hogy az EGR cím elnyerésének kevésbé lesznek következményei. A vendéglátásban dolgozók pozitívabban állnak hozzá a programhoz és a program által létrejövő lehetséges hatásokhoz. Sokkal többen bíznak benne, hogy az EGR cím megpályázása és elnyerése azon túl, hogy nemzetközi láthatóságot eredményezne a megyének, felértékelné a gasztronómiai örökséget és elősegítené annak megújulását.

Összefoglalás

Az Európai Gasztronómiai Régiója cím viselését az Európa Kulturális Fővárosa címhez hasonlítják, mivel számos pozitív hatása lehet a regionális fejlődésre. Fontos különbség, hogy a cím nem jelent beruházási forrásokat az adott régióban/megyében/térségben; az összefogás által megreformált gazdaság révén kívánja a hangsúlyt a helyben keletkező és megmaradó jövedelemre helyezni. A cím elnyerési feltételeként megfogalmazott világos célrendszer egyértelműen kijelöli a gasztronómia és gasztroturizmus helyi szereplőinek a feladatát, a fejlődés érdekében követendő utat. Ezen célok fontosságával a vizsgálatba bevont vállalkozások képviselői nagy többséggel egyetértettek, és elfogadták azt az állítást is, hogy a cím elnyerésének számos pozitív hatása lenne Baranya megye gasztronómiájára és

gasztroturizmusára. Emellett egyértelműen pozitív a visszajelzés arról, hogy adottságai alapján a címre méltónak tartanák a megyét, és elegendőnek érzik a felkészülésre rendelkezésre álló három évet. A turizmus és vendéglátás ágazat helyi szereplői azt is reálisan látják, hogy csak magán- és civil forrásokra építve nem lehet egy ilyen címnek megfelelni, ezért a pályázathoz, illetve annak kedvező elbírálását követően a programév sikeres megvalósításához közpénzre is szükség lenne. Ennek forrását a megyei önkormányzat és az MTÜ támogatásában látnák leginkább.

Az aktív civil szerepvállalás alig fél év alatt széles körben ismertté tette a kezdeményezést, lelkes és széleskörű támogatói kört tudott megszólítani és a program mögé állítani. Ugyanakkor nem sikerült a pályázathoz szükséges szektorok közötti összefogást megvalósítani. A kezdetben lelkes Kereskedelmi és Ipar-kamara és az általa gesztorált Gasztronómiai Klaszter látványosan szembefordult a törekvéssel, ezzel figyelmen kívül hagyták a helyi vállalkozások és más szakmai szereplők kutatásunkban feltárt és bizonyított támogató véleményét és a pályázattal kapcsolatos rendkívül pozitív hozzáállását. Ezzel alapot adtak az elbizonytalanodó politikusoknak is a kihátráláshoz. Így a cím elnyerésére irányuló törekvés 2022 tavaszán zátonyra futott.

Jegyzetek

1. A nyertes régiók megtekinthetők a szervezet (IGCAT) honlapján: <https://igcat.org/projects/region-of-gastronomy-award/>
2. Kérdőíves felmérés a GINOP-5.3.5-18-2019-00104 számú projekt keretében készült.
3. A kérdéseknél 1-től 5-ig terjedő skálán kellett eldönteniük, hogy mennyire fontos adott terület fejlesztése/mennyire értenek egyet adott terület fejlesztésével. Az 1-es skála a teljes egyet nem értést jelentette, míg az 5-ös skála a teljes mértékben való egyetértést. Ezen felül a válaszadóknak lehetőségük volt egy 0-s skála megjelölésére is, abban az esetben, ha nem tudnak, vagy nem akarnak válaszolni a kérdésre.
4. A kiemelten fontos kategória a továbbiakban a 4 és 5 választ jelölők arányát mutatja.

Irodalom

- Behringer Zs., Tevely T., Budavári B., Hinek M. (2021): Utazás a pandémia árnyékában – avagy hogyan változtak a magyar lakosság utazási szokásai, illetve fogyasztói döntései a világjárvány idején. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 4., 101–114. <https://doi.org/jthk>
- Boesen, M., Sundbo, D., Sundbo, J. (2017): Local food and tourism: An entrepreneurial network approach. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 1., 76–91. <https://doi.org/gjtc2g>
- Bujdosó Z., Kerekesné Dr. Mayer Á., Ujvári K. (2012): *Gasztronómia a vendéglátásban*. Károly Róbert Főiskola, Budapest
- Csapó J., Lőrincz K. (2020): A turizmus gazdaságban betöltött szerepének és irányainak bemutatása Magyarországon a COVID-19 előtti és után. *Geometodika*, 3., 5–16. <https://doi.org/jthm>
- Csapó J., Törőcsik M., Végi Sz. (2021): A jövő turizmusának értékelése egy hazai fogyasztói felmérés alapján. In: Csapó J., Végi Sz. (szerk.): *A globális, lokális és a globális turizmus jelenlegi szerepe és jövője elméleti és gyakorlati megközelítésben*. PTE KTK Marketing és Turizmus Intézet, Pécs, 63–113.

- Csapó J., Törőcsik M. (2020): *A turizmus jövője, a nemzetközi és hazai turizmus legújabb trendjeinek elemzése elméleti és gyakorlati megközelítésben*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
- Csóka L., Paic R., Prisztóka Gy., Vargáné Szalai K., Varga T., Marton G. (2021): A hazai utazási szokások változásai a koronavírus-járvány hatására. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 4., 16–27. <https://doi.org/jthn>
- Freyer, W. (2006): *Tourismus. Einführung in die Fremdenverkehrsökonomie*. De Gruyter Oldenbourg <https://doi.org/jthp>
- Fridle, C. G., Mangaraj, S., Kinsey, J. D. (2001): *The food service industry: Trends and changing structure in the new millennium*. Working Paper 01–02. The Retail Food Industry Center, University of Minnesota <https://doi.org/jthq>
- Gonda T. (2018): A gasztroturizmus fejlődése a gasztrokulturális turizmustól az önálló turisztikai termékéig. In: Gonda T. (szerk.): *Ízes vidék: a helyi termékek és a vadon termő növények szerepe a gasztronómiában és a gasztroturizmusban*. CampInvest Kft., Pécs, 5–23.
- Gonda T., Kaposi Z., Raffay Z., Varga G. (2020): *A vendéglátás jövője*. PTE KTK Marketing és Turizmus Intézet, Pécs
- Horeczki R., Kovács D. (2022): Baranya megye és Pécs Európa Gasztronómiai Régiója cím lehetséges hatásai – a címet elnyert régiók tapasztalatai alapján. In: Horeczki R., Szabó T. (szerk.): *A vidéki Magyarország a pandémia korában*. IX. Falukonferencia. KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, 234–243.
- Hall, C. M., Sharples, L. (2003): The consumption of experiences or the experience of consumption? An introduction to the tourism of taste. In: Hall, C. M., Sharples, E., Mitchell, R., Macionis, N., Cambourne, B. (eds.): *Food Tourism Around the World: Development, Management and Markets*. Butterworth Heinemann, Oxford, 1–24. <https://doi.org/ds8wbm>
- IGCAT International Institute of Gastronomy, Culture, Arts and Tourism (2019): *IGCAT Annual Report, 2019*. <https://igcat.org/about-igcat/annual-reports/> (Letöltés: 2019. 10. 01.)
- Irimiás A., Jászberényi M., Michalkó G. (2019): *A turisztikai termékek innovatív fejlesztése*. Akadémiai Kiadó, Budapest <https://doi.org/jthr>
- Kivela, J., Crofts, J. C. (2006): Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 3., 354–377. <https://doi.org/c2bwnt>
- Koós B. (2020): A koronavírus-járvány társadalmi-területi aspektusai Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 2., 171–177. <https://doi.org/jths>
- Kőműves Zs., Szabó Sz., Szabó-Szentgróti G., Hollósy-Vadász G. (2022): Munkaerő-gazdálkodási körkép a dél-dunántúli régióban a pandémia idején. *Modern Geográfia*, 3., 13–27. <https://doi.org/jtht>
- KSH (2020): *Helyzetkép a turizmus, vendéglátás ágazatról, 2020*. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/jeltur/2020/helyzetkep_turizmus_2020.pdf (Letöltés: 2020. 06. 05.)
- Kupi M., Szemerédi E. (2022): A magyarok környezettudatos utazással kapcsolatos attitűdjének és egyes magatartásformáinak vizsgálata a Covid-19 járvány tükrében. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2., 49–71. <https://doi.org/jthw>
- Lampék M. Z., Tésits R. (2021): A vidéki térségek turizmusalapú fejlesztési lehetőségei a Siklósi járás példáján. *Modern Geográfia*, 2., 87–112. <https://doi.org/jthx>
- Lee, A. H. J., Wall, G., Kovacs, J., Kang, S. J. (2016): Food clusters and creative tourism development: A conceptual framework. *Journal of Rural and Community Development*, 2., 72–88.
- Lőrincz, K., Ernst, I., Csapó, J. (2022): Festivals and sustainability in Hungary – The study and presentation of the aspects of sustainability in selected Hungarian festivals. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 2., 589–596. <https://doi.org/jthz>
- Michalkó G. (2012): *Turizmológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Nagy D., Csapó J., Végi Sz. (2021): A jövő turizmusa, a turizmus jövője – vállalkozói prognózis kutatás a Dél-dunántúli turisztikai vállalkozók szemszögéből. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2., 72–85. <https://doi.org/jth2>

- Rachão, S., Breda, Z., Fernandes, C., Joukes, V. (2019): Food tourism and regional development: A systematic literature review. *European Journal of Tourism Research*, 21., 33–49. <https://doi.org/grbcm>
- Richards, G. (2012): An overview of food and tourism trends and policies. In: Dodd, D. (eds.): *Food and the Tourism Experience*. OECD, Paris, 13–46. <https://doi.org/jth3>
- Richards, G. (2015): Evolving gastronomic experiences: From food to foodies to foodscapes. *Journal of Gastronomy and Tourism*, 1., 5–18. <https://doi.org/gft6st>
- Slezák-Bartos Zs., Máté, A., Guld, Zs. (2021): Fiatalok borismereti attitűdje és az ismeretszerzés akadálymentes gyakorlata a Garay Élménypincében. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 1., 57–77. <https://doi.org/jth4>
- Sziva, I., Simon, J., Szakály, O. (2017): Gastronomy as a new way of exploring tourism destinations, particularly in the case of Budapest. *Marketing és Menedzsment*, 51., Special issue ICC, 72–82.
- Szörényiné Kukorelli I. (2020): Kérdések, gondolatok, vélemények a vidékfejlesztésről. *Tér és Társadalom*, 4., 158–164. <https://doi.org/jth5>
- Törőcsik M., Csapó J. (2018): Fogyasztói trendek hatása a turizmusra. In: Csapó J., Gerdesics V., Törőcsik M. (szerk.): *Generációk a turizmusban. I. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 8–22.
- Tusor A., Sahin-Tóth Gy. (2006): *Gasztronómia*. Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft., Budapest
- Vargáné Csobán K., Szabó B., Godáné Sőrés A. (2015): *Gasztronómiai turizmus: nemzetközi kitekintés*. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/221520/file_up_TUDASGAZDASAG-kiadvany-Csoban-Szabo-Sores.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés: 2020. 09. 29.)

Egyéb források

- <https://ec.europa.eu/eurostat> (Letöltés: 2017. 09. 01.)
- <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900210.kor> (Letöltés: 2022. 09. 05.)
- https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kulf_vendeg_elmaradas/index.html (Letöltés: 2022. 09. 01.)
- https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/stats2000_e.pdf (Letöltés: 2022. 08. 30.)

Járműipari központok fejlesztései a Modern Városok Program keretében

Developments of automotive centres in the Modern Cities Program

RÁKOSI SZABOLCS

RÁKOSI Szabolcs: tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar; 9022 Győr, Liszt F. u. 42., rakosi.szabolcs@sze.hu; PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; <https://orcid.org/0000-0003-1763-1602>

KULCSSZAVAK: területfejlesztés; gazdaságfejlesztés; területi politika

ABSZTRAKT: A Magyarország Kormánya által 2015-ben meghirdetett Modern Városok Program hosszú időre meghatározhatja a 23 magyarországi megyei jogú város és térsége fejlődését. A közel 3 500 milliárd forint tervezett összköltségű program példátlan a hazai területfejlesztési gyakorlatban, ezért vizsgálata különösen fontos. Jelen tanulmány három egységből épül fel. Elsőként – a program általános bemutatása mellett – áttekinti a témában eddig született publikációkat és röviden összegzi az eddigi vizsgálatok eredményeit. Ezt követően új aspektusból vizsgálja a programot, a magyar gazdaság zászlóshajóinak tekintett járműipari központok (Győrt, Kecskemétet és a már folyamatban lévő kiemelt járműipari beruházás miatt Debrecent tekinti ide tartozónak) fejlesztéseit elemezve. Megállapítja, hogy ezen városok fejlesztései sem a projektelemek száma, sem tervezett költségvetése alapján nem emelkednek ki a megyei jogú városok sorából. A vizsgálat cáfolja, hogy a megfelelő gazdasági infrastruktúrával rendelkező járműipari központok esetében egységes törekvésként az oktatás, kutatás-fejlesztés, innováció fejlesztését célzó projektelemek révén a magasabb hozzáadott értéket képviselő gazdasági tevékenységek elősegítése lenne az elsődleges cél. A tanulmány utolsó egységében esettanulmányyszerű elemzések olvashatók a vizsgált városokról és további európai járműipari központokról.

Szabolcs RÁKOSI: *assistant lecturer, Apáczai Csere János Faculty of Pedagogy, Humanities and Social Sciences, Széchenyi István University; Liszt F. u. 42., H-9022 Győr, Hungary; rakosi.szabolcs@sze.hu; PhD Student, Doctoral School of Regional and Economic Sciences, Széchenyi István University; Egyetem tér 1., H-9026 Győr, Hungary; <https://orcid.org/0000-0003-1763-1602>*

KEYWORDS: *spatial development; economic development; regional policy*

ABSTRACT: *The Modern Cities Program announced by the Government of Hungary in 2015 can determine the development of 23 towns with county rights for a long time. The estimated budget of the program (about 9.5 billion EUR) is unprecedented in the practice of Hungarian spatial development, therefore the ongoing examination of the project is essential.*

This paper consists of three units. The first part provides an overview of the program, a literature review and a brief summary of the results of previous research. Following this, the program will be examined from a new perspective, analysing developments of the automotive centres as flagships of the Hungarian economy. Győr, Kecskemét and Debrecen are considered to

belong to this group of cities, due to the national economic importance of the outstanding automotive company in the first two cities, and due to the ongoing, significant investment in the latter case. The paper investigates the statement that development projects of these cities are outstanding from the list of cities with county rights. The results indicate that developments of this city group are not considered outstanding, either in terms of the number of project elements or their planned budget. The development of automotive centres is not influenced by a central target system, as the analysis did not show a unified pattern that would equally characterize the aspirations of these cities. According to preliminary assumptions, the high proportion of project elements aimed at the development of education, R&D, innovation, and thus promotion of higher value-added economic activities, could have been such an effort, which, however, was not confirmed by the analysis. These goals are prominent among project elements of Debrecen and Kecskemét, however, in the case of the most successful urban development regime, Győr, only one project element aims to deepen the knowledge economy.

In the last unit of the paper case study analyses can be read from the examined cities and other European automotive centres. The examination of a successfully completed development and two project elements that have not yet started highlights both the exceptional opportunities and vulnerabilities of the program. The support of the central government and effective cooperation may be sufficient to implement major projects on time and to a high standard that are fitting well to the city's (economic development) strategy. On the other hand, in some cases, there is a lack of involvement of the local society and for many years no information is provided about the reasons for the delay in implementation. It is also instructive that a single personnel change could lead to revision of a development goal that has been planned for decades, supported by all stakeholder groups and included in the integrated urban development strategy of the city. Based on an international outlook, it can be stated that in all the analysed foreign automotive centres there are developments in progress that go far beyond the projects of the examined Hungarian cities in terms of complexity, target system, implementation methodology and knowledge-intensive nature.

Bevezetés

A Modern Városok Program hosszú évekre meghatározza a 23 magyarországi megyei jogú város és térsége fejlesztését. A program egyes elemei 2015-2017 között kerültek kihirdetésre. 2015. március 15. (Sopron) és 2017. május 26. (Hódmezővásárhely) között a miniszterelnök személyesen kereste fel a 23 megyei jogú várost, ahol a polgármesterekkel, városvezetőkkel, valamint a térség országgyűlési képviselőivel közösen mutatták be az egyes városok fejlesztési terveit.

A program jelentősége több okból is kiemelkedő. Az érintett városok lakossága megközelíti a kétmillió főt, de a közvetlen várostérségek lakosait is számítva akár három millió ember életminőségére, mindennapjaira, jövőjére is hatást gyakorolnak a tervezett projektek. A kormányzati kommunikáció szerint¹ a program tervezett összköltsége közel 3.500 milliárd forint, amely kétségtávol példátlan a magyar területfejlesztés gyakorlatában. „A hazai területfejlesztés elmúlt évszázadában nem találtunk olyan városfejlesztési programot, mely filozófiájában és költségvetési volumenében hasonlítható lenne a Modern Városok Programhoz” (Fekete 2019, 40.). A program összköltségét részben uniós forrásból (a Terület- és Településfejlesztési Operatív Programból és egyéb programokból), részben pedig a központi költségvetésből biztosítják. A kormányzat elkötelezettségét mu-

tatja, hogy közlése szerint az MVP forrásai a koronavírus-járvány okozta gazdasági visszaesés ellenére is biztosítottak.

Szerteágazó hatásrendszere miatt a program számos elemzés tárgyává vált. Tanulmányom abban kívánja meghaladni a korábbi értekezéseket, hogy egy jól körülhatárolható város csoport, a magyar gazdaság zászlóshajóinak tekintett nagy járműipari központok fejlesztéseinek bemutatásra fókuszál. Megvizsgálom, hogy – a korábbi elemzéseknek megfelelően – valóban kiemelkednek-e ezen városok fejlesztései a többi megyei jogú város projektjei közül. Kutatásom során arra is keresem a választ, hogy fellelhetők-e egységes törekvés jelei a kiemelt járműipari központok projektjei között. E csomópontok esetében a multinacionális vállalatok telephelyválasztásai arra engednek következtetni, hogy a szükséges közlekedési és gazdasági infrastruktúra megfelelő színvonalon rendelkezésre áll, a további fejlődés (tudásbázist erősítő elemek, Ipar 4.0 igényeinek kiszolgálása stb.) érdekében ezekben a városokban vélhetően oktatási-szakképzési fejlesztések és kutatási-fejlesztési-innovációs projektek megvalósítása szükséges. „Elsősorban az iparosodott vagy újraiparosodó térségekben (beleértve a nyugat-és közép-dunántúli városok egy részét) törekedtek a szakképzés, az iparfejlődést szolgáló felsőoktatás, az innováció és a K+F fejlesztésére. Az ipart egyre nagyobb kihívásként érő munkaerőhiány, de az ipar új kihívásai – további automatizáció, Ipar 4.0-megoldások stb. – is e terület méltóbb kiemelését tennék indokolttá” (Lux 2019, 56.). Ez utóbbi véleményt osztva, azt feltételezem, hogy amennyiben egységes szemlélet jellemzi a járműipari központok fejlesztéseit, akkor a fenti funkciókat célzó projektjelemek kerülnek túlsúlyba. Végül esettanulmányyszerűen bemutatom a járműipari központok egy-egy projektjét: egy sikeres fejlesztést, amely hosszú távon is nagy hatással lehet a város fejlődésére, valamint két eddig el nem kezdett beruházást, amelyek rámutatnak a program sérülékenységre.

A Modern Városok Programról

A Modern Városok Program egy „ (...) általános igényű, széles célrendszert megjelenítő városfejlesztési intézkedéscsomag, amelyben a legtöbb klasszikus városfejlesztési elképzelés (turizmus, sport, közszolgáltatások stb.) helyet kapott” (Lux 2019, 47.).

A regionális tudományok egyik kiemelt témája napjainkban a városok, várostérségek vizsgálata, amely egybecseng az Európai Unió területi politikájának aktuális trendjeivel, hiszen az uniós dokumentumok a '90-es évek óta erőteljesen fókuszálnak a várostérségek fejlesztésére (Fekete 2018). A városok szerepe jelentősen felértékelődött, a területi egységek közötti verseny városok, városrégiók között zajlik (Enyedi 2012). „A 21. században a legtöbb európai kormánynak az egyik fő törekvése, hogy a városaikat, városrégióikat minél jobban pozícionálják a nemzetközi városversenyben...” (Faragó 2019, 185.). Fontos ezért minden olyan

kezdemenyezés vizsgálata, amely ennek a gyorsan változó, fejlődő, egész térségére kiemelkedő hatást gyakorló területi egységnek a fejlesztésére irányul. Különösen igaz ez az MVP-re, amely több tekintetben is példátlan a hazai városfejlesztési gyakorlatban.

A mai magyar fejlesztéspolitika a francia etatizmus-dirigizmus időszakának eszközeire emlékeztet, a nemzetállami és a helyi szint között köttetett tervszerződésekre foglalva azokat a helyi projekteket, amelyek központi finanszírozásból valósulnak meg (Fekete 2019). A franciaországi tervszerződésekkel közös vonás, hogy ezek a fejlesztések nem fedik le az állam és az alsóbb területi szintek együttműködésének egészét, „mindössze” a központi költségvetés néhány százalékát fordítják a projekttervek megvalósítására (Somlyódyne Pfeil et al. 2004). A kelet-közép-európai országok közül Lengyelország fejlesztési gyakorlatára jellemző a tervszerződések alkalmazása, ahol a hazainál szélesebb autonómiával rendelkező területi szint és a központi kormányzat éves megállapodásokban rögzíti a regionális programok végrehajtását. Jelentős különbség azonban, hogy hazánkban nincs arra utaló információ, hogy a jövőben is folytatódó fejlesztésekről lenne szó, míg Lengyelországban tartós intézményi kereteket kapott ez az együttműködési forma (Lux 2019).

Az MVP a 23 megyei jogú város fejlesztésére vonatkozó intézkedéscsomag. Ez a kedvezményezett kör nem példa nélküli a magyar területfejlesztés gyakorlatában, az 1971-es Országos településhálózat-fejlesztési koncepció egyetlen település kivételével pontosan ezt a város csoportot azonosította felsőfokú központokként. A megyei jogú városok teljes körének fejlesztésére irányuló törekvés dicséretes, hiszen egyfajta területi kiegyenlítésre törekszik. Fontosak ezek az elensúlyok, hiszen az EU figyelme egyre inkább a versenyképesség növelésére koncentrálódik, ami bizonyos értelemben szembe megy a Római Szerződés törekvéseivel (Faragó, Mezei 2018).

Az MVP megvalósításával párhuzamosan, 2019-ben került meghirdetésre a Magyar Falu Program, amely az ötezer főnél kisebb települések önkormányzatai, a falvakban működő egyházközségek, a tankerületi központok és civil szervezetek számára biztosít fejlesztési forrást. A programban megvalósuló projektek jellemzően a közlekedés, foglalkoztatás, oktatás, egészségügy, kultúra és sportélet fejlesztését célozzák. Markáns különbség a Modern Városok Programhoz képest, hogy jóval kisebb (átlagosan 10-11 millió Ft) támogatást biztosít az egyes projekt-elemekhez, ugyanakkor a fejlesztések számossága miatt összköltségvetése – és területfejlesztési hatása – nem elhanyagolható (Magyarország Kormánya 2021). A Magyar Falu Program megvalósításának, az MVP-hez való kapcsolódásának vizsgálata terjedelmi okok miatt nem tárgya jelen tanulmányának.

Enyedi (1997) napjainkig érvényesnek tekinthető elemzése tíz pontban foglalja össze a városok sikerének kritériumait. Pozitívum, hogy a program számos ponton reflektál ezekre. Elemzők általában a program hátrányaként tekintenek a túlzott központosításra, ugyanakkor, mások szerint az ilyen komplexitású fejlesztés-

tések szükséges velejárója a koncentráció. „Amennyiben az MVP elsődleges célja az, hogy a minden nagyváros és térségük számára egyformán garantált fejlesztéseket (autópályán elérhető legyen, megfelelő kórházi ellátás biztosítása, felsőfokú oktatás stb.) központilag koordinálják, a döntéshozatal alapjaiban a központi kormányzásnál kell, hogy maradjon” (Faragó 2019, 188.).

Az MVP fejlesztések vizsgálatát több tényező nehezíti. A rendelkezésre álló dokumentumokat vizsgálva, sok esetben még a fejlesztések száma sem egyértelműen meghatározható, hiszen bizonyos esetekben egy fő projektcél mellett további, kapcsolódó alprojektek is megfogalmazásra kerültek. Ezek összefüggése nyilvánvaló, abban viszont különbség mutatkozik az eddigi vizsgálatok között, hogy egy vagy több projektként értelmezik ezek megvalósítását.

A projektelemek fejlesztési célok, funkciók alapján történő csoportosítása sem minden esetben egyértelmű, hiszen számos fejlesztés egyszerre több funkciót is hordoz. Példa erre az „Okos város – okos Miskolc” program, amely komplexitása egyedülálló: a jelen dolgozat által K+F+I projektként értelmezett programelem egyszerre járul hozzá a helyi (tömeg)közlekedés fejlesztéséhez, az energetikai rendszerek korszerűsítéséhez, valamint biztonságosabb, kiszámíthatóbb környezetet biztosít a városban működő és letelepedni kívánó vállalkozások számára, ezáltal közlekedési, de akár gazdasági infrastruktúra-fejlesztésként is értelmezhető.

Az MVP hivatalos dokumentációjának tekinthető Kormányhatározatok csak bizonyos projektelemek esetében rendelnek összegeket az egyes fejlesztési célok mellé, az interneten elérhető költségvetési adatok egy része csupán hivatalosan meg nem erősített sajtóhír, illetve előzetes tervezet. Gajzágó (2019) a 258 azonosított projekt közel 15%-ában alapos kutatás után is csak becsült költségvetést tudott megállapítani, egyes esetekben még a projekt tartalmát sem tudta tisztázni. A kutatást tovább nehezíti, hogy az egyes projektekhez rendelt összegek a tervek meghirdetése óta akár jelentősen módosultak, sőt, a kedvezményezett városok projektlistáiban is vannak változások. Példaként említhetjük a 67. sz. út négy-sávosságát célzó fejlesztést, amely tervezett költsége 27,8 milliárd forinttal növekedett (Gajzágó 2019), illetve a győri Spartacus csónakház tervezett rekonstrukcióját, amely a város eredeti projektlistáján nem szerepelt.

Az MVP-t gyakran éri kritika amiatt, hogy sem a döntéshozatal, sem a javaslatot nem előzte meg széles szakértői és érintetti kör érdemi bevonása, nem valósult meg a gazdasági szereplők vagy a lakosság igényeinek felmérése. Gajzágó (2019) kutatása szerint nagy különbségek mutathatók ki az egyes városok között a korábbi tervekhez illeszkedés mértékében: miközben Dunaújváros, Érd és Kecskemét MVP projektjeinek kb. 80%-a korábbi elképzelések megvalósítására fókuszál, Szolnok és Szombathely teljesen új igényeket tárt a központi kormányzat elé. A 23 város tervezett MVP projektjeinek közel fele (átlagosan 47%-a) megjelent a megelőző évek helyi vagy megyei fejlesztési terveiben, Integrált Területi Programokban vagy Integrált Településfejlesztési Stratégiákban. Fekete (2019) kutatása kedvezőbb eredményt hozott: Győr esetében azt állapította meg, hogy

valamennyi tervezett MVP fejlesztés kapcsolódik a város stratégiájában megfogalmazott célkitűzésekhez.

1. táblázat: A Modern Városok Program jelentős erősségei és hiányosságai
Significant strengths and weaknesses of the Modern Cities Program

Pozitívumok	Hiányosságok
A legjelentősebb magyarországi városok fejlesztését célozza	Nincs egységes dokumentációja, előzetes koncepciója
Projektjei a teljes magyar városhálózatra és a területrendszer nagy részére hatással lesznek	Pontos, egységes időbeli lehatárolása nem történt meg
Számos eleme hatással van a városok környékére is, egyik deklarált célja a városok térségszervező funkcióinak fejlesztése	A helyi társadalmak bevonása kevésbé jellemző

Forrás: Gajzágó (2019) és Fekete (2019) alapján a szerző szerkesztése

Fekete (2019) a program további kutatását, város csoportok kialakítását és vizsgálatát szorgalmazza, az alapján, hogy az egyes fejlesztések mire koncentrálnak és hogyan valósulnak meg. Ennek a hiánynak a mérsékléséhez kíván hozzájárulni tanulmányom, a magyarországi járműipari központok fejlesztéseinek elemzésével.

A vizsgált városok fejlesztései

Magyarország elmúlt években mutatott dinamikus fejlődésének, gazdasági felzárkózásának egyik motorja a feldolgozóipar, azon belül különösen a járműipar volt. A járműipari központokat (Debrecen, Győr, és Kecskemét városát) azért tekintem egy jól körülhatárolható és külön vizsgálandó csoportnak, mert ezekben a központokban a multinacionális vállalatok telephelyválasztása megtörtént. A Győrben és Kecskeméten működő, kiemelkedő gazdasági szereplő az ország külkereskedelmi volumenében is meghatározó jelentőséggel bír (Novoszáth 2018; Forman 2021), beszállítói körével együttműködve a várostérségben szinte teljes foglalkoztatottságot biztosít, hosszú évek óta jelentős „szívóhatást” gyakorol a térség fejlődésére. A debreceni járműgyár még nem működik, ugyanakkor folyamatban lévő, a régió gazdaságára már most hasonlóan jelentős hatást gyakorló fejlesztésről van szó, így a város vizsgálata ebben a körben szintén indokolt (Lux 2019; Rechnitzer, Berkes 2021).

E városok megkülönböztetésének szükségességét megerősíti Faragó (2019), aki – Barabási (2016) hálózati modelljét idézve – kiemeli Győr, Kecskemét és Debrecen városát, amelyek „alkalmasságukból” adódóan már bekapcsolódtak a nemzetközi városhálózatba. Fekete (2019) szintén ezeknek a városoknak a fontosságát hangsúlyozza, mint a multinacionális vállalatok telephelyeként a globális termelési láncokba bekapcsolódott központokat.

„A kutatások bizonyították, hogy a jármű- és autóipar a kelet-közép-európai térség gyorsan fejlődő, dinamikus ágazatcsoportja, amelynek fejlesztési kezdeményezéseiért közel azonos telepítési adottságokkal rendelkező országok és – telepítési tényezőkben már jobban differenciált – régiók és központok állnak versenyben... A kutatások megállapítása szerint a munkaerő képzettsége, annak rendelkezésre álló mennyisége a jövő fejlesztésének legfontosabb záloga” (Rechnitzer, Smahó 2012, 21.). A technológiai fejlődés következtében a tudás szerepe rendkívüli módon felértékelődött. A tudásközpontok jelentik a valódi gazdasági és politikai centrumokat, a tudást létrehozó és terjesztő szervezetek lettek az új, tudásalapú társadalom legfontosabb szereplői. A megváltozott világban az oktatás vált a gazdasági siker fő forrásává (Filep et al. 2013). A fenti megállapításokkal egyetértve úgy vélem, hogy az MVP további kutatásának fontos feladata ezeknek a magyarországi viszonylatban kiemelkedően fejlett gazdaságú városok projektterveinek, azon belül is különösen az oktatási-kutatási-innovációs célú projekt-elemeknek a vizsgálata.

Debrecen

A város MVP projektelemeinek köre szerteágazó és kiegyensúlyozott: azonos súllyal jelennek meg közlekedésfejlesztések, kulturális-szabadidős-turisztikai, valamint oktatási és K+F+I fejlesztések. A közösségi közlekedés fejlesztését célzó projekt (a vasúti Főpályaudvar megépítését is biztosító intermodális csomópont létesítése) minden bizonnyal a helyi lakosság, míg a Debreceni Nemzetközi Repülőtér technikai fejlesztése a polgári légitölekedés mellett a most létesülő járműipari központ vállalkozásainak igényeit is szolgálja. A város jövőjét nagyban befolyásoló fejlesztések mindegyikének előkészítése megkezdődött 2018. januárig.

Vizsgálatom szempontjából roppant fontos fejlesztés a helyi önkormányzat és a Debreceni Egyetem együttműködésében megvalósult innovációs fejlesztési projekt, amely terve jelentősen átalakult. A 2018-ban már 18 programot magába foglaló projekt költségvetése a 2015. májusi Kormányhatározat kihirdetését követően jelentősen kibővült: 5 milliárdról 23 milliárd forintra nőtt. A projekt-elem kedvezményezettje a város fejlődésének egyik motorja, a Debreceni Egyetem, amely nemzetközi kapcsolatrendszerének sikerességét mutatja, hogy 30 000 tanulója közül mintegy 5 500 külföldi diák. Napjainkra nem csupán a kulturális és sportéletben jelentős az intézmény hatása, hanem a térség vállalkozásainak körében és a helyi közösség szemléletformálásában is. Az egyetem bázisán kezdett szerveződni az a kezdeményezés, amely egyfajta „startup paradicsomot” alakított ki a városban. A helyi innovációs ökoszisztéma sikerét jól mutatják napjaink leginkább progresszív területein (gamifikáció, szerverbiztonság) működő és nemzetközi piacokon is sikeres vállalkozásai (www.novekedes.hu 2018).

A városba érkező MVP fejlesztések felhasználása roppant szerteágazó és hasznos: az élhető és vállalkozóbarát város képének kialakítása mellett a további

gazdaságfejlesztési törekvések is sikeresek. Fontos kiemelni továbbá, hogy a város fejlesztése az MVP projekt megvalósítását követően a Debrecen 2030 programmal folytatódik, amely gazdasági, oktatási, közlekedési, valamint kulturális, kereskedelmi és egészségügyi fejlesztéseket tartalmaz. Ebben a központi és a helyi önkormányzat, valamint a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. mellett a Debreceni Egyetem is kiemelt szerepet fog kapni.

Az MVP-hez hasonló komplexitású programtervek elismertségét, társadalmi elfogadottságát nagyban növelheti néhány gyors siker, tervezett határidőre, megfelelő minőségben elkészülő projektelemelem. Ezen a téren kiemelkedően sikeresen teljesített Debrecen, hiszen a Miniszterelnökség 2020. augusztusi tájékoztatása szerint a városban tervezett projektelemelemek 37,5%-a addigra megvalósult, további 25%-a pedig már megvalósítás alatt állt.

Győr

A város MVP fejlesztései alapvetően két fő funkció köré csoportosíthatók: jelentős arányt képviselnek a közlekedésfejlesztési, valamint a kulturális-szabadidős-turisztikai célú projektek.

Írásom elején azt a feltételezést fogalmaztam meg, miszerint a városban évek-évtizedek óta működő multinacionális vállalatok telephelyválasztásai arra engednek következtetni, hogy a működésükhöz szükséges infrastruktúra (amelynek fontos eleme a közlekedési infrastruktúra) rendelkezésre áll, ezek további fejlesztésénél fontosabbnak tűnnek olyan, elsősorban oktatási-szakképzési-kutatási-innovációs célok, amelyek hosszú távon erősíthetik a várostérség gazdaságának versenyképességét. Némi meglepetésre, csupán egyetlen ilyen célú projekt-elem található a város MVP listáján (Digitális Fejlesztési Központ a Széchenyi István Egyetemen), amely bővelkedik ugyanakkor közlekedési beruházásokban. Utóbbiakat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy jobbára csak áttételesen szolgálják a gazdaság érdekeit, inkább a várostérség lakosságának jogos igényeit elégítik ki (pl. új Mosoni-Duna-híd, 8311. sz. összekötő út a Győr-Ménfőcsanak-Győrújbarát-Nyúl szakaszon, intermodális közlekedési csomópont és ahhoz kapcsolódó beruházások), illetve új területeket tesznek könnyen, gyorsan, biztonságosan megközelíthetővé, pl. a Győr-Dunaszerdahely gyorsforgalmi út révén, amely a fejlesztés határon átnyúló hatása miatt is egyedi projektelemelem.

Ugyancsak figyelemre méltó a kulturális-szabadidős-turisztikai fejlesztések jelentős aránya. A tervezett sporthotel, püspökerdei rekreációs szabadidőközpont, vízi élménypark, színház- és állatkertfejlesztés részben az országos összehasonlításban jelentős vásárlóerővel bíró helyi lakosság számára kínál magasabb színvonalú szabadidős-rekreációs lehetőségeket, részben a város turisztikai kínálatát színesíti, amely nagyban hozzájárulhat a gazdasági szerkezet diverzifikációjához, a környezet-, az egészségipar vagy a sportgazdaság térnyeréséhez. A projektlista összeállításakor Győr városa még versenyben volt az Európa Kulturá-

lis Fővárosa 2023 címért; csak remélhetjük, hogy a pályázat sikertelensége nem befolyásolja negatívan a tervek megvalósítását.

Győr legújabb kori sikertörténetének, a várostérség gazdasági sikerességének egyik kulcsa a Triple Helix modell (Etzkowitz, Leydesdorff 1996) sikeres gyakorlati megvalósítása, azaz az (ön)kormányzat, a gazdasági szereplők és a Széchenyi István Egyetem stratégiai együttműködése. Ennek fényében nem meglepő, hogy a város egyetlen oktatási-kutatási-innovációs célú MVP projektje a helyi egyetem egy újabb fejlesztése, a Digitális Fejlesztési Központ kialakítása. A 2020-ra megvalósult központ fő tevékenységi területe elsősorban az 5G technológiához kapcsolódó kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenység ösztönzése. A fejlesztés kiváló eszköz lehet az oktatás és a gazdaság további közelítéséhez, a rohamosan fejlődő ipari termelési folyamatok és módszerek gyakorlatias oktatásához, valamint a robotika és automatizáció területeihez kapcsolódó kutatások elmélyítéséhez (Fekete 2018). A nagyszabású egyetemi fejlesztések folytatásának kritikus feltétele a campus további terjeszkedése, mely elsősorban az egykori kecszgyár területének egyetemi hasznosítása révén valósulhat meg. Ennek a területnek az Egyetem számára történő ingyenes vagyonezelésbe adását ugyancsak tartalmazza a győri MVP projektekre vonatkozó kormányhatározat. Némi meglepetésre – a debreceni példával ellentétben – egyetlen olyan elemet sem tartalmaz a város MVP projektterve, amely az alap-, vagy a középfokú oktatás fejlesztésével járulna hozzá a markánsan fejlődő egyetem beiskolázási tevékenységéhez, vagy a gazdaság munkaerő-igényének kielégítéséhez.

A város további MVP fejlesztései közül a tanulmány elkészítéséig a Petz Aladár Egyetemi Oktató Kórház melletti parkolóház építése fejeződött be, a Xantus János Állatkert több ütemben történt fejlesztése valósult meg, valamint két további beruházás (8311. sz. út felújítása, Győr–Pannonhalma kerékpárút kiépítése) készült el. A projektek többsége azonban még a nagyközönség számára kevésbé látványos előkészítési fázisban (megvalósíthatósági tanulmány, nyomvonalvizsgálat, tervpályázat stb.) tart.

Kecskemét

Magyarország második legjelentősebb járműipari központja – Győrhez hasonlóan – elsősorban közlekedési projektek megvalósítását tervezi az MVP keretein belül. A tervezett közlekedési fejlesztések részben a várostérség élhetőbbé tételét és könnyebb, biztonságosabb megközelíthetőségét (pl. kecskeméti főpályaudvar fejlesztése, 445. sz. északi elkerülő út, 52. sz. főút kapacitásbővítése), részben az ipari szereplők igényeinek magasabb színvonalú kiszolgálását (pl. Déli Iparterületen fekvő utak korszerűsítése, kecskeméti repülőtér fejlesztéséhez kapcsolódóan cargo-bázis kialakítása) célozzák.

A közlekedési és ipari infrastruktúra további fejlesztése mellett, országos összehasonlításban kiemelkedő a városban tervezett oktatási-szakképzési, vala-

mint K+F+I célú projektelemek aránya. Az egyetemi ipari kutatóközpont megvalósítása szorosabbra fűzheti a helyi, elsősorban műszaki fókuszú felsőoktatás és a gazdasági szereplők kapcsolatát. A középfokú oktatás fejlesztését célozza a Kada Elek Közgazdasági Szakgimnázium új telephelyre költöztetése. A projekt keretében német nyelvű képzés is indul az intézményben, amely nyilvánvalóan a város kiemelkedő gazdasági szereplőjének igényeit elégíti ki. A Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet fejlesztése – amely részben éppen a Kada gimnázium megüresedő épületének korszerűsítését tartalmazza – hiánypótló, hiszen nem csupán színvonalas hangversenyteremmel gazdagítja a várost, hanem nemzetközi színvonalú oktatási és kutatási körülményeket biztosít, ezzel hozzájárulhat a műszaki fókuszú helyi képzések színesítéséhez, gazdagításához.

Az MVP projekt egyedülálló eleme a Kecskemét Fejlődéséért Alap, amely a város gazdasági fejlesztését szolgáló üzleti elképzelések megvalósítására és finanszírozására létrejött tőkealap. „Az Alap küldetése, hogy támogassa a jelen és a jövő gazdaság-, és városfejlesztési elképzeléseit, és ezzel hozzájáruljon egy innovatív és értékteremtő vállalkozói és startup közeg kialakulásához Kecskeméten” (www.prestep.hu 2020). Az alapot a Városi Alapkezelő Zrt. kezeli, szolgáltatásaira helyi mikro-, kis- és középvállalkozások, valamint startupok is pályázhatnak. Honlapja 18 projektet mutat be, amelyek többsége – a helyi gazdaságfejlesztés mellett – a városi közlekedés korszerűsítését és egy modern, élhető, fenntartható, környezetbarát város kialakítását célozzák.

A Kecskeméten tervezett városépítészeti, energetikai és közműfejlesztések száma jóval meghaladja az MVP országos átlagát. A város egyik emblemikus épületének, a Városházának a felújítása mellett a villamosenergia-ellátás korszerűsítése is kiemelt fontosságú, hiszen a lakosság biztonságos energiaellátásának fejlesztése mellett az iparterületek áramszolgáltatásának zavartalan biztosítását is szolgálja.

2. táblázat: A járműipari központok MVP-fejlesztésének erősségei
Strengths of Modern Cities Program developments in automotive centres

Városok	Erősségek
	Kiegyensúlyozott fejlesztési funkciók
Debrecen	Időarányosan jelentős előrehaladás a megvalósításban Az MVP folytatása a Debrecen 2030 programmal
Győr	Fő funkciók: közlekedésfejlesztés és kulturális-szabadidős-turisztikai fejlesztések Lehetőség a helyi gazdaság diverzifikációjára
Kecskemét	Oktatási-szakképzési és K+F+I projektek jelentős aránya Fejlesztési alap mint különleges gazdaságfejlesztési eszköz

Forrás: a szerző szerkesztése

Érdemes regisztrálni, hogy a közlekedési-oktatási-városépítészeti funkciójú projektelemek mellett egyetlen kecskeméti MVP projekt sem szolgál szabadidős, turisztikai, egészségügyi vagy sportcélokat.

A megvalósítás tapasztalatai

Magyarország Kormánya és Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata 2015. május 18-án jelentette be, hogy megállapodást kötött a Modern Városok Program helyi fejlesztéseiről. Az 1382/2015. (VI. 12.) Korm. határozat 5. pontja rendelkezett arról, hogy megvizsgálja egy angol nyelvű alap- és középfokú oktatási intézmény Debrecenben történő létrehozásának lehetőségét, kiterjedve a működtetés intézményi modelljére és a kormányzati szerepvállalás formájára. 2017. márciusra alakult meg a Debreceni Nemzetközi Oktatási Központ, azzal a céllal, hogy létrehozza, majd fenntartsa az intézményt, amely a Debreceni Nemzetközi Iskola nevet kapta. Heteken belül megtörtént a tervpályázat kiírása, majd 2018 júniusában kezdődött az iskolának otthont adó épület kivitelezése. Az építési munkálatokkal párhuzamosan, 2018. decemberben az EMMI nyilvántartásba vette az intézményt. 2019 szeptemberében az óvodai és az általános iskola alsó tagozatos képzés, majd 2020 őszén a felső tagozat képzése is megkezdődött a Pallag városrészben létrejött különleges épületegyüttesben.

Az új oktatási intézmény 15 évfolyama a magyar jogrendszer szerint óvodai neveléstől a gimnáziumi oktatás 12. évfolyamáig terjedően folytat képzéseket, az International Baccalaureate Organization (IBO) oktatási programjait követve. „Az IB iskolák közös filozófiát képviselnek: kötelezettséget vállalnak arra, hogy sokszínű és befogadó hallgatói közösség létrehozásával tanítsanak és egy kihívásokkal teli, magas színvonalú nemzetközi pedagógiai programon keresztül oktasanak” (www.isd.debrecen.hu 2022). Működése során a legmodernebb oktatásmódszertani eszközöket alkalmazza, a tárgyi tudás átadása mellett törekedve az anyag megértésére, az együttműködés alapú tanulási módszerek alkalmazására és a nemzeti kultúra megismertetése mellett a globális gondolkodás elsajátítására. 2019. szeptemberben 56 diák kezdte meg tanulmányait az intézményben, amely öt év alatt, felmenő rendszerben éri majd el a tervezett 500 fős létszámot (www.magyar nemzet.hu 2019).

A fejlesztés megvalósítása mindvégig prioritást élvezett, a bejelentést követően 51 hónapra volt szükség az intézmény átadásához, ami az eredeti terveknek megfelelő időpontban valósult meg. A Natura 2000-es védettség alatt álló Nagyerdő határán létrejött impozáns épületegyüttes városépítészeti jelentősége is kiemelkedő. Az intézmény a rangos A'Design Award versenyen a világ 40 legjobb építészeti projektje közé került be (www.octogon.hu 2020). A beruházás pontos költségét a hivatalos forrásnak tekinthető Kormányhatározat nem tartalmazza, de az önkormányzat által üzemeltetett honlap szerint 3,8 milliárd Ft állami támo-

gatásból valósult meg (www.d2030.hu 2019). A projekt kritikusi elsősorban a magas tandíjak miatt fogalmaznak meg aggályokat. A 2,6-3,6 millió forintos éves tandíj valóban egyfajta elitiskolává teszi az intézményt, ugyanakkor lehetőséget kínál arra, hogy néhány év elteltével önfenntartóvá váljon az iskola, azaz működése ne terhelje az adófizetőket. Noha a fejlesztés látszólag egy rendkívül szűk réteg igényeit szolgálja, áttételes hatásai a várostérség egészét gyarapíthatják. Régóta ismert tény, hogy az iparosítás, gazdaságfejlesztés klasszikus eszközei mellett az ehhez hasonló, innovatív szolgáltatások biztosítása versenyelőnyt nyújthat egy város számára. Sőt, egyes vélemények szerint a külföldi nagyvállalatok számára napjainkban már természetes minimálkövetelmény az efféle intézmények megléte (Bodnár, Csomós 2018). Az iskola nem csupán a most létrejövő járműipari központ és a hozzá kapcsolódó beszállító vállalatok topmenedzsereinek családjai számára kínál egyedi szolgáltatást, hanem a Debreceni Egyetem számára is minőségi hallgatói utánpótlást biztosíthat, a városi nagypolgárság gyermekeinek helyben maradását is szolgálhatja, sőt, határon átnyúló vonzaskörzetével a város nemzetközi kapcsolatait is bővítheti.

A helyi önkormányzat hosszú távú gondolkodásának és elkötelezettségének ékes bizonyítéka, hogy a régió gazdaságfejlesztésének egyik kulcsaként tekint az iskolára. Jó néhány évnek el kell még telni ahhoz, hogy az ISD diákjai megjelenjenek a munkaerőpiacon, de amennyiben teljesülnek az intézmény ambiciózus céljai és végzős diákjaik valóban magasabb arányban vesznek részt egyetemi képzéseken, azokat könnyen teljesítik, majd a 21. század kihívásainak megfelelő tudáskészlettel és attitűddel lépnek be a munka világába, az jelentős versenyelőnyt biztosíthat a régió vállalkozásai számára.

Nem minden MVP projektem esetében sikerült a debreceni iskola fejlesztéséhez hasonlóan tartani az eredeti ütemtervet. Ezt – és a hasonló volumenű projektek esetében a kommunikáció, a helyi közvélemény hiteles tájékoztatásának fontosságát – jól példázza egy kecskeméti közlekedési beruházás esete.

Az intermodális csomópont – a kétezres évek számos európai városban megvalósított közlekedésfejlesztési megoldása – többféle tömegközlekedési infrastruktúra integrált fejlesztése, jellemzően roppant összetett – ezáltal forrás- és időigényes – közlekedési és városépítészeti projekt, amely hosszú évtizedekre határozza meg nem csupán a tömegközlekedési infrastruktúrát használó városlakók mindennapjait, hanem a fejlesztéssel érintett településrész városképét, közlekedési viszonyait, parkolási lehetőségeit. A kecskeméti MVP projektlista egy ilyen csomópont kialakítását is tartalmazza, a terv központi eleme a vasúti pályaudvar komplex felújítása és egy ahhoz szervesen kapcsolódó új buszpályaudvar kialakítása. A csomópont létrehozásához szükségszerűen kapcsolódik számos további, kisebb beruházás: P+R parkolóhelyek és kerékpártárolók létesítése, töltési infrastruktúra kiépítése elektromos járművek számára, új zöldfelületek kialakítása – nem beszélve az úthálózat fejlesztéseiről. A tervezett projektet még összetettebbé teszi, hogy a fejlesztési elképzelés része egy gyalogos és kerékpáros vasúti felüljáró

kialakítása, amely Hunyadváros településrész lakói számára teheti könnyebben és gyorsabban megközelíthetővé a városközpontot.

A fenti nagyívű projektterv megvalósítása több szempontból is csalódást keltő lehet a városlakók számára. Noha a teljes MVP projekt befejezésének eredetileg tervezett határideje 2022 volt, a kecskeméti fejlesztésekről 2016. február 9-én tett ünnepélyes bejelentés óta eltelt több mint hat és fél esztendő még e roppant összetett beruházás munkálatainak megkezdésére sem volt elegendő. A kecskeméti terveket tartalmazó Kormányhatározat kihirdetését követően hosszú éveken át semmilyen információ nem érkezett a csomópont fejlesztésének előkészítéséről. 2022. áprilisban a város főépítésze lakossági fórumon számolt be a projekt részleteiről és mutatta be annak látványterveit. Ekkor elhangzott, hogy a megvalósítás 2023-ban kezdődhet el, de a beruházás befejezésének céldátuma továbbra sem ismert (BAON 2022). Éles kritikát fogalmazott meg a városfejlesztéssel kapcsolatban a helyi Városüzemeltetési és Fejlesztési Bizottság elnöke, aki arról beszél, hogy ad hoc módon működik a városfejlesztés. „Valós koncepció nélkül sodródunk, az adódó pályázati lehetőségekre reagálunk. Csak válaszokat adunk, ami egy követő magatartás, ahelyett, hogy távlati módon, előremutató és kezdeményező magatartással mozognánk” – mondta az elnök. A stratégiai látásmód hiánya mellett az átláthatóság és a tájékoztatás hiányára is utalt a szakember, egyetértve azokkal a kritikákkal, melyek szerint nem túl sikeresen zajlik a társadalmi egyeztetés folyamata és a nagyközönség tájékoztatása az intermodális csomópont esetében (KecsUp 2022).

Ugyancsak a stratégiai tervezés és a helyi társadalommal folytatott párbeszéd hiányosságaira világít rá egy győri projektetem. 2017. április 28-án kötött együttműködési megállapodást a kormányzat és Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata a kislétföldi megyeszékhely tervezett fejlesztéseiről. A kormányhatározat több pontja is olyan terveket tartalmaz, amelyekről a város kulturális életének fellendülése várható. Ezek közül is kiemelkedik a Győri Nemzeti Színház komplex megújítását, valamint a színház előtti II. János Pál tér rehabilitációját tervező programelem.

A győri színház 1978-ban átadott épülete több szempontból is nagy jelentőségű. Bár sajátos formájú főépülete megosztó lehet a városlakók körében, mára szervesen hozzátartozik a városképhez és a jellegzetes, síugróalakú épület a Győrt bemutató városmarketing anyagok és filmek szinte mindegyikében megjelenik. Képzőművészeti jelentősége kiemelkedő: homlokzatát Victor Vasarely két darab, egyenként 550 m² felületű, görög márványból készült műalkotása díszíti. A közel 700 fős befogadóképességű teátrumot átadásakor Közép-Európa legmodernebb színházának tartották, viszont az ezredfordulótól kezdve egyre sűrűbben merült fel az átfogó felújításának igénye. A fenntartó önkormányzat néhány kisebb felújítást, jellemzően gépészeti, színpadtechnikai fejlesztést végzett el, de átfogó rekonstrukció a 2003. évi tervpályázat után sem kezdődött meg. A színház és környezete komplex felújítására vonatkozó terv 2014-ben megjelent Győr Me-

gyei Jogú Város 162/2014 (IX. 12.) Kgy. határozattal jóváhagyott Integrált Településfejlesztési Stratégiájában is. A „Lüktető Belváros” – A Belváros kulturális infrastruktúrájának funkcióbővítő fejlesztése c. fejlesztési program tartalmazta a színház belső felújítását, valamint a főépület közvetlen környezetének (II. János Pál tér – Schweidel u.) komplex funkcióbővítő rehabilitációját, beleértve szabadtéri színházi attrakciók megrendezésére alkalmas tér kialakítását a színház épülete előtt. A fejlesztési terv több ponton is kapcsolódott a város stratégiájában megfogalmazott törekvésekhez: az intézményi infrastruktúra szükséges fejlesztése mellett idegenforgalmi és kereskedelmi vonatkozása is kiemelkedő volt, valamint a városi közterületek rehabilitációjához is szorosan kapcsolódott, a számos sikeres felújítást megvalósított „Lüktető Belváros” projekt keretében. A színház épülete alá tervezett mélygarázs a belvárosi parkolási rendszer fejlesztésének részeként Győr közlekedési fejlesztéseinek is markáns eleme volt.

Ilyen előzmények után nem okozott meglepetést a helyi közvélemény számára, hogy a színház és környéke komplex rekonstrukciója helyet kapott a város MVP projektelemei között. A város önkormányzata 2017-ben pályázatot hirdetett a felújításra, ennek eredményeként először a 2019–2021 közötti időszakra tervezték a kivitelezést. 2019-ben először a felújítás csúszását jelentették be, majd hamarosan nem várt fordulat történt. A város 2020 januárjában megválasztott polgármestere alig néhány hónapos regnálás után kezdeményezte a központi kormányzatnál a projekt elem módosítását: a Vasarely-alkotásokkal díszített színházépület és környezete komplex felújítása helyett annak bontását, majd a helyén városi közpark és mélygarázs kialakítását; valamint ezzel párhuzamosan egy színházat, hangverseny- és koncerttermet magába foglaló modern kulturális negyed kialakítását a Mosoni-Duna partján, egy használaton kívüli ipari ingatlanon. A módosítás oka az, hogy a jelenlegi városvezetés szerint a színház épületének felújítása, energetikai korszerűsítése aránytalanul drága lenne és az épület adottságai miatt nem lenne tökéletesen kivitelezhető.

A bejelentést követően parázs vita bontakozott ki a helyi társadalom egyes csoportjai, politikusok, az építész és a színházi szakma képviselői, civil szervezetek, művészetpártolók, lokálpatrióták és laikus választópolgárok között a fejlesztés szükségességéről és gazdaságos megvalósíthatóságáról. A helyi sajtóban, a közösségi médiában, blogokon és egyéb online platformokon zajló diskurzus (www.kisalfold.hu 2020, www.24.hu 2020, www.szhaz.online 2020) során a felek „saját” helyi közvélemény-kutatásokkal igyekeztek alátámasztani véleményüket. Egymásnak ellentmondó információk láttak napvilágot a felújítás gazdaságosságáról, a hivatalos szakvélemények pedig nem publikusak. A jelenlegi polgármester a fejlesztési terv módosítására irányuló javaslatát követően bemutatott ugyan látványterveket, de konkrétumokat nem ismerhettünk meg a beruházás tervezett költségvetéséről, annak forrásáról, a munkálatok ütemezéséről. A vita sajátos módon jutott nyugvópontra: közel 58 hónappal a fejlesztés bejelentését követően sem a régi épület rekonstrukciója nem kezdődött el, sem az új kulturális negyed

beruházásának előkészítése nem indult meg. Az újonnan tervezett nagyberuházásról hónapok óta nem kaptak tájékoztatást a város polgárai, sőt, mintha teljesen kikerült volna a téma a helyi közbeszédből.

A helyenként sajátos stílusú vita több ponton is rávilágít a Modern Városok Program sérülékenységre és hiányosságaira. Figyelemre méltó, hogy egyetlen személyi változás, illetve az abból adódó véleménykülönbség milyen markáns változást hozott a korábban a városvezetés és a központi kormányzat által közösen kialakított és jóváhagyott, a város korábbi terveiben és stratégiai dokumentumaiban is kiemelt helyen szereplő projekttervben. A fejlesztés gazdaságosságával kapcsolatos szakvélemények nem ismertek, ami a projekt átláthatóságával kapcsolatos aggályokat vet fel. Szintén tanulságos, hogy a hazai területfejlesztés gyakorlatában példátlan jelentőségű program egyik fejlesztésével kapcsolatos fejleményekről nem az MVP hivatalos honlapjáról (hiszen nincs ilyen), kormányzati vagy városi sajtóközleményekből, hanem a közösségi médiában fel-felbukkanó bejegyzésekből, látszólag más témájú interjúk részleteiből tájékozódhatnak az érdeklődők. Bár meghirdetése óta az MVP számos eleme átalakult, e sorok írásakor a felújítás (még) szerepel a hatályos kormányhatározatban.

Külföldi járműipari központok fejlesztési projektjei

A magyarországi járműipari központok fejlesztéseinek bemutatását követően, érdemes – a teljesség igénye nélkül – megvizsgálni, hogy Európa hasonló városai-ban milyen tartalmú és célú fejlesztések valósulnak meg állami és európai uniós források felhasználásával.

A Kecskeméti leányvállalatot létesített Mercedes-Benz székhelyén, Stuttgart központjában az új vasútállomás átadásával felszabaduló, mintegy 85 hektáros területen egy teljesen új városnegyedet alakítanak ki. A fenntarthatóságot és környezetbarát megoldásokat középpontba állító Rosenstein projekt részeként nem csupán tágas közparkok, minőségi szolgáltatásokat kínáló közösségi életterek, nagy zöldfelületekkel ellátott, kreatív és innovatív építészeti megoldásokkal kialakított lakóházak és a legmodernebb közlekedési módok számára kialakított infrastruktúra jön létre, hanem a koncepció kialakításában az oktatás is kiemelt szerepet kapott. Az új városrész egyik negyede, a Rosenstein Campus kifejezetten azért jön létre, hogy integrált oktatási és képzési lehetőségeket biztosítson több korosztály számára. Jelen tanulmány témájához kapcsolódóan nem csupán a fejlesztési cél vizsgálata tanulságos, hanem a nagyszabású projekt kommunikációja is. 2016. márciustól novemberig tartott az a rendezvénysorozat, amely során a város polgárai megismerhették a fejlesztés terveit és megfogalmazhatták véleményüket, javaslatukat. A „helyi konzultáció” három nagyrendezvény mellett 35 kisebb, tematikus workshopot foglalt magába a különböző érintetti csoportok bevonásával, valamint a város legforgalmasabb helyszíneire kitelepülve szólított

ta meg a polgárokat. Az akció eredményeit összefoglaló, a helyi gyermekek véleményét, ötleteit is tartalmazó, 217 oldalas dokumentum elérhető a projekt honlapján. Az átlátható, informatív projekthonlapról közvetlenül elérhető a fejlesztés saját Instagram oldala, LinkedIn profilja, valamint a város YouTube csatornája (Rosenstein-Stuttgart 2022).

A győri járműgyártó vállalat anyavállalatának székhelyén, a Győr városához hasonló területű és lélekszámú Ingolstadtban szintén folyamatban van egy olyan, ugyancsak európai uniós és nemzeti forrásokból megvalósuló fejlesztés, amely tartalmában és céljaiban is messze túlmutat a magyar városok projektjein. A több tucat európai uniós város részvételével megvalósuló Városi Légi Mobilitás (*Urban Air Mobility*) projekt szó szerint új dimenzióba emeli a városi közlekedést és szállítást. A lakott területek felett nagyon alacsony magasságban zajló, földi közlekedési rendszerekkel összekötött városi légi forgalom megvalósulásával utas- és áruszállító drónok, légitaxik és a sürgősségi betegellátásban használható egyéb légieszközök környezetbarát módon tehetik kényelmesebbé és biztonságosabbá a nagyvárosok polgárainak életét. Ingolstadt nem csupán a városi légterek használatának jogi szabályozásáról, a biztonsági garanciákról és a társadalom szemléletformálásáról szóló, uniós szintű tervezésben vesz részt, hanem területfejlesztési szakemberei olyan kihívásokon dolgoznak, mint a zsúfolt környezetben létesülő leszállópályák ideális helyének meghatározása és integrálása a várostérség különböző rendszereibe (Smart Cities Marketplace 2022).

A harmadik magyarországi járműgyár anyavállalatának központja az 1,3 milliós népességű és európai viszonylatban is kiemelkedő gazdasági potenciállal bíró München városában található. Mivel a bajor főváros fejlettsége és lehetőségei messze meghaladják a vizsgált magyarországi központokét, a város fejlesztési projektjeinek elemzése helyett a hazai viszonyokkal összemérhető fejlettségű Szlovákia egyik jelentős járműipari központja, Nagyszombat fejlesztéseinek bemutatásával zárom a nemzetközi kitekintést. Nagyszombat több olyan projektet valósított meg nemzeti és európai uniós forrásokból az elmúlt években, amelyek kifejezetten a tudásgazdaság és az innovációs potenciál fejlesztését célozzák. Az ipari park fejlesztésével párhuzamosan létrejött egy új ipari és technológiai park, amelyben több jelentős technológiai vállalkozás működik, valamint a kutatás-fejlesztési tevékenység a Szlovák Műszaki Egyetem Anyagtudományi és Technológiai Karának két kiválósági központjával együttműködésben zajlik. A mindössze 65 000 lakosú város középfokú oktatásának és három egyetemének – Nagyszombati Egyetem, Szent Cirill és Metód Egyetem, valamint a Pozsonyi Szlovák Műszaki Egyetem Anyagtechnológiai Kara – kiemelt célja, hogy a járműipar igényeinek kielégítése mellett a szolgáltatások, az egészségügy, az élelmiszeripar, az oktatás és egyéb ágazatok továbbfejlesztésére készítse fel a diákokat (Trnava 2022; Trnava Industrial Park 2022).

Konklúziók, javaslatok

Kutatásom elsőként arra kereste a válaszokat, hogy Lux (2019) elemzésének megfelelően, valóban kiemelkedőnek tekinthetők-e a nagy járműipari központokban megvalósuló MVP fejlesztések. Azok „minőségének”, indokoltságának megítélésére nem vállalkozom, hiszen a projektelemek egy részének megvalósítása objektíven nem mérhető, a fejlesztési célok megítélése pedig – a projekt majdani zárását követően – hosszas politikai-társadalmi viták tárgya lehet. Ugyanakkor, Gajzágó (2019) kutatásának eredményeit elemezve egyértelműen kimutathatjuk, hogy a járműipari központok MVP projektjeinek száma vagy költségvetése valóban kiemelkedő-e.

3. táblázat: A vizsgált városok MVP fejlesztéseinek száma és költségvetése
Number of project elements and budget of Modern Cities Program developments in the surveyed cities

	Projektelemek száma	Város MVP költségvetése (milliárd Ft)	Egy főre jutó MVP költségvetés (ezer Ft/fő)
Debrecen	7	46,3	227,5
Győr	12	91,5	707,3
Kecskemét	14	160,4	1434,2
MVP átlag	11,2	116,7	1355,7

Forrás: Gajzágó (2019) adatai alapján a szerző szerkesztése

Mivel emelkednek ki a járműipari központok fejlesztései? A fenti adatok alapján sem a projektelemek számával, sem a megvalósításukraallokált pénzösszeg nagyságával. Debrecen esetében megállapítható, hogy kis számú, alacsony költségvetésű, de hatékonyan megvalósított projektről van szó. A projektelemek száma és költségvetése alapján Kecskemét valóban az MVP egyik nyertesének tűnik. A város esetében kiemelésszerűen érdemes a fejlesztési alap egyedisége, amely a jól ismert és széles körben használt újraiparosítási eszközökhöz képest újszerű módon járulhat hozzá a térség gazdaságfejlesztéséhez. Győr tekintetében regisztrálnunk érdemes, hogy a megvalósítandó projektelemek kiválóan alkalmasak (lennének) a várostérség járműipari fókuszának szélesítésére, a kultúra, turizmus, sportgazdaság tudatos fejlesztésére.

A járműipari központok fejlesztései azzal sem tűnnek ki, hogy áthatná őket valami felülről irányított, egységes célrendszer, hiszen a fejlesztések elemzése nem mutatott ki egységes mintázatot, amely egyformán jellemezné a három város törekvéseit. Előzetes feltételezésem szerint az oktatás, kutatás-fejlesztés, innováció fejlesztését célzó projektelemek magas aránya, ezáltal a magasabb hozzáadott értéket képviselő gazdasági tevékenységek elősegítése lehetett volna ilyen törekvés, amit azonban nem erősített meg elemzésem. Debrecen és Kecskemét projektelemei között markánsan megjelennek ezek a célok. A cívisvárosban az oktatás teljes vertikumát lefedik az MVP projektek, az alap- és középfokú oktatás fejlesztésétől a Debreceni Egyetem innovációs projektjeiig. Kecskemét eseté-

ben az új ipari kutatóközponttal gazdagodó egyetem hallgatói utánpótlásának és a helyi gazdaság munkaerőigényének egy részét a szintén MVP által fejlesztett szakgimnázium biztosíthatja. Ugyanakkor a legsikeresebb városfejlesztési rezsim, Győr esetében csupán egyetlen projektelelem célozza a tudás gazdaság elmélyítését. Nincs jele sem a (duális) középfokú oktatás támogatásának, sem a hosszú távú szakemberutánpótlás biztosítását célzó egyéb, alap- és/vagy középfokú oktatás fejlesztését célzó projekteknek, mint ahogy a Győri Járműipari Életpályamodellként megismert regionális munkaerő-piaci kezdeményezés elmélyítése sem szerepel a projektelemelek listáján. A 23 megyei jogú város szinte mindegyikére jellemző a közlekedési célú projektelemelek jelentős súlya, ezen kívül nem fedezhető fel egységes mintázat a vizsgált városok programelemeiben.

Az esettanulmányyszerű elemzésben bemutatott projektelemelek rávilágítanak az MVP kivételes lehetőségeire és gyengeségeire is. A központi kormányzat támogatása és az önkormányzattal folytatott gyümölcsöző együttműködése elégséges lehet ahhoz, hogy határidőre és magas színvonalon készüljenek el olyan fejlesztések, amelyek a város (gazdaságfejlesztési) stratégiájába is jól illeszkednek, ezáltal hosszú távon gyarapítják a térség fejlődését. Ugyanakkor más városokban közel sem ilyen zökkenőmentes a projektek megvalósítása. Egyes esetekben hiányzik a helyi társadalom bevonása, és hosszú éveken át semmilyen tájékoztatás nem történik a megvalósítás csúszásának okairól, más esetben akár egyetlen személyi változásból adódó véleménykülönbség oda vezethet, hogy kérdésessé válik egy évtizedek óta tervezett, minden fél által elfogadott és a város stratégiájában is nevesített fejlesztési cél. A külföldi kitekintés alapján elmondható, hogy mindhárom elemzett járműipari központban zajlik olyan fejlesztés, amelynek komplexitása, célrendszere, a megvalósítás módszertana és tudásintenzív jellege messze túlmutat a vizsgált hazai városok projektjein.

A Modern Városok Program megvalósítása valamennyi városban folyamatban van, az ünnepélyes bejelentések óta eltelt néhány esztendő nyilvánvalóan nem volt elégséges a nagyívű fejlesztési elképzelések megvalósítására, ezért az MVP átfogó értékelése még várat magára. A program az eredeti tervek szerint 2022-ig fejeződik be, ehhez képest – részben a koronavírus világjárvány hatásai miatt – jelentős csúszás várható. A megvalósítást követően érdemes lesz vizsgálni a megvalósult projektek számát, arányát, valós költségeit az előzetesen deklarált tervekhez képest, hiszen ez képet adhat a fejlesztési tervek megalapozottságáról. Ugyancsak érdekes eredményeket hozhat további város csoportok fejlesztéseinek vizsgálata. A három nagy járműipari központ mellett érdemes lehet vizsgálni a nagyobb járműipari beszállító cégeknek otthont adó további városok (Szombathely, Veszprém, Tatabánya, Székesfehérvár, Miskolc) vagy a rendszerváltás óta kevésbé iparosodott, nagy egyetemi városok (Pécs, Szeged) fejlesztési útjait. Ugyancsak közérdeklődésre tarthat számot egyes MVP projektek és a kedvezményezett város térségében ugyancsak támogatást nyert Magyar Falu Program projektelemelek esetleges illeszkedésének, a szinergiák kihasználásának a vizsgálata.

Jegyzet

- 1 A program hivatalos honlappal vagy központi adatbázissal nem rendelkezik, ezért vizsgálata szerzteágázó adatgyűjtést igényel.

Irodalomjegyzék

- Barabási A. L. (2016): *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Libri, Budapest
- Bodnár B., Csomós Gy. (2018): Az intermodális közösségi közlekedési központ lehetséges hatásai Debrecen fejlődésére. *Területi Statisztika*, 5., 505–538. <https://doi.org/jvh4>
- Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 4., 1–7. <https://doi.org/c85j>
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Etzkowitz, H., Leydesdorff, L. (1996): The triple helix of university – industry – government relations: A laboratory for knowledge based economic development. *EASST Review*, 1., 11–19.
- Faragó L. (2019): A Modern Városok Program mint fejlesztéspolitikai rezsim helye a magyar területfejlesztési politikában. *Tér-Gazdaság-Ember*, 2–3., 181–203.
- Faragó, L., Mezei, C. (2018): Managing regional disparities. In: Lux, G., Horváth, Gy. (eds.): *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. Routledge, London–New York, 159–174. <https://doi.org/jvh5>
- Fekete D. (2017): A Modern Városok Program elemzési lehetőségei. *Polgári Szemle*, 1–3., 94–105. <https://doi.org/czk9>
- Fekete D. (2018): Győri fejlesztések a Modern Városok Program keretében. *Területi Statisztika*, 6., 638–658. <https://doi.org/czm9>
- Fekete D. (2019): A Modern Városok Program jelentősége a hazai városfejlesztésben. *Tér és Társadalom*, 1., 27–43. <https://doi.org/dc25>
- Filep, B., Kovács, Zs., Kara, Á., Tömböly, T. (2013): „City – University – Company” coordinated strategic development: Industry zone in Győr focused on the vehicle industry. In: Dermol, V., Trunk Sirca, N., Dakovic, G. (ed.): *Active Citizenship by Knowledge Managment & Innovation: Proceedings of the Management, Knowledge and Learning International Conference 2013*. ToKnowPress, Bangkok, Celje, Lublin, 797–808.
- Forman B. (2021): Kecskemét versenypozíciói a globális és az európai gazdasági térben. Kérdések és gondolat vázlatok. *Gradus*, 4., 30–37.
- Gajzágó G. (2019): Modern Városok Programja: Új fejezet a magyar várospolitikában. *Tér és Társadalom*, 3., 29–48. <https://doi.org/dvsr>
- Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata (2014): *Győr Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégia 2014 – 2020*. <https://gyor.hu/easy-docs/5dc982a2e14e2> (Letöltés: 2022.02.14.)
- Lux G. (2019): A Modern Városok Program újraiparosítási törekvései. *Tér és Társadalom*, 1., 44–65. <https://doi.org/gbgd>
- Magyarország Kormánya (2021): Élettel telnek meg a falvak a Magyar Falu Programnak köszönhetően. <https://kormany.hu/hirek/elettel-telnek-meg-a-falvak-a-magyar-falu-programnak-koszonhetoen> (Letöltés: 2022.02.22.)
- Novoszáth P. (2018): Az Audi Hungaria Zrt. makrogazdasági beágyazódásának mérföldkövei és hatása a térségi és nemzetgazdasági versenyképességre. *Tér - Gazdaság - Ember*, 1., 43–68.
- Rechnitzer J., Berkes J. (szerk.) (2021): *Nagyvárosok Magyarországon*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest
- Rechnitzer J., Smahó M. (szerk.) (2012): *Járműipar és versenyképesség - Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr
- Somlyódyiné Pfeil E., Baloghné Molnár I., Hrubí L., Illés I., Pálné Kovács I., Thomka J., Tóth E. (2004): *A tervszerződés rendszerének hazai adaptálási lehetőségei*. Kutatási zárótanulmány. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatási Központja, Pécs

Médiatudósítások

- <https://24.hu/kultura/2020/04/09/a-gyori-polgarmester-lebontatna-a-magyar-modern-epiteszet-egyik-legfontosabb-alkotasat/> (Letöltés: 2022.02.14.)
- <https://www.baon.hu/helyi-kozelet/2022/04/lakossagi-forumot-tartottak-a-kecskemeti-intermodalis-csomopont-fejleszteserol> (Letöltés: 2022.10.20.)
- <https://www.db2030.hu/életminoseg/mar-a-debeceni-nemzetkozi-iskola-tetejet-epitik-latvanyos-ba-fordult-a-strandfejlesztis/2019/02/20/> (Letöltés: 2022.02.11.)
- <https://isd.debrecen.hu/tortenetunk> (Letöltés: 2022.02.11.)
- <https://kecsup.hu/2022/09/ad-hoc-modon-koncepcio-nelkul-mukodik-a-varos-beszelgetes-kiraly-jozseffel/> (Letöltés: 2022.10.20.)
- <https://www.kisalfold.hu/helyi-kozelet/2020/04/helyzet-es-jovokep-a-korona-idejen-interju-dr-dezsi-csaba-andras-polgarmesterrel> (Letöltés: 2022.02.14.)
- <https://magyarnemzet.hu/belfold/2019/09/nemzetkozi-iskola-nyilt-debrecenben> (Letöltés: 2022.02.11.)
- <https://novekedes.hu/elemzesek/miert-lehet-debrecen-a-kovetkezo-startup-kozpont> (Letöltés: 2022.02.11.)
- <https://www.octogon.hu/epiteszet/a-vilag-legjobbjai-kozott-a-debreceni-nemzetkozi-iskola-epulete/> (Letöltés: 2022.02.11.)
- <https://www.prestep.hu/gazdasagfejlesztis> (Letöltés: 2022.02.10.)
- <https://rosenstein-stuttgart.de/> (Letöltés: 2022.10.20.)
- <https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/action-clusters-and-initiatives/action-clusters/sustainable-urban-mobility/urban-air-mobility-uam> (Letöltés: 2022.10.20.)
- <https://smart-cities-marketplace.ec.europa.eu/news-and-events/news/2020/urban-air-mobility-initiative-ingolstadt-germany-receives-100m-eu> (Letöltés: 2022.10.20.)
- <https://szinhaz.online/gyori-nemzeti-szinhaz-epulete/> (Letöltés: 2022.02.14.)
- <https://www.trnava.sk/en/article/investment-opportunities> (Letöltés: 2022.10.20.)
- <https://tt-ip.trnava.sk/introduction/> (Letöltés: 2022.10.20.)

Kormányhatározatok

- 1131/2016. (III. 10.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1151/2017. (III. 20.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1159/2016. (IV. 5.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Szekszárd Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1217/2015. (IV. 17.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1240/2016. (V. 13.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Tatabánya Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1251/2015. (IV. 23.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1252/2015. (IV. 23.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1283/2016. (VI. 7.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1284/2016. (VI. 7.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1315/2015. (V. 21.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.

- 1316/2015. (V. 21.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1382/2015. (VI. 12.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1383/2015. (VI. 12.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1387/2017. (VI. 27.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1388/2017. (VI. 27.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1394/2016. (VII. 21.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Dunaujváros Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1428/2015. (VI. 25.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1496/2015. (VII. 21.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1504/2015. (VII. 23.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Érd Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1803/2015. (XI. 10.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1840/2017. (XI. 10.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1936/2015. (XII. 12.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.
- 1955/2015. (XII. 17.) Korm. határozat Magyarország Kormánya és Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata közötti együttműködési megállapodás végrehajtásával összefüggő feladatokról.

KITEKINTÉS / OUTLOOK

Magyarok az Egyesült Királyságban: egy korszak vége?

Hungarians in the United Kingdom: End of an era?

LIGETI ANNA SÁRA

LIGETI Anna Sára: statisztikus, Központi Statisztikai Hivatal, Népszámlálási és népese-
dési statisztikai főosztály; 1024 Budapest, Keleti Károly utca 5-7.; tudományos segéd-
munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.;
anna.ligeti@ksh.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8261-0552>

KULCSSZAVAK: kivándorlás; visszavándorlás; Egyesült Királyság; Brexit; COVID-19

ABSZTRAKT: Lezárulni látszik az európai uniós csatlakozást követő migrációs korszak Magyarországon, melynek szimbólumává az Egyesült Királyságba irányuló kivándorlás vált. A 2010-es évek első felében főként magasan képzett fiatalok hagyták el hazánkat, akik gyakran hosszú távú célokkal indultak útnak, legnagyobb számban az Egyesült Királyság felé. De vajon hogyan alakult át a magyarok Európán belüli vándorlásának szerkezete és társadalmi összetétele az évtized folyamán? És milyen szerepet játszott mindebben a korszak két meghatározó eseménye: a Brexit népszavazás és a koronavírus-járvány? Ezekre a kérdésekre az adminisztratív nyilvántartásokban rögzített ki- és belépési adatok longitudinális megközelítésű vizsgálata útján keresem a válaszokat. Miközben a kivándorlás társadalmi bázisa fokozatosan kiszélesedett az évtized folyamán, egyre nagyobb tere nyílt az idősebb korcsoportok, valamint az iparban és építőiparban dolgozók időszakos és cirkuláris mobilitásának, a magyar emigráció súlypontja az Egyesült Királyság felől mindinkább Ausztria és Németország irányába helyeződött át. Bár az Egyesült Királyság népszerűsége a kivándorlók körében nagymértékben csökkent, a hazavándorló magyar állampolgárok jelentős hányada továbbra is innen érkezik. A Brexit népszavazás leginkább a hosszabb idő óta külföldön élő magyarok visszavándorlását ösztönözte, hatása tartósnak mondható. A koronavírus-járvány kitörése jóval kevésbé befolyásolta az angliai visszavándorlásokat, és az Európai Unió tagországaiból hazatérők – főként a rövid távú tartózkodást követő visszaköltözések – esetében is csupán időszakos változásokat hozott.

Anna Sára LIGETI: statistician, Population Census and Demographic Statistics Department, Hungarian Central Statistical Office; Keleti Károly utca 5-7., H-1024 Budapest, Hungary; Junior Research Fellow, Centre for Social Sciences; Tóth Kálmán u. 4., H-1097 Budapest, Hungary; anna.ligeti@ksh.hu; <https://orcid.org/0000-0002-8261-0552>

KEYWORDS: emigration; return migration; United Kingdom; Brexit; COVID-19

ABSTRACT: Emigration to the United Kingdom became a symbol of the post-2004 EU enlargement migration processes in Hungary, which were increasingly characterised by the long-term outmigration of highly educated, urban youth from the early 2010s. This paper seeks to answer how the structure and social composition of intra-EU migration of Hungarians – and especially towards the UK – changed in the last decade, and how the Brexit referendum and the COVID-19

pandemic affected those changes. In doing so, a longitudinal analysis of administrative data on emigration and return migration will be carried out.

Outmigration in the 2010s reached its peak in the middle of the decade, first for the UK and later for other European destinations, then started to decline subsequently. In parallel with the growth of emigrant stocks, also the pool of potential returners increased, which made possible a consequent acceleration of return migration in the second half of the decade. As a result, however the UK has lost much of its attractiveness by today – in 2021 only 5% of Hungarian emigrants chose it as a destination – almost one in five (17%) of the returners resided previously in this country.

In addition to the changes in the volume of emigration and return migration, mobility patterns had also changed significantly in the second half of the decade shifting towards circular and short-term mobility forms. Meanwhile, the demographic base of emigration had broadened, expanding to a wider range of age and occupational composition, with the increased importance of workers in the industrial and service sectors. Although this shift can be observed in all European destinations, the UK continues to be a receiving country of younger age groups of long-term migrants, with a higher proportion of professionals and service sector workers and those emigrating from urban areas.

In addition to emigration trends, two major events in the second half of the decade had a significant impact on return migration to the UK. While the Brexit referendum has mostly stimulated the return migration of Hungarians who have been living abroad for a longer period of time and its impact can be said to be long-lasting, the Covid outbreak has caused a more temporary shift, mainly for short-term mobility, which seems to stabilise from 2021 onwards. However, the impact of the epidemic on the return migration of Hungarians living in the UK was much smaller than for those living in EU Member States, which is related to the occupational structure of Hungarians in England, the degree of integration and the low number of short-term, circular and seasonal mobility movements most affected by Covid.

Bevezetés: Európa változó migrációs környezete a 2010-es években

Jelen tanulmány a 2010-es évek magyar vándorlási folyamatainak egy meghatározó szegmensére, az Egyesült Királyságba irányuló ki-, és onnan történő visszavándorlásokra fókuszál. A hazai adminisztratív adatok longitudinális megközelítésű vizsgálatával arra a kérdésre keresem a választ, hogy miként alakult át a magyarok Egyesült Királyságba irányuló vándorlása és a résztvevők társadalmi összetétele 2010 és 2021 között, és ebben milyen szerepet játszott a Brexit népszavazás és a koronavírus-járvány.

Az Európai Unió 2004. évi bővítését követően a kontinens migrációs hálózataiba hirtelen nagy számban belépő kelet-közép-európai állampolgárok új fejezetet nyitottak az európai vándorlások modern történetében (Black et al. 2010; Favell 2008). Bár a régió országai számára ezt megelőzően sem volt ismeretlen az elvándorlás jelensége, az európai uniós tagság következtében feloldódó korlátozások korábban nem tapasztalt szabadságot hoztak nem csupán a határátlépések, de a külföldi munkalehetőségek, az oktatásban történő részvétel, valamint a szociális védőhálózathoz való hozzáférés tekintetében is. Mindezek következtében jelentősen megnőtt a Kelet-Európából Európai Unió régi tagországai felé meginduló migráció nagysága, miközben a kontinensen belüli mozgások szerkezete és összetétele is nagyobb változásokon ment keresztül (Glorius, Grabowska-Lusinska, Kuvik 2013).

Ez egyrészt olyan általános – leggyakrabban a globalizációs folyamatokhoz köthető – változásoknak volt köszönhető, mint például a közlekedés, a kommunikáció, valamint az információáramlás minden eddiginél olcsóbbá és gyorsabbá válása (Czaika, de Haas 2015). Másrészt, a térségre nézve specifikus körülmények is alakították a migrációt, hiszen az Európai Unió optimális – minimális fizikai és jogi gátakat szabó – környezete kiváló lehetőségeket biztosított egy olyan mobilis csoport megjelenéséhez, amely szükség esetén a társadalmi-politikai és gazdasági változásokra gyorsan reagálva változtatja meg földrajzi helyzetét (Klimavičiūtė et al. 2020). Mindezek következtében a kelet-közép-európai állampolgárok minden értelemben a transznacionális migrációelméletek mintapéldáivá váltak: többes kötődéseket hoznak létre és tartanak fenn a küldő és a fogadó országokkal is, migrációjuk pedig gyakran rövidebb távú oda-vissza mozgásokkal, változatosabb, „fluidabb” mintázatokkal jellemezhető (de Haas, Castles, Miller 2020; Engbersen et al. 2013; Moskal 2013).

Bár a kelet-európai térség migrációs folyamatait leginkább a kontinens gazdasági különbségei által előidézett hosszú távú (akár életre szóló) elvándorlásokkal szokás jellemezni, a 2010-es évek során megváltozó migrációs környezetben az időszakos munkavállalás, valamint a hosszabb-rövidebb idejű külföldi tartózkodást követő tovább- és visszavándorlás is fontos tényezőkké váltak. A kivándorlás mozzanatához hasonlóan a visszavándorlási döntést (vagy éppen a maradást, az immobilitást) is számos tényező motiválhatja, melyeket a migrációs folyamatokban résztvevők szándékai és lehetőségei is alakítanak (Carling, Schewel 2018). A visszavándorlást előidézheti a kivándorlók sikertelen külföldi munkaerő-piaci integrációja, a „kivándorlás kudarca” is, azonban egy tervezetten átmeneti jellegű külföldi tartózkodás esetében sokkal inkább értelmezhető döntésként (Borjas, Braatsberg 1996; Constant, Massey 2002). Míg a kivándorlást leggyakrabban a magasabb jövedelmek motiválják, addig a visszavándorlási döntésben jóval nagyobb szerepet kapnak az életciklus-specifikus családi okok és szociális kapcsolatok, valamint a küldő és a fogadó ország gazdasági-politikai környezete (Horváth 2016; King, Kuschminder 2022; Martin, Radu 2012). Utóbbi az évtized folyamán két jelentős esemény is alakította: az Egyesült Királyság Európai Unióból történő kilépése, valamint a koronavírus-világjárvány.

Tanulmányomban először bemutatom az Egyesült Királyságba irányuló magyar migrációval kapcsolatban rendelkezésre álló statisztikai forrásokat, azok sajátosságait és korlátait, valamint az elemzés következő részeiben használt, Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (NEAK) TAJ nyilvántartásából származó adatokat. Ezt követően felvázolom, hogy miként alakultak a 2010-2021 közötti időszak ki- és visszavándorlási trendjei a legfontosabb célterületeket illetően, továbbá milyen sajátosságokat figyelhetünk meg az Egyesült Királyság esetében. Végül, arra keresek választ, hogy miként változott az Egyesült Királyságba irányuló vándorlás társadalmi összetétele a 2010-es évek második felében, hogyan alakultak a havi visszavándorlások a különböző időtartamú külföldi tartózkodá-

sok esetében, és mintázataikban tetten érhetők-e a Brexit népszavazás, valamint a koronavírus-világjárvány hatásai.

Adatok és módszerek

Elemzésem adatforrását a Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (NEAK) TAJ nyilvántartásának két adminisztratív alrendszere adja. Ebben azok a személyek szerepelnek, akik több-kevesebb időre társadalombiztosítási jogviszonyt létesítenek egy másik országban, illetve azok, akik a külföldre költözésükkor megszüntetik hivatalos magyarországi lakcímüket. Fontos azonban, hogy a NEAK TAJ nyilvántartásából csupán a benne szereplő magyar állampolgárok regisztrált ki- és visszavándorlásaira vonatkozóan juthatunk információkhoz. Az adatok segítségével kizárólag a vándorlás folyamatmutatói – ún. flow típusú adatok – állíthatók elő, a külföldön élő magyar állampolgárok számának – stock adatainak – megállapítására ezek nem alkalmasak.

Bár ki- és visszavándorlaskor jogszabályi kötelezettség¹ a magyarországi jogviszony szüneteltetését majd újraaktiválását bejelenteni a hazai egészségbiztosítónak, feltételezhető, hogy ennek a regisztrációs kötelezettségnek sokan nem tesznek eleget. Azzal kapcsolatban azonban, hogy pontosan hányan maradnak ki a regiszterből, illetve hogyan alakul időben és társadalmi csoportonként ez az alulbecslés, a ki- és visszavándorlás mértékét pontosan leíró adatok hiányában csak feltételezésekkel élhetünk. Különböző statisztikai források összevetése alapján azonban feltételezhető, hogy a hazai nyilvántartásokból következő lefedettségi hiány hasonló módon érinti a népesség különböző csoportjait, és időben viszonylag stabilan alakul (Ligeti 2021).

A TAJ nyilvántartás sok szempontból egyedi lehetőségeket biztosít a magyarok ki- és visszavándorlási mintázatainak elemzésére: 2010-ig visszatekintve is lehetővé teszi a benne szereplő magyar állampolgárok migrációs történetének nyomon követését, alkalmas a ki- és visszavándorlás különböző definícióinak alkalmazására. Ennek köszönhetően, elemzésem longitudinális megközelítéssel² készült, amely lehetővé teszi az adatbázisban megjelenő ki- és visszavándorlók nyomon követését 2010 és 2021 között. Választ kaphatok olyan kérdésekre is, hogy a kivándorlók mennyi időt töltöttek külföldön, hányszor és milyen országokba vándoroltak. Annak érdekében, hogy minél jobban megragadjam az elmúlt évtized változásait és pontosabb képet kapjak a magyarok vándorlási mintázatairól, a migráció hivatalos meghatározását kibővítve a tágabb értelemben vett földrajzi mobilitást vizsgálom. A rövid távú (legalább 3 hónapos tartózkodáshoz kötött) mozgásokat is beemelem az elemzési körbe.³ Végül megjegyzendő, hogy bár a magyar állampolgárok ki- és visszavándorlására vonatkozó hivatalos statisztikák is a NEAK adminisztratív adatain alapulnak (KSH 2021), az eltérő definíciókból és adatkörökből, illetve a különböző megközelítésekkel fakadóan elem-

zések eredményei nagyságrend – és gyakran trendek – szempontjából nem vetethetők össze azokkal.

Az elemzéshez felhasznált adatok összesen 478 ezer regisztrált kivándorlási eseményt foglalnak magukba 2010 és 2021 között, melyből 68 ezer személy 75 ezer vándorlási eseménye érinti az Egyesült Királyságot (1. melléklet). Ennél azonban lényegesen több magyar állampolgár jelenik meg a brit tükörstatisztikákban: 2010 és 2021 között összesen 181 ezren kaptak társadalombiztosítási számot (úgynevezett NINo-t) a hatóságoktól. A két adatforrás alapján kalkulált számokat azonban csak kellő óvatossággal lehet összehasonlítani. Bár a társadalombiztosítási szám kérvényezése igen nagy körnek (többek között munkavállalóknak, vállalkozóknak és diákoknak) áll érdekében, nem feltétele, hogy a kérvényező hosszabb időt töltsön az országban. Emellett – mivel kivándorlaskor a társadalombiztosítási szám nem kerül visszavonásra – a NINo statisztikákból egyáltalán nem lehet következtetni a kint tartózkodás időtartamára, ezért az ebben szereplők egy része nem esik bele az általunk használt definíciós keretekbe. Ráadásul, a NINo kérvényezésének ideje sem feltétlenül felel meg a bevándorlás idejének, így feltételezhető, hogy a nyilvántartásban megjelenő magyarok egy része még 2010 előtt vándorolt be az Egyesült Királyságba (GOV.UK 2022b).

Mivel – ahogy korábban említettem – a NEAK TAJ nyilvántartása nem alkalmas az Egyesült Királyságban élő magyar állampolgárok (stock) számának becslésére, ahhoz, hogy kontextusba helyezhessük a migrációs trendeket – elsősorban a visszavándorlásokat – más források alapján is érdemes áttekinteni az ezzel kapcsolatos adatokat. Az Egyesült Királyságban élő magyar állampolgárok számának meghatározásához használható legfőbb adatforrás az Annual Population Survey (APS), amelynek célja a brit népesség számának és demográfiai, munkaerő-piaci jellemzőinek meghatározása a tízévente ismétlődő népszámlálások között. Mivel mintavételes adatfelvételtől van szó, az adatforrás kisebb népességcsoportokra – így a magyar állampolgárok számára – vonatkozóan pontatlanabb lehet. Az adatok használata során érdemes azt is szem előtt tartani, hogy az APS népességfogalma eltér a Magyarországon alkalmazott definícióktól.⁴ Az APS mellett az utóbbi években egy másik adatforrás, az EU Settlement Scheme (EUSS) statisztikai is lehetőséget teremtettek az Egyesült Királyságban élő magyarok számának becslésére. Azok az uniós állampolgárok és családtagjaik, akik 2020 végéig érkeztek az Egyesült Királyságba, 2018 augusztusa és 2021 júniusa között igényelheték a letelepedési státuszt, mely a kilépést követően biztosította számukra a legális tartózkodást az Egyesült Királyságban. Azonban ebben az esetben is kellő körültekintés szükséges az adatok értelmezése során, mivel egyrészt a státusz megszerzésének feltételei nem esnek egybe sem a magyar, sem a brit hivatalos statisztikák által használt migrációs definíciókkal, másrészt pedig a regisztrációt azok is elvégezheték, akik már korábban elhagyták az Egyesült Királyságot.⁵ Ezzel együtt, a két forrás adatai nem különböznek nagyon a magyarok számára vonatkozóan. Míg az EUSS rendszerében összesen 148 ezer magyar állampolgár⁶

jelenik meg, az APS becslése alapján 2021-ben 118 ezer magyar állampolgár tartózkodott az Egyesült Királyságban.

Az alábbi elemzések a magyar állampolgárok NEAK TAJ nyilvántartásában fellelhető, legalább 3 hónapos időtartamú ki-, illetve visszavándorlási adatai alapján készültek, a 2010-2021 közötti időszakra vonatkozóan. Először – a legfőbb célterületek közti különbségekre fókuszálva – az Egyesült Királyságba irányuló vándorlások teljes évtizedet felölelő, leíró jellegű idősoros vizsgálatára kerül sor. Ezt követően arra a kérdésre keresek választ, hogy miként változott az Egyesült Királyságba irányuló vándorlás társadalmi összetétele a 2010-es évek második felében, és milyen egyedi hatásokat azonosíthatunk az Egyesült Királyság esetében a többi EU-s céllországgal összehasonlítva. Ehhez binomiális logisztikus regressziós modelleket használok, melyek segítségével összevetem a 2012-től a Brexit népszavazásig tartó időszak kivándorlóinak társadalmi összetételét az ezt követő időszakban kivándorlókéval. Végezetül, ismét leíró jellegű elemzés segítségével vizsgálom, hogy a havi visszavándorlások milyen mintázata rajzolódik ki a különböző időtartamú külföldi tartózkodások esetében, és e mintázatokban tetten érhetők-e Brexit népszavazás, illetve a koronavírus-világjárvány hatásai.

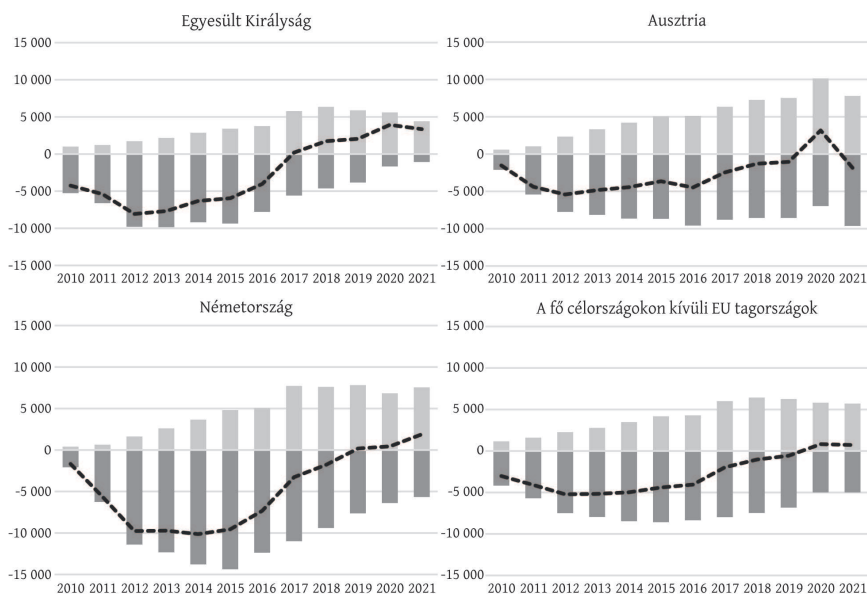
Az Egyesült Királyságba irányuló magyar migráció átalakuló trendjei

Magyarország európai uniós csatlakozását követően a magyarok kivándorlása a régió más országaihoz viszonyítva megkétszerezte indult, azonban gyorsan növekedett a 2010-es évek első felében – bár nagyságrendjét tekintve sosem érte el például a romániai vagy a lengyelországi elvándorlást (Hárs 2020). Mivel a 2004. évi keleti bővítést követően a régi tagállamok közül csupán három ország, az Egyesült Királyság, Írország és Svédország nem élt a legfeljebb hét évre kiszabható átmeneti munkaerő-piaci korlátozások bevezetésével, az évtized első éveiben kivándorló magyarok elsődleges célja az Egyesült Királyság lett. 2010-ben a NEAK TAJ nyilvántartásában megjelenő kivándorlók 38%-a választotta a szigetországot, és ezt az arányt ekkor az Ausztriába és Németországba kivándorlók együttesen sem érték el (15-15%). Az Ausztriába, és főként Németországba irányuló magyar migráció a teljes munkaerő-piaci nyitást követően, 2011 után ugrott meg, mellyel párhuzamosan az Egyesült Királyság lassan, de fokozatosan veszített előnyéből, így 2021-ben már csupán a kivándorlások 5%-a irányult ide. Mindezek fényében bátran állíthatjuk, hogy az Egyesült Királyság kiemelt céllországot státusza az évtized végére megszűnt, és bár továbbra is a harmadik legnépszerűbb úticélnak bizonyult, a vizsgált adatok alapján jelentősen leszakadt a listavezető Németország és Ausztria mögött, és a magyarországi kivándorlások arányát tekintve alig előzte meg Hollandiát vagy Svájcot.

Bár a kivándorlók körében az Egyesült Királyság népszerűsége 2010-től arányaiban folyamatosan csökkent, a kivándorlások száma csak néhány évvel ké-

sőbb, 2012-2015 között tetőzött. Az ezt követő csökkenés fokozatos volt, de nem egyenletes: a vizsgált adatok alapján mind 2017-ben, a Brexit népszavazás utáni évben, mind a koronavírus-járvány kezdetén, 2020-ban jelentős visszaesést láthatunk (1. ábra). Ezzel párhuzamosan az Egyesült Királyságból érkező visszavándorlók száma 2016-ig fokozatosan növekedett, majd – egy nagyobb megugrást követően – 2018-ban tetőzött. Bár az évtized második felében Ausztria kivételével megfordult a trend, a kivándorlások csökkenése és a visszavándorlások növekedése általános a magyarok Európai Unió belüli migrációjában, számos sajátosságot figyelhetünk meg az Egyesült Királyság esetében. A többi célországhoz viszonyítva az Egyesült Királyság felé irányuló kivándorlás korábban kezdődött és már az évtized első éveiben elérte a csúcértékét. A későbbi visszaesssel összefüggésben a magyarok migrációs egyenlege pozitívba fordult, így 2017-től minden évben meghaladja a visszavándorlások száma a kivándorlások számát. Megfigyelhető az is, hogy a magyarok vándorlásának összességében pozitív egyenlege az Egyesült Királyság esetében a legpozitívabb: az utóbbi években évi 2-4 ezer fős többletet mutat. Amellett tehát, hogy az Egyesült Királyság kiemelt célország szerepe eltűnt, továbbra is az egyik legjelentősebb kibocsátója a hazatérő magyar állampolgároknak (1. ábra).

1. ábra: A magyar állampolgárok legalább 3 hónapos ki- és visszavándorlásainak egyenlege az Egyesült Királyság, Németország, Ausztria és a fő célországokon kívüli EU tagállamok esetében
Balance of emigration and return migration of at least 3 months of Hungarian citizens for the UK, Germany, Austria and other EU Member States

Forrás: saját szerkesztés a NEAK TAJ adatai alapján

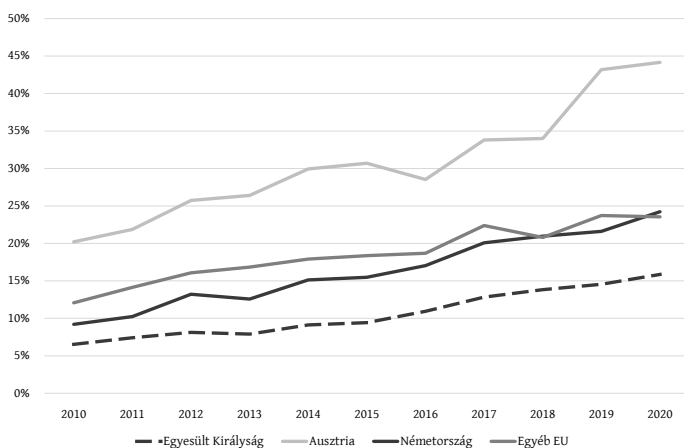
Bár az utóbbi években a kivándorlás visszaesésével párhuzamosan növekedésnek indult a visszavándorlás, a két jelenség nem feltétlenül függ össze egymással. Mivel jelentős visszavándorlásra csak abban az esetben számíthatunk, ha elegenden élnek külföldön olyanok, akik közül a visszavándorlók kikerülhetnek, a visszavándorlás leginkább a külföldön élő magyarok számával hozható összefüggésbe. Az évtized első felében emelkedésnek indult kivándorlás nyomán jelentősen megnövekedett az európai országokban élő magyar állampolgárok száma, s ezzel a folyamatos visszaáramlások is egyre nagyobb teret nyertek. Bár a brit tükröstatistikák alapján az Egyesült Királyságban élő magyarok száma mindvégig növekedett az évtized során, az utóbbi években tapasztalható pozitív migrációs egyenleg – alacsony kivándorlás mellett jelentős visszavándorlás – következtében a trend megfordulására számíthatunk a közeljövőben. A ki- és visszavándorlás egymástól történő elválasztása azért is lényeges, mert azok a társadalmi csoportok is különböznek, amelyek az adott időszakban a ki- és a visszavándorlási döntéseket meghozzák. Míg a kivándorlási döntés magyarországi környezetben születik meg, addig a visszavándorlás lehetőségét már egy bizonyos idő óta külföldön élő csoport mérlegeli, így egészen más döntési környezetről, társadalmi helyzetről és motivációkról beszélhetünk.

Mindezen megállapítások alól azonban kivételt képeznek azok a rövid távú mobilitási formák, amelyek esetében a ki- és a visszavándorlás időben nagyon közel esik egymáshoz, és maga a migrációs döntés is nagyobb valószínűséggel vonatkozik egy előre meghatározott időtartamra. Így tehát, amennyiben a cirkuláció, valamint a rövid távú mobilitások aránya tartósan magas, úgy az a kifelé és a befelé irányuló mozgásokat párhuzamosan növeli.

Az Európai Unió célországaiiban megfigyelhető trendekhez hasonlóan az Egyesült Királyságba irányuló vándorlások esetében is elmondható, hogy fokozatosan növekedett a rövid távú és cirkuláris mobilitási formák jelentősége az évtized folyamán. Fontos azonban, hogy az Egyesült Királyság esetében ezek összes kivándorláshoz viszonyított arányai mindvégig alacsonyabbak maradtak az Európai Unió célországaiiban tapasztalható értékeknél. Míg Németországban az egy szeri rövid távú mozgások aránya 2010 és 2021 között 9%-ról 24%-ra, Ausztriában pedig 20%-ról 44%-ra nőtt, az Egyesült Királyságba kivándorlóknak 2010-ben 7%-a tért vissza egy éven belül, és ez az arány 2021-re is csupán 16%-ra emelkedett (2. ábra).

Azonban más célterületekkel összevetve, arányaikat tekintve jóval jelentősebbek az Egyesült Királyságot érintő cirkuláris mozgások, melyek a rövid távú mozgásokhoz hasonlóan szintén „fluidabb” mobilitási formák jelenlétére utalnak (Ligeti 2021). A 2021-ben kivándorlók 28%-ára volt igaz, hogy a megelőző nyolc évben már legalább 3 hónapot éltek külföldön. Ez az érték ugyan elmarad az Ausztriába és a fő célországokon kívüli EU tagországokba irányuló cirkulációk arányától (44-44%), de megelőzi a németországit (23%).⁷ E cirkuláris mozgások jellemzően a Magyarország és Egyesült Királyság közötti vándorlásokra korláto-

2. ábra: A rövid távú (3 hónapot elérő, de 12 hónapnál rövidebb) mobilitások aránya az adott évi kivándorlásokhoz viszonyítva, főbb célterületek szerint
Short-term mobility (up to 3 months but less than 12 months) as a share of emigration, by main destination

Forrás: saját szerkesztés a NEAK TAJ adatai alapján

zódnak: csupán a cirkuláris láncok 19%-ára jellemző, hogy harmadik országot is érintenek, miközben ez az arány például a fő célországokon kívüli EU-s országok esetében 33% volt.

Az Egyesült Királyságba kivándorlók társadalmi összetételének átalakulása

Az évtized első felében kibontakozó elvándorlási hullám jelenségével foglalkozó bőséges magyarországi szakirodalom (lásd Blaskó, Gödri 2014; Blaskó, Gödri 2016; Blaskó, Ligeti, Sik 2014; Hárs 2016; Moreh 2014) részletesen feltárta az Egyesült Királyságba irányuló migráció (akkori) társadalmi összetételét. Ugyanakkor, jóval kevesebb információval rendelkezünk az évtized során végbement szerkezeti változásokról, és arról, hogy miként alakult át a szigetországba tartó kivándorlás társadalmi összetétele a 2020-as évek elejére. A következőkben ezt a témakört járom körül a NEAK TAJ nyilvántartásának rendelkezésre álló adatai alapján. Emellett arra a kérdésre is választ keresek, hogy az évtized folyamán tapasztalható változások a magyar kivándorlás szerkezetére nézve általánosnak mondhatók, avagy inkább az Egyesült Királyságra jellemző egyedi átalakulásról van-e szó.

Bár az Egyesült Királyságba irányuló magyarországi kivándorlás az európai uniós csatlakozást megelőzően sem volt példa nélküli, nagyságrendjét tekintve meg sem közelítette a 2004 utáni kivándorlás mértékét: a tükörstatisztikák alapján csupán 6 ezer magyar állampolgár élt a szigetországban az európai uniós csatlakozás évében, ami a hatszorosára nőtt 2011-re (Moreh 2014; ONS 2022b).

Ehhez képest Németországban a magyar állampolgárok száma már a csatlakozás évében 55 ezer fő volt, de a szelektív munkaerő-piaci nyitás következtében 2011-ig az Egyesült Királysághoz képest kisebb mértékben, csupán a másfélszeresére emelkedett. Fontos különbség az is, hogy a magyarok vándorlásának történetében az Egyesült Királyság korábban soha nem kapott kiemelt szerepet, míg Németország és Ausztria a magyar kivándorlás tradicionális célországai közé sorolhatók (Blaskó, Gödri 2016; Faragó 2011), így esetükben az EU bővítésével tapasztalható átalakulás történelmileg beágyazottabb környezetben zajlott.

Mindezek fényében, a közvetlenül a csatlakozás után Egyesült Királyság felé induló, eleinte kisszámú magyart a szakirodalomban „innovátoroknak” vagy „út-törő kivándorlóknak” is nevezett csoportként azonosíthatjuk (Bakewell, de Haas, Kubal 2012), akik a korábbi időszakoktól eltérő feltételek mellett indultak útnak. A csoport által elindított folyamat a későbbiekben olyan migrációs rendszer kiépüléséhez vezetett, amely saját társadalmi-gazdasági struktúrákkal jellemezhető, és további kiáramlásokat idézett elő a küldő országban (Massey 1990). Mivel az „innovátorok” csoportja szerzett elsőként tapasztalatokat a fogadó ország viszonyairól és lehetőségeiről, az ő migrációjuk magasabb költségekkel és kockázatokkal járt, mint a migrációs rendszer kiépülése után kivándorlóké. Ebből következően az „innovátorok” a küldő ország társadalmából egy – munkaerő-piaci szempontok alapján – pozitívan szelektált csoportot képeztek, ami jellemzően magasabb társadalmi-gazdasági státuszú, fiatal népességet jelentett (de Haas 2010). A csoport tapasztalatainak folyamatos visszacsatolása csökkentette a további kivándorlások költségét és kockázatait, a társadalom egyre szélesebb rétegei számára tette elérhetővé a migráció lehetőségét, így diverzifikálva a későbbi kivándorlások társadalmi bázisát (Bakewell, de Haas, Kubal 2012; de Haas 2010; Massey, Goldring, Durand 1994).

Bár a NEAK TAJ nyilvántartásának adatai nem teszik lehetővé az EU-csatlakozást követő években kivándorlók társadalmi összetételének vizsgálatát, az „innovátorok” jelenléte néhány évvel később is tetten érhető: az évtized eleji, Egyesült Királyságba irányuló kivándorlásokat továbbra is erős pozitív társadalmi-gazdasági szelekció jellemezte nemcsak Magyarország népességéhez, de a más európai célországokba kivándorlókhoz viszonyítva is. Az Egyesült Királyságba indulók – elsősorban a németországi és ausztriai kivándorlókhoz képest – fiatalabb korösszetételűek és magasabban képzettek voltak, körükben a nemi arányok jóval kiegyenlítettebben alakultak, és jellemzően nagyvárosokból – főként Budapestről – hosszabb időtávra érkeztek a szigetországba (Blaskó, Gödri 2014; Blaskó, Gödri 2016; Blaskó, Ligeti, Sik 2014; Hárs 2016; KSH 2018).

Annak érdekében, hogy megvizsgáljam, valóban kiszélesedett-e a későbbi migrációk társadalmi bázisa, a továbbiakban összehasonlítom az utóbbi évek kivándorlóit azokkal, akik 2012-től a Brexit népszavazásig (2016. június 23-ig), a kivándorlás csúcsideszakában hagyták el Magyarországot. Először azt elemzem, hogy arányaikban miként térnek el egymástól a két időszak kivándorló társadal-

mi-demográfiai jellemzőik szerint (2. melléklet), majd – az összetett hatásokra helyezve a hangsúlyt – binomiális logisztikus regressziós modellek segítségével körüljáróm, hogy a Brexit népszavazás utáni kivándorlók hogyan térnek el a megelőző időszak kivándorlóitól az Egyesült Királyságban, valamint az EU célterületek esetében (1. táblázat). A két időszak kivándorlóit demográfiai jellemzőik (nem, korcsoport, családi állapot, lakóhely településtípus),⁸ a NEAK adatokból következtethető gazdasági aktivitás,⁹ valamint a vándorlás típusa alapján vetem össze. Utóbbi esetben a vándorlás időtávja (legalább 12 hónapig tartó, illetve ennél rövidebb, de legalább 3 hónapig tartó mobilitások) mellett azt is figyelembe veszem, hogy a kivándorlók egyedül vagy a lakásukban élő más személlyel együtt vándoroltak-e (ezt a továbbiakban a vándorlás háztartástípusának nevezem).

Az Egyesült Királyságba tartó kivándorlókat a vizsgált időszak elején is nőtlöbblöt jellemezte, ami a Brexitet követően kismértékben (51%-ról 53%-ra) nött. Bár az EU-27 országaiba vándorlók körében a nők aránya kisebb volt és alig változott (46%-ról 47%-ra emelkedett), a regressziós modell alapján mindkét reláció esetében nött a nők migrációban való részvételének esélye. Mindkét vizsgált célterület vonatkozásában növekedett a gyermekek és a legidősebb, legalább 40 éves vándorlók részvétele is, azonban az Egyesült Királyságot továbbra is fiatalabb korösszetétel jellemzi: míg az ide vándorlók harmada (32%) 18-24 éves, az EU tagországaiba vándorlók esetében ez az arány csupán 21%. A modell alapján az Egyesült Királyságba távozó kivándorlók esetében – eltekintve a megyeszékhelyekről elvándorlók visszaszorulásától – sem a településtípusok, sem a családi állapot szerinti összetétel nem változott lényegesen, míg az Európai Unió tagországaiba vándorlók esetében a községekből kivándorlók részvétele lényegesen megnött és a házások részvétele lecsökkent.

Mindkét célterület esetében megfigyelhető a felsőfokú végzettséget igénylő és irodai foglalkozások visszaszorulása: bár arányaiban az Egyesült Királyságba kivándorlók esetében továbbra is ez a foglalkozási terület vezet (a két vizsgált időpont között 52%-ról 43%-ra esett vissza az aránya), hozzá képest minden más foglalkozási csoport kivándorlási esélye növekedett. Látható az is, hogy az EU-27 tagországaiba irányuló migráció elsődleges szektorává az ipar és építőipar vált (aránya 31%-ról 39%-ra növekedett). Mindkét célterület vonatkozásában növekedett ugyanakkor a tanulók, valamint az „egyéb jogcímű”¹⁰ gazdasági aktivitások jelentősége, ami a gazdasági szempontból inaktív népesség jelenlétének növekedésére utal. Emellett mindkét célterület esetében jelentősen növekedett a rövid távú, 12 hónapnál rövidebb külföldi tartózkodások jelentősége, bár arányuk az Egyesült Királyságba kivándorlók esetében (18%) továbbra is elmarad az Európai Unió célországaitól (28%).

Összességében tehát a Brexitet követő időszakban tapasztalható változásokat leginkább az Egyesült Királyságba vándorlók idősebb korösszetételével, a nők magasabb arányával, a szellemi munkát végzők dominanciájának visszaszorulásával, valamint a rövid távú mobilitási formák térnyerésével jellemezhetjük,

1. táblázat: A Brexit népszavazás (2016. június 23.) után kivándorlók társadalmi-demográfiai összetételét meghatározó tényezők az Egyesült Királyságban (1. modell) és az Európai Unió tagországokban (2. modell) (binomiális logisztikus regressziók esélyhányadosai, referenciacsoport: a 2012-től a Brexit népszavazásig kivándorlók)

Determinants of the socio-demographic composition of emigrants after the Brexit referendum (23 June 2016) in the UK (model 1) and in the EU member states (model 2) (odds ratios of binomial logistic regressions, reference group: emigrants from 2012 until the Brexit referendum)

Változók	1. modell: Egyesült Királyság	2. modell: EU27
12 hónapnál rövidebb tartózkodás (referencia: legalább 12 hónapos tartózkodás)	2,266***	1,910***
Nők (referencia: férfi)	1,100***	1,063***
Korcsoport (referencia: 18-24 évesek)		
0-17 évesek	1,685***	1,218***
25-30 évesek	0,916***	0,973*
31-40 évesek	0,903***	0,907***
40+ évesek	1,403***	1,428***
Településtípus (referencia: község)		
Budapest	0,986	0,763***
Megyeszékhely, megyei jogú város	0,877***	0,783***
Város	0,953	0,835***
Ismeretlen	0,778**	1,308***
Házassági állapot (referencia: nem házasok)	0,960	0,751***
Vándorlás háztartástípusa (referencia: egyedül vándorolt ki a lakcímről)		
Más személy is kivándorolt a lakcímről	0,885***	0,898***
Ismeretlen	1,596***	0,766***
Gazdasági aktivitás (referencia: felsőfokú végzettséget igénylő vagy irodai foglalkozások)		
Kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások	1,407***	1,442***
Ipar, építőipar, mezőgazdaság, szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	1,290***	1,333***
Tanuló	2,754***	1,854***
Nyugdíjas	0,475***	0,474***
Egyéb	1,464***	1,781***
Ismeretlen	1,901***	2,189***
N	62 791	262 828
Nagelkerke R ²	0,044	0,049

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

Forrás: saját számítás a NEAK TAJ nyilvántartása alapján

amely alátámasztja a kivándorlások társadalmi bázisának kiszélesedésére vonatkozó elméleteket. Az itt látható változások többsége azonban az Európai Unió jelenlegi tagországai felé irányuló kivándorlások esetében is megfigyelhető, így összességében inkább általános, nem pedig az Egyesült Királyságra nézve egyedi jelenségekről van szó. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az Európai Unió célországaihoz viszonyítva az Egyesült Királyságba kivándorlók továbbra is egy fiatalabb korösszetételű, hosszabb időtávra kivándorló réteg, melyben a városokból érkezők, valamint a szellemi munkát végzők és a szolgáltatási szektorban dolgozók magasabb arányban képviseltetik magukat.

Visszavándorlás a Brexit és a koronavírus-járvány idején

A 2016. június 23-án tartott Brexit népszavazás döntött az Egyesült Királyság Európai Unióból történő kilépéséről, de a jogi változások életbe lépéséig eltelt több mint négyéves átmeneti periódust leginkább a jövővel kapcsolatos bizonytalansággal lehet jellemezni. Ebben az időszakban az Európán belüli migrációs trendek átalakulásával kapcsolatos várakozások vegyesen alakultak. Miközben az Egyesült Királyságba irányuló beáramlások hosszabb távú visszaesésével kapcsolatban konszenzus alakult ki (Campos, Timini 2019; Portes 2016), többen a bevándorlások átmeneti megugrására számítottak a referendum sokkja utáni időszakban, mielőtt életbe lépnek a belépéssel és tartózkodással kapcsolatos új, bizonytalan szabályozások (Di Iasio, Wahba 2022). Ezzel szemben, a brit statisztikai hivatal (ONS) becslései alapján a belépések már közvetlenül a népszavazást követően csökkenni kezdtek, ami fokozottan igaz volt a 2004-ben csatlakozott EU-8¹¹ tagállamok polgáira. A bevándorlás csökkenésével párhuzamosan a kivándorlás növekedésnek indult, így az EU-8 állampolgárok migrációs egyenlege 2018-tól negatívnak mondható az Egyesült Királyságban (ONS 2022c).

Az ekkor Egyesült Királyságban élő külföldiek döntése – amely a kivándorlás vagy a maradás irányába billenhetett – sok esetben a letelepedési engedély igényléséhez volt köthető. Azok az uniós állampolgárok ugyanis, akik 2020 végéig érkeztek az Egyesült Királyságba és a kilépést követően is az országban kívántak maradni, 2018 augusztusa és 2021 júniusa között regisztrálhattak az EU Settlement Scheme (EUSS) rendszerébe, amely – pozitív elbírálás esetén – a kilépést követően is biztosította számukra a legális tartózkodást. Sok esetben a letelepedési státusz igénylése még azoknak is érdekében állt, akik nem voltak biztosak abban, hogy az Egyesült Királyságban képzelik el a jövőjüket, hiszen így tudták biztosítani, hogy később minden lehetőség nyitva álljon számukra (Benson et al. 2022). Emellett a regisztráció sokak számára szimbolikus jelentőséggel is bírt, így a státuszigényléssel kapcsolatos döntés gyakran azokat is elbizonytalanította, akik a népszavazás előtt az Egyesült Királyságban képzeltek el az életüket, míg másoknál a regisztráció éppen a visszavándorlás ellenében hatott (Kempny

2022). Mivel az engedély megadását az Egyesült Királyságban eltöltött idő függvényében bírálták el, azok számára, akik 2020 végéig el akarták érni a pozitív elbíráláshoz szükséges minimális tartózkodási időt, az új helyzet szűkítette a visszavándorlással kapcsolatos döntés és az időzítés lehetőségeit (Benson et al. 2022). Az Egyesült Királyságban élőknek szembe kellett nézniük a népszavazási kampány során központi témává váló migrációs diskurzusok nyomán növekvő bevándorlóellenes közhangulattal is, ami szintén vegyes következményekkel járt: egyrészt, erőteljes negatív hatást gyakorolt a kint élők brit identitására, otthon- és hovatartozásérzésére (Kempny 2022; Miller 2019), másrészt többeket politikai aktivitásra készítetett, ami fontos részévé vált a csoport identitástudatának és integrációjának (Benson et al. 2022). Azonban összességében úgy tűnik, hogy nem a Brexit és annak következményei, hanem főként munkavállalási és családi szempontok befolyásolták a népszavazást követő visszavándorlási döntéseket, így a Brexit sokkal inkább már korábban formálódó álláspontokat billentett a maradás vagy a kivándorlás irányába (Kilkey, Piekut, Ryan 2020; Klimavičiūtė et al. 2020).

A koronavírus-járvány európai megjelenése is jelentős hatást gyakorolt a mobilitási mintázatokra. A járványhelyzet – főként az időszakos határlezárások, valamint a határátlépések és utazások során fokozódó nehézségek, például a kötelező karantén és tesztelés, a közlekedési lehetőségek szűkülése következtében – a migrációs lehetőségeknek egyértelműen gátat vetett, miközben a (potenciális) vándorlók migrációs szándékaira élethelyzetektől függően különböző hatásokat gyakorolt (Martin, Bergmann 2021). A járvány teremtette krízis és bizonytalanság arra ösztönözte az embereket, hogy a számukra legbiztonságosabb környezetben, a családtagjaikhoz, barátaikhoz közel legyenek (Georgiev 2020), ami egyrészt gátolta a további kivándorlásokat, másrészt a külföldön élők egy része esetében – visszavándorlás formájában – éppen a mobilitást segítette elő. A koronavírus-járvány kezdeti időszakában a vírus terjedésével összefüggésben ismét előtérbe került a nemzetközi migráció kérdése, és erősödni látszottak a bevándorlóellenes hangok, melyhez az is hozzájárult, hogy több ország kormánya is kívülről érkező („behurcolt”) biztonságpolitikai fenyegetésként kezelte a járványt (Paul 2020).

Az érzelmi okok mellett számos gazdasági és munkaerő-piaci tényező is ösztönözte a külföldön élők gyors hazatérését. Mivel a külföldi állampolgárságú bevándorlók a fogadó országok honos népességéhez viszonyítva általában kiszolgáltatottabb helyzetben élnek (munkaerő-piaci státuszuk, hozzáférésük a szociális védőhálózathoz, valamint anyagi és lakhatási helyzetük gyakran bizonytalanabb), a hirtelen változó körülmények között a visszavándorlás bizonyos esetekben sokkal inkább kényszerként, mint döntésként jelent meg (Koroutchev 2021; Martin, Bergmann 2021). Fokozottan érezték a járvány negatív gazdasági hatásait többek között azok, akik bizonytalanabb foglalkoztatási formákban (például időszakos, szezonális jellegű, esetleg fekete vagy szürke foglalkoztatásban), illetve bizonyos gazdasági szektorokban dolgoztak (Fana, Torrejón Pérez, Fernández-Macías 2020).

Ahogy korábban láthattuk, a szolgáltató, valamint az ipari-építőipari szektorok a magyar kivándorlók esetében kiemelten fontosak, így minden bizonnyal nagyobb csoport visszavándorlási döntéseire volt hatással, hogy a turizmus-vendegéltetés területén dolgozók a járvány következtében nagyobb számban vették el az állásukat, vagy például az, hogy a fizikai munkát végzők többségének egyáltalán nem volt lehetősége áttérni a járvány hatására egyre terjedő otthoni munkavégzési formákra. Megállapítható azonban, hogy a járvány erősebb hatással volt a rövidebb időtávú és cirkuláris jellegű mozgásokra (Lücke 2020). Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a pandémia következtében megnövekedett migrációs költségek (például drágább repülőjegy, kötelező karantén miatt elvesztett munkaórák, kötelező PCR teszt) nem feltétlenül térültek meg a rövid távú és ismétlődő, cirkuláris mobilitások esetében. Másrészt, a külföldön töltött idővel és az integráció mélyülésével párhuzamosan egyre csökken a bevándorlók kiszolgáltató társadalmi és munkaerő-piaci helyzete is a fogadó országokban (Lücke 2020).

A következőkben a NEAK TAJ nyilvántartásában megjelenő havi visszavándorlási adatok segítségével megvizsgálom, hogy a Brexit népszavazás és a koronavírus-járvány milyen hatással volt az Egyesült Királyságban élő magyarok hazatérésére. Valóban ösztönözték ezek a „sokkhelyzetek” a visszavándorlást, befolyásolták-e annak időzítését? Kik azok, akik a népszavazás és a járvány kitörése után tértek haza, és más európai célországokhoz viszonyítva milyen egyedi jellegzetességeket tapasztalunk az Egyesült Királyság esetében?

A vizsgált adatok alapján az Európai Unió tagországaiból és az Egyesült Királyságból történő visszavándorlások mintázatai már az évtized első felében különböztek egymástól. Az Európai Unióból visszavándorlók között – a kivándorlások korábbi alacsony intenzitásával összefüggésben – ekkor még csak elenyésző számban jelentek meg azok, akik hosszabb távú, legalább 5 éves külföldi tartózkodást követően tértek haza, így főként az erős szezonalitással jellemezhető rövid távú mobilitási, illetve a néhány (1-4) éves időtartamú, kevésbé szezonális migrációs formák domináltak. Az Egyesült Királyságból történő visszaáramlást ezzel szemben (főként 2014-től) leginkább 1-4 éves külföldi tartózkodás előzte meg, a szezonális mintázat pedig sem a rövid távú, sem a több évig tartó vándorlásokat nem jellemezte igazán.

Az Egyesült Királyságból visszatérők esetében a Brexit hatása először a 2016. évi népszavazást követő évben volt tapasztalható: 2017 nyarán mind az 1-4 év, mind a legalább 5 év külföldi tartózkodást követő visszavándorlások száma jelentősen növekedett, és – főként a hosszú távú vándorlások esetében – kisebb-nagyobb ingadozások mellett ezt követően is magas szinten maradt. Ugyanakkor a rövid távú, egy évnél rövidebb tartózkodást követő visszatérések viszonylag stabil, alacsony szinten maradtak. Fontos megjegyezni, hogy a hosszú távú, legalább 5 éves tartózkodást követő visszavándorlások számának 2017-től tapasztalható megugrásában a Brexit mellett a kivándorlások időzítése is jelentős szerepet ját-

szott, hiszen a csúcsideőszakban – 2012-2015 között – kivándorlók ekkorra kezdték elérni az 5 éves tartózkodás határát. Ez a hatás az Európai Unióból történő visszaáramlások esetében is tetten érhető: 2017 közepétől itt is emelkedést látunk a hosszú távú tartózkodásokat követő visszavándorlások esetében, de e növekedés mértéke elmarad az Egyesült Királyságban megfigyelhető szinttől. A Brexit hatása tehát valóban beazonosítható a visszavándorlási adatokban, elsősorban a hosszabb ideig külföldön élők hazatérésében (4-5. ábra).

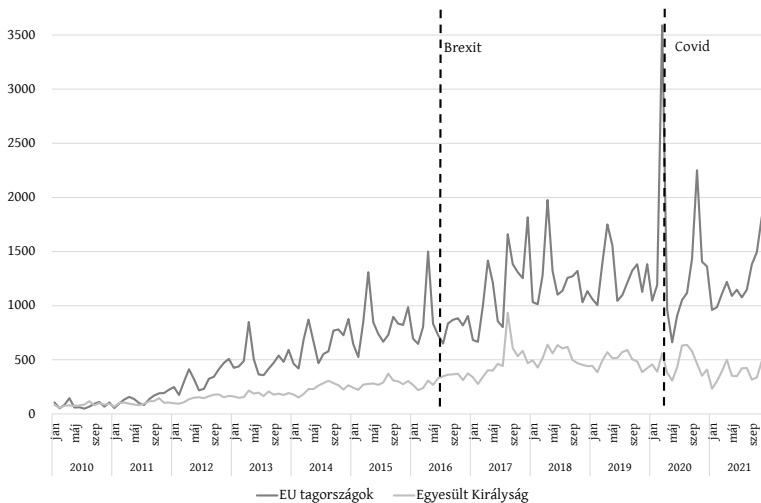
A Brexit népszavazással ellentétben a koronavírus-járvány a rövid távú mozgásokra volt a legjelentősebb hatással, melyek – bár egyre inkább jellemzőek az Egyesült Királyságba irányuló kivándorlásokra is – jóval jelentősebbek az Európai Unió célországokba történő vándorlásoknál. A koronavírus-járvány első, 2020 tavaszi hulláma az évtized legjelentősebb kiugrását hozta az Európai Unióból visszatérő vándorlók esetében: 2020 márciusában az előző hónaphoz viszonyítva háromszorosára ugrott a visszavándorlások száma, majd májusra a lezárások miatt több éves mélypontra csökkent. A járvány következtében nagy számban tapasztalható – sok esetben feltételezhetően kényszerű – hazatérés valóban a legrövidebb idő óta kint tartózkodók esetében volt a legjelentősebb: esetükben a márciusban hazatérők száma több mint hatszorosa volt az előző hónaphoz viszonyítva. A márciusinál kisebb mértékű, de jelentős kiugrás figyelhető meg októberben is, ami szintén a rövidebb idő óta külföldön élőkre volt elsősorban hatással. Látható azonban, hogy az Európai Unióból közvetlenül a lezárások előtt hazatérők jelentős része (40%) rövid időn belül újra kivándorolt. Mindezek alapján elmondható, hogy a koronavírus csupán időleges elmozdulásokat okozott az EU-ból történő visszavándorlás mintázataiban, és a helyzet 2021-től kezdődően ismét stabilizálódni látszik.

A fentiekől jelentősen eltérnek az Egyesült Királyság visszavándorlási mintázatai: sem a tavaszi, sem az őszi járványhullámok következtében nem tapasztalható a hazatérések jelentős emelkedése, csupán a lezárások miatt elhalasztott visszavándorlások láthatók az adatokban. Ez feltételezhetően összefügg a rövid távú mobilitási formákban résztvevők – például a szezonális munkavállalás céljából Egyesült Királyságban tartózkodók – alacsony számával, amelyre – ahogyan az Európai Unióba vándorlóknál láthattuk – a legnagyobb hatással volt a járvány.

Feltételezésünk szerint több tényező együttes fennállásának köszönhető, hogy a járvány által előidézett, időszakosan megugró visszavándorlási hullám – amit az uniós tagországokból hazatérő magyarok esetében jól láthattunk – az Egyesült Királyságban élők esetében alig volt érzékelhető. Ebben közrejátszottak persze a fizikai feltételek is, hiszen amíg Ausztriából vagy Németországból számos közlekedési csatornán keresztül lehetséges a hazajutás, az Egyesült Királyságban élők sokkal inkább ki vannak szolgáltatva a légi közlekedés lehetőségeinek. Emellett a különböző kivándorló csoportok társadalmi-gazdasági adottságai is meghatározták a hazatérési lehetőségeket és szándékokat. Mivel az Egyesült Királyságba irányuló migráció korábban, már közvetlenül az EU-csatlakozást követően meg-

3. ábra: A legalább 3 hónapos külföldi tartózkodást követő visszavándorlások havi alakulása az EU országából és az Egyesült Királyságból (2010-2021)

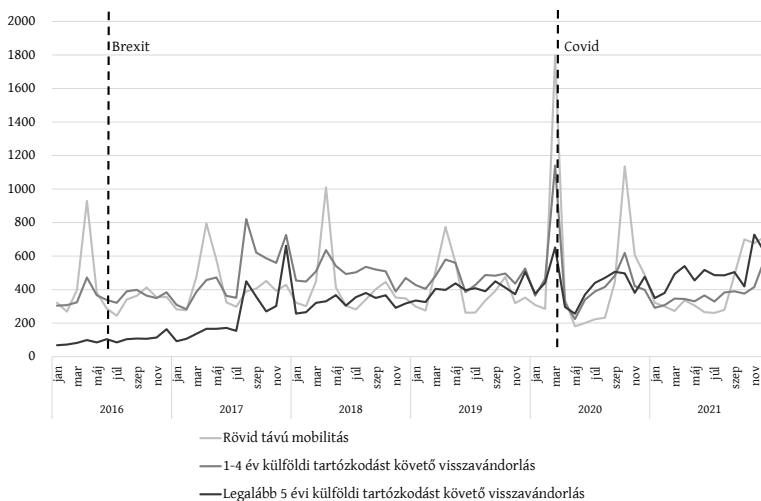
Monthly evolution of return migration from EU countries and the UK after staying abroad at least 3 months (2010-2021)

Forrás: saját szerkesztés a NEAK TAJ adatai alapján

4. ábra: A legalább 3 hónapos külföldi tartózkodást követő visszavándorlások havi alakulása az EU országából, a tartózkodás ideje szerint (2016-2021)

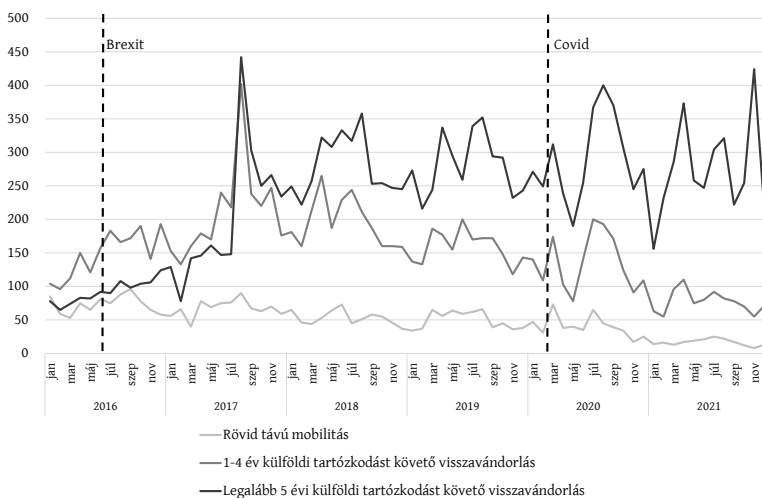
Monthly evolution of return migration from EU countries after staying abroad at least 3 months, by length of stay (2016-2021)

Forrás: saját szerkesztés a NEAK TAJ adatai alapján

5. ábra: A legalább 3 hónapos külföldi tartózkodást követő visszavándorlások havi alakulása az Egyesült Királyságból, a tartózkodás ideje szerint (2016-2021)

Monthly evolution of return migration from the UK after staying abroad at least 3 months, by length of stay (2016-2021)

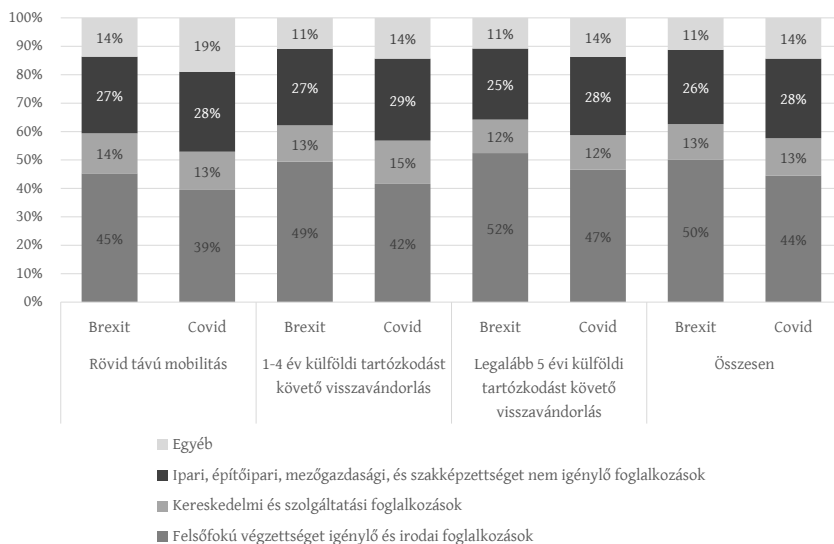

Forrás: saját szerkesztés a NEAK TAJ adatai alapján

indult, és az EU-tagországokhoz viszonyítva a hosszabb távú migrációs formák jellemzőbbek rá, feltételezhetjük, hogy a járvány kezdetén kint élő magyarok jelentős része jobban integrálódott az Egyesült Királyság társadalmába és munkaerő-piaci, anyagi és lakhatási szempontból is kevésbé kiszolgáltatott helyzetben élt. Korábban láthattuk azt is, hogy az Egyesült Királyságban élő magyarok az Európai Unióban élőkhez viszonyítva magasabb arányban dolgoztak felsőfokú végzettséget igénylő és irodai munkakörökben, amelyek – például az otthoni munkavégzésre történő átállás tekintetében – más gazdasági ágazatokhoz képest gyorsan és sikeresen alkalmazkodtak a járvány teremtette új helyzethez, és a szektorban dolgozókat kisebb mértékben érintették a pandémia következtében megvalósuló leépítések (Fana, Torrejón Pérez, Fernández-Macías 2020).

Az Egyesült Királyságból történő visszatéréseknél valóban látható, hogy a koronavírus-járvány időszakában visszavándorlók körében alacsonyabb a szellemi foglalkozásokban dolgozók aránya, mint a Brexit népszavazást követő időszakban visszatérők körében, és az előbbi csoportban valamivel nagyobb a fizikai dolgozók, valamint a szolgáltatási szektorban foglalkoztatottak súlya (6. ábra). Utóbbi leginkább a középtávú, 1-4 éves külföldi tartózkodás után hazatérőkre igaz, bár a különbségek nem jelentősek. Látható az is, hogy a járvány idején visszavándorlók – főként a rövid távú mozgásokban résztvevők – körében magasabb a nem foglalkoztatottak aránya (pontosabban azoké, akik a hazatérésüket követően például tanulók vagy nyugdíjasok voltak, esetleg munkanélküli ellátásban, fogyatékosági támogatásban vagy gyermekgondozási segélyben részesül-

6. ábra: Egyesült Királyságból visszavándorlók magyarországi gazdasági aktivitásuk,¹² valamint külföldi tartózkodásuk időtávja szerint, a Brexit és a koronavírus-járvány időszakában
Return migrants from the UK by economic activity in Hungary and length of stay abroad during Brexit and the coronavirus epidemic

Forrás: saját szerkesztés a NEAK TAJ adatai alapján

tek), ami szintén arra utal, hogy a kiszolgáltatottabb, instabilabb helyzetben élőket nagyobb arányban érintették a járvány hatásai.

Összefoglalás

Tanulmányom a magyar állampolgárok Egyesült Királyságba irányuló ki-, illetve onnan történő visszavándorlásainak mintázatait vizsgálta 2010-2021 között hazai adminisztratív adatok alapján. A szelektív munkaerő-piaci nyitásnak köszönhetően az EU-csatlakozás után kivándorló magyarok elsődleges célországa az Egyesült Királyság lett, amely fiatalabb korösszetételű és magasabban képzett népességet vonzott, mint a tradicionális kivándorlási célországok. Az elvándorlások száma az évtized közepén elsőként az Egyesült Királyság, majd Európa más célországai esetében is elérte csúcstétét, és az évtized második felében csökkenni kezdett, ami az Egyesült Királyságba történő kivándorlások esetében volt a legjelentősebb. Mindeközben a külföldön élő magyarok száma az évtized második felére olyan méreteket öltött, ami egyre inkább lehetővé tette a folyamatos visszavándorlást a hosszabb idő óta külföldön élők köréből is, így a kivándorlás csökkenése mellett nőtt a visszavándorlás jelentősége.

Az Egyesült Királyság kiemelt célország-státusza az évtized végére megszűn-
ni látszik, és bár továbbra is a harmadik legnépszerűbb úti cél a magyar kiván-
dorlók körében, jelentősen leszakadt a listavezető Németország és Ausztria
mögött. Mindemellett az Egyesült Királyság továbbra is az egyik legjelentősebb
kibocsátó országa a hazatérő magyar állampolgároknak, így jelentős szerepet ját-
szik a magyarországi migráció szempontjából.

Az évtized második felére a migráció intenzitása mellett a mintázatok is je-
lentősen átrendeződtek: a kivándorlás társadalmi bázisa kiszélesedett, az évtized
elejéhez viszonyítva idősebb korösszetétel, a szellemi munkát végzők dominanci-
ájának visszaszorulása, valamint a rövid távú mobilitási formák térnyerése jel-
lemzi. Bár az eltolódás minden célterület esetében megfigyelhető, az Európai
Unió célországaihoz viszonyítva az Egyesült Királyságba vándorlók továbbra is
fiatalabb korösszetételű, hosszabb időtávra kivándorló réteg, melyben a városok-
ból érkezők, valamint a szellemi munkát végzők és a szolgáltatási szektorban dol-
gozók magasabb arányban képviselik magukat.

A kivándorlás mellett az Egyesült Királyságból történő visszavándorlásra két
nagyobb esemény is jelentős hatással volt az évtized második felében. Amíg a Brexit
népszavazás leginkább a hosszabb idő óta külföldön élő magyarok visszavándorlá-
sát ösztönözte és hatása tartósnak mondható, addig a koronavírus-járvány kitörése
főként a rövid távú mobilitásban résztvevőkre hatott és inkább időszakos elmozdu-
lást okozott: a helyzet 2021-től stabilizálódni látszik. A járvány az Egyesült Király-
ságban élő magyarok visszavándorlására kisebb mértékben hatott, mint az EU
tagállamaiban élőkre, ami összefügg az Egyesült Királyságban élő magyarok foglal-
kozási szerkezetével, integrációjának mértékével, valamint a koronavírus által leg-
inkább érintett rövid távú, cirkuláris és szezonális mobilitások alacsony arányával.

Jegyzetek

1. 1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól, illetve az Európai Parla-
ment és a Tanács 883/2004/EK rendelete a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról.
2. Longitudinális adatokat ugyanazon elemzési egységektől, például egyénektől vagy háztartások-
tól gyűjtünk egy meghatározott időn keresztül, így a vizsgált jelenségek időbeni változásait is
nyomon tudjuk követni (UNECE 2020).
3. A hivatalos statisztikai adatok a szokásos lakóhely szerinti népességhatározásra épülnek, vagyis
csak olyan demográfiai eseményeket tekintenek nemzetközi vándorlásnak, melyek során a kül-
földi tartózkodás időtartama ténylegesen vagy a vándorló személy tervei szerint eléri a 12 hó-
napot (Csányi et al. 2021). Az elemzés kibővített definíciójának megfelelően továbbiakban a
migráció, vándorlás és mobilitás szavakat szinonimaként használom a legalább 3 hónapos kül-
földi tartózkodásokra vonatkozóan, illetve az elemzéshez felhasznált adminisztratív adatbázi-
sokban regisztrált személyeket tekintem ki- és/vagy visszavándorlóknak.
4. A kérdőív a magánháztartásokban élő lakónépességet tekinti mintavételi keretnek (az ún. „res-
ident population” népességhatározás alapján): azokat számítja bele a lakosságba, akik az össze-
írás címét vallják elsődleges lakcímüknek, vagy akik nem az összeírás címét vallják elsődleges
lakcímüknek, de legalább 6 egymást követő hónapban az adott lakcímen élnek (ONS 2022a).

5. A státusz megszerzése az Egyesült Királyságban tartózkodás 2020 végéig számított, összesített időtartamához köthető, attól függetlenül, hogy mely 2020 előtti időszakra esik ez a tartózkodás. Letelepedett (settled) státuszt azok kaphatnak, akik legalább 5 évet éltek kint hosszabb megszakítások nélkül (vagyis évente legalább fél évet az országban tartózkodtak), míg előzetesen letelepedett (pre-settled) jogállást azok, akik 2020 év végéig legalább fél évet éltek az országban (GOV.UK 2022a).
6. A magyar állampolgárok 2018. augusztus 28. és 2022. március 31. között összesen 164 ezer EUSS kérvény nyújtottak be, melyből azonban 16 ezer kérvény ismételt jelentkezés volt (GOV.UK 2022a).
7. Bár az ENSZ és az Eurostat hivatalos ajánlása alapján a cirkuláris migráció méréséhez 10 éves időperiódus vizsgálatára volna szükség (UNECE 2016), jelen tanulmány azokat tekinti cirkuláris migránsnak, akik a vizsgált vándorlási eseményt megelőző 8 évben máskor is éltek már külföldön legalább 3 hónapot.
8. A településtípus a hivatalosan bejelentett lakóhely települését mutatja: elsősorban a tartózkodási helyet (bejelentett ideiglenes lakóhelyet), annak hiányában pedig az állandó lakóhelyet.
9. A rendelkezésre álló adatokból az egészségbiztosítás jogosultságának jogcíme alapján következtethetünk a Magyarországon regisztrált gazdasági aktivitásra és foglalkozásra. Ebben az esetben azonban jelentős adathiánnyal (48%) kell számolnunk. Ez főként annak köszönhető, hogy azok, akik nem biztosítottak (pl. nem állnak munkaviszonyban) vagy egészségügyi szolgáltatásra nem jogosultak (pl. nem nyugdíjasok, tanulók, GYES-en lévők), de a társadalombiztosítás szabályai kiterjednek rájuk, az egészségügyi szolgáltatási járulékat saját maguk fizetik. Ezeknek a személyeknek a gazdasági aktivitásával kapcsolatban nem rendelkezünk további információkkal.
10. Az „egyéb jogcím” kategóriába főként a rokkantsági, munkanélküli ellátásban, fogyatékosági támogatásban vagy gyermekgondozási segélyben részesülők tartoznak.
11. Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia.
12. Az „egyéb” kategóriába a tanulók, nyugdíjasok, valamint egyéb nem foglalkoztatott csoportok tartoznak, főként rokkantsági, illetve munkanélküli ellátásban, fogyatékosági támogatásban vagy gyermekgondozási segélyben részesülők.

Köszönetnyilvánítás

Az elemzés elkészültét támogató EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósult meg.

Irodalom

1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700083.tv> (Letöltés: 2023. 01. 31.)
- Az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20100501:hu:PDF> (Letöltés: 2023. 01. 31.)
- Bakewell, O., De Haas, H., Kubal, A. (2012): Migration systems, pioneer migrants and the role of agency. *Journal of Critical Realism*, 4., 413–437. <https://doi.org/10.1558/jcr.v11i4.413>
- Benson, M., Sigona, N., Zambelli, E., Craven, C. (2022): From the state of the art to new directions in researching what Brexit means for migration and migrants. *Migration Studies*, 2., 374–390. <https://doi.org/10.1093/migration/mnac010>

- Black, R., Okólski, M., Engbersen, G., Pantíru, C. (eds.) (2010): *A continent moving west? EU enlargement and labour migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam University Press, Amsterdam <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-273455> (Letöltés: 2023. 01. 31.)
- Blaskó Zs., Gödri I. (2014): Kivándorlás Magyarországról: Szelekció és célország-választás az "új migránsok" körében. *Demográfia*, 4., 271–307.
- Blaskó Zs., Gödri I. (2016): A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In: Blaskó Zs., Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 59–71.
- Blaskó Zs., Ligeti A. S., Sik E. (2014): Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? In: Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 351–372.
- Borjas, G. J., Bratsberg, B. (1996): Who leaves? The Outmigration of the Foreign-born. *The Review of Economics and Statistics*, 1., 165–176. <https://doi.org/10.2307/2109856>
- Campos, R. G., Timini, J. (2019): An Estimation of the Effects of Brexit on Trade and Migration. *Banco de Espana Occasional Paper*, No. 1912. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3396986>
- Carling, J., Schewel, K. (2018): Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 6., 945–963. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384146>
- Constant, A., Massey, D. S. (2002): Return Migration by German Guestworkers: Neoclassical versus New Economic Theories. *International Migration*, 4., 5–38. <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00204>
- Csányi Z., Ligeti A. S., Novák J., Urbán F., Zöldi L. (2021): A nemzetközi vándorlás fogalma és mérése a hazai hivatalos statisztikában. *Demográfia*, 1., 79–102. <https://doi.org/10.21543/Dem.64.1.3>
- Czaika, M., de Haas, H. (2015): The Globalization of Migration: Has the World Become More Migratory? *International Migration Review*, 2., 283–323. <https://doi.org/10.1111/imre.12095>
- de Haas, H. (2010): The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 10., 1587–1617. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489361>
- de Haas, H., Castles, S., Miller, M. J. (2020): *The Age of Migration. 6th Edition*. International Population Movements in the Modern World. Red Globe Press, Macmillan International Higher Education, London
- Di Iasio, V., Wahba, J. (2022): *Expecting Brexit and UK Migration: Should I Go?* Available at SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4141934>
- Engbersen G., Leerkes A., Grabowska-Lusinska I., Snel E., Burgers J. (2013): On the Differential Attachments of Migrants from Central and Eastern Europe: A Typology of Labour Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 6., 959–981. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.765663>
- Fana, M., Torrejón Pérez, S., Fernández-Macías, E. (2020): Employment impact of Covid-19 crisis: from short term effects to long terms prospects. *Journal of Industrial and Business Economics*, 3., 391–410. <https://doi.org/10.1007/s40812-020-00168-5>
- Faragó T. (2011): *Bevezetés a történeti demográfiába I-II*. Digitális Tankönyvtár <https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/7423> (Letöltés: 2022. 06. 17.)
- Favell, A. (2008): The new face of East–West migration in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 5., 701–716. <https://doi.org/10.1080/13691830802105947>
- Georgiev, O. (2020): *The grand return: COVID-19 and reverse migration to Bulgaria*. <https://ecfr.eu/sofia/publication/the-grand-return-covid-19-and-reverse-migration-to-bulgaria/> (Letöltés: 2022. 06. 20.)
- Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I., Kuvik, A. (eds.) (2013): *Mobility in Transition. Migration Patterns after EU Enlargement*. Amsterdam University Press, Amsterdam <https://doi.org/10.1017/9789048515493>
- GOV.UK (2022a): *EU Settlement Scheme quarterly statistics, March 2022*. <https://www.gov.uk/government/statistics/eu-settlement-scheme-quarterly-statistics-march-2022> (Letöltés: 2022. 06. 17.)
- GOV.UK (2022b): *NINo allocations to adult overseas nationals entering the UK: background information and methodology*. <https://www.gov.uk/government/publications/nino-allocations-to-adult-overseas-nationals-entering-the-uk-background-information/xx> (Letöltés: 2022. 06. 17.)
- Hárs Á. (2016): Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac: Jelenségek, hatások, lehetőségek. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2016*. TáRKI, Budapest, 243–262.

- Hárs Á. (2020): Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás: Jelenségek és munkaerő-piaci hatások. In: Kolosi T., Szelényi, I., Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2020*. Társki, Budapest, 115–145.
- Horváth Á. (2016): Visszatérő kivándorlók. In: Blaskó Zs. (szerk.): *Közlelkép. Nemzetközi vándorlás*. MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest, 109–120.
- Kempny, M. (2022): Brexit, a Hostile Environment, the EU Settlement Scheme and Rupture in the Migration Projects of Central and Eastern European Migrants in Northern Ireland. *Central and Eastern European Migration Review*, 1., 49–63. <https://doi.org/10.54667/ceemr.2022.02>
- Kilkey, M., Piekut, A., Ryan, L. (2020): Brexit and beyond: Transforming mobility and immobility. *Central and Eastern European Migration Review*, 1., 5–12. <https://doi.org/10.17467/ceemr.2020.07>
- King, R., Kuschminder, K. (2022): Chapter 1: Introduction: definitions, typologies and theories of return migration. In: King, R., Kuschminder, K. (eds): *Handbook of Return Migration*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 53–69. <https://doi.org/10.4337/9781839100055.00008>
- Klimavičiūtė, L., Parutis, V., Jonavičienė, D., Karolak, M., Wermińska-Wiśnicka, I. (2020): The Impact of Brexit on Young Poles and Lithuanians in the UK: Reinforced Temporariness of Migration Decisions. *Central and Eastern European Migration Review*, 1., 127–142. <https://doi.org/10.17467/ceemr.2020.06>
- Koroutchev, R. (2021): The COVID-19 mobility impacts on the migration flow in South-East Europe: The situation in 2021 and before 1989. *Journal of Liberty and International Affairs*, 1., 39–50. <https://www.doi.org/10.47305/JLIA21170039k>
- KSH [Központi Statisztikai Hivatal] (2018): *Mikrocenzus 2016: 10. Nemzetközi Vándorlás*. Budapest
- KSH [Központi Statisztikai Hivatal] (2021): *Demográfiai Évkönyv 2020*. Budapest
- Ligeti A. S. (2021): A földrajzi mobilitás változó mintázatai: Átmeneti elvándorlás, tartós letelepedés és cirkuláris migráció a magyar állampolgárok körében. *Demográfia*, 2-3., 109–135. <https://doi.org/10.21543/Dem.64.2-3.1>
- Lücke, M. (2020): COVID-19 impact on international migration: Upheaval in the short run, but few lasting effects. In: Felbermayr, G. (ed.): *The World Economy after the Coronavirus Shock: Restarting Globalization?* Kiel Institute for the World Economy, Kiel, 56–64.
- Martin, R., Radu, D. (2012): Return Migration: The Experience of Eastern Europe. *International Migration*, 6., 109–128. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2012.00762.x>
- Martin, S., Bergmann, J. (2021): (Im)mobility in the Age of COVID-19. *International Migration Review*, 3., 660–687. <https://doi.org/10.1177/0197918320984104>
- Massey, D. S. (1990): Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 1., 3–26. <https://doi.org/10.2307/3644186>
- Massey, D. S., Goldring, G., Durand, J. (1994): Continuities in Transnational Migration: An Analysis of Nineteen Mexican Communities. *American Journal of Sociology*, 6., 1492–1533. <https://doi.org/10.1086/230452>
- Miller R. G. (2019): (Un)settling Home During the Brexit Process. *Population, Space and Place*, 1., 1–11. <https://doi.org/10.1002/psp.2203>
- Moreh, C. (2014): Magyar bevándorlók az Egyesült Királyságban: Demográfiai, földrajzi és szociológiai körkép. *Demográfia*, 4., 309–343.
- Moskal, M. (2013): Transnational Social Networks, Human Capital and Economic Resources of Polish Immigrants in Scotland. In: Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I., Kuvik, A. (eds.): *Mobility in Transition: Migration Patterns after EU Enlargement*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 155–168. <https://doi.org/10.1515/9789048515493-008>
- ONS [Office for National Statistics] (2022a): *Annual population survey (APS) QMI*. <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/methodologies/annualpopulationsurveyapsqmi> (Letöltés: 2022. 06. 17.)
- ONS [Office for National Statistics] (2022b): *Population of the UK by country of birth and nationality*. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/international-migration/datasets/populationoftheunitedkingdombycountryofbirthandnationality> (Letöltés: 2022. 06. 17.)
- ONS [Office for National Statistics] (2022c): *Long-term international immigration, emigration and net migration flows, provisional*. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/popula>

- tionandmigration/internationalmigration/datasets/longterminternationalimmigration-emigrationandnetmigrationflowsprovisional (Letöltés: 2022. 06. 17.)
- Paul, R. (2020): Europe's essential workers: Migration and pandemic politics in Central and Eastern Europe during COVID-19. *European Policy Analysis*, 2., 238–263. <https://doi.org/10.1002/epa2.1105>
- Portes, J. (2016): Immigration after Brexit. *National Institute Economic Review*, 238., 13–21. <https://doi.org/10.1177/002795011623800111>
- UNECE [United Nations Economic Commission for Europe] (2016): *Defining and Measuring Circular Migration*. New York, Geneva
- UNECE [United Nations Economic Commission for Europe] (2020): *Guidance on the use of longitudinal data for migration statistics*. Geneva

Melléklet

1. melléklet: A NEAK TAJ nyilvántartásban megjelenő, legalább 3 hónapos tartózkodáshoz köthető vándorlások száma 2010–2021 között
Number of migrations with a stay of at least 3 months registered in the Hungarian National Health Insurance Fund register, 2010–2021

	Vándorló személyek száma	Vándorlási események száma
Egyesült Királyság	68 397	74 668
Más célországok	356 551	402 866
Összesen	424 948	477 534

2. melléklet: Az Egyesült Királyságba és az Európai Unió tagországokba irányuló kivándorlások összetétele 2012-től a Brexit népszavazásig (2016. június 23.) és az azt követő időszakban
Characteristics of emigrations to the UK and EU Member States from 2012 to the Brexit referendum (23 June 2016) and after the referendum

	Egyesült Királyság		EU27	
	2012-től a Brexit népszavazásig	A Brexit népszavazástól 2021 végéig	2012-től a Brexit népszavazásig	A Brexit népszavazástól 2021 végéig
Nemek				
Férfi	49%	47%	54%	53%
Nő	51%	53%	46%	47%
Korcsoport kivándorlások				
0-17 évesek	2%	4%	5%	7%
18-24 évesek	33%	32%	21%	21%
25-30 évesek	31%	27%	24%	21%
31-40 évesek	23%	22%	29%	24%
40+ évesek	11%	15%	21%	28%
Településtípus				
Budapest	22%	24%	18%	15%
Megyeszékhely, megyei jogú város	31%	29%	26%	23%
Város	29%	29%	28%	26%
Község	17%	17%	19%	20%
Ismeretlen	1%	1%	10%	16%
Családi állapot				
Nem házas	83%	82%	70%	71%
Házas	17%	18%	30%	29%
Vándorlás háztartástípusa				
Egyedül vándorolt ki a lakcímről	59%	58%	51%	49%
Más személy is kivándorolt a lakcímről	34%	30%	29%	27%
Ismeretlen	7%	12%	20%	23%
Gazdasági aktivitás				
Felsőfokú végzettséget igénylő vagy irodai foglalkozások	52%	43%	41%	30%
Kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások	12%	14%	10%	10%
Ipar, építőipar, mezőgazdaság, szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	25%	27%	31%	39%
Tanuló	2%	6%	4%	7%
Nyugdíjas	1%	1%	5%	3%
Egyéb	8%	10%	8%	10%

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

In Memoriam Beluszky Pál
(Szolnok, 1936. XII. 04. – Budapest, 2022. XII. 28.)

In Memoriam Pál Beluszky
(*Szolnok, 04. 12. 1936. – Budapest, 28. 12. 2022.*)

TIMÁR JUDIT

TIMÁR Judit: tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 5600 Békéscsaba, Szabó Dezső u.42.; timar.judit@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-5275-6905>

JUDIT TIMÁR: senior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Szabó Dezső u. 42., H-5600 Békéscsaba, Hungary; timar.judit@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-5275-6905>

Megint elment egy nagy formátumú geográfus. Beluszky Páltól, a KRTK RKI emeritus kutató professzorától nemcsak a hazai település- és történeti földrajz, a regionális tudomány művelői, de történészek, szociológusok és más társadalomkutatók is búcsúznak. Amit ránk hagyott, az csak az igazán nagy elődökéhez mérhető: 86 évesen, a már csupán a képzeletünk formálta térben valahol Mendől Tibor jobbán foglalhatta el méltó helyét.

Sok ezer oldalban felhalmozott tudásanyagát messze nem csak számokból, statisztikákból, felmérésekből építette. Gyerekkori visszaemlékezéseit olvasva szinte biztosak lehetünk abban, hogy kutatói pályája során jól tudta hasznosítani saját tértapasztalatait. Az országos tejszövetkezet szakmai ranglétráját végigjáró édesapját folyamatosan helyezték át a két világháború közt egyre-másra épülő üzemekbe. Így a család vándoréletébe 1936-ban Szolnokon beleszületett Beluszky Pált vitték tovább a szülei Orosházára, majd Szegedre. Az iskoláit már Devecseren kezdte, ahol a cselédgyeremek éhezését – s az átvonuló front sokkoló élményeit – megtapasztalva olyan impulzusokat kapott, melyek hatására időskori szakmai interjúiban is egy mélyen érző gyermek szemével tudta láttatni egy uradalom pusztájának mindennapjait (Rácz 2003; Bögre, Kovács 2015a). Nem is beszélve az olyannyira szeretett nagypapjáéknál töltött nyaralások helyszínéről, Piszkéről festett társadalomképről. Nem meglepő, hogy ide képzelte el, s végül itt is találta meg végső nyughelyét. Manapság, amikor megpróbáljuk megérteni a nagyléptékű térfolyamatok és az egyének tértapasztalatainak viszonyát, a legkézenfekvőbb kutatási irányra talán Beluszky Pál jó évtizede tett javaslataiban találhatnánk rá: „Mert vannak ugye nagy elméletek, hogy mi vonzza vagy mi alakítja a migrációt, de hogy ez ténylegesen egy-egy család esetében hogy zajlik le, erről azért keveset

tudunk” (Jankó 2011, 250.). Ahogyan nagyapja jellemzését a középpontba helyezve vázolta fel Piszke társadalomtörténetét, az életközeli leírás egy faluról, módszertani lecke egy komplex megközelítési módról, és izgalmas bepillantás a gyermekkor megélését tudományos ismeretterjesztéssé érlelő társadalomtudós gondolkodásába (Rácz 2003; Jankó 2011; Bögre, Kovács 2015a).

A nagykanizsai és rövid budapesti tartózkodás után következő tiszafüredi középiskolás évek már valódi kutatási terepet jelentettek számára. Debreceni egyetemistaként rendszeresen hazajárt a piacon kikérdezni vevőket és eladókat, s még csak negyedéves volt, amikor Tiszafüred vonzaskörzete címmel 1959-ben a *Jászkunság* folyóiratban megjelent első publikációja. Tanulmányait, fent idézett visszaemlékezéseit ismerve nem meglepő, hogy eredetileg az irodalomelmélet vonzotta, „íráskészséget igénylő foglalkozást” akart választani (Rácz 2003, 6.). Bár az ELTE magyar-újságíró szakára nem sikerült bejutnia, talán többen is egyetértünk abban, hogy mi biztosan sokat nyertünk azzal, hogy végül a debreceni egyetem történelem-földrajz szakára sodorta az élet. Ő a „véletlennek” tulajdonította, hogy pár év berettyóújfalui középiskolai tanárság után 1962-ben TMB-aspiráns lett, majd 1965-ben az akkori „magyar geográfia fellegvárában”, a Földrajztudományi Kutatóintézetben kapott állást. Talán nem venné zokon, ha ezen a ponton vitatkoznék vele. Azt gondolom, a tehetség előbb-utóbb utat tör magának. Lehet, hogy nem a Magyar Földrajzi Társaság középiskolai tanároknak meghirdetett pályázatára a berettyóújfalui vonzaskörzetről, majd a következő évben már az egyetemi doktori disszertációjaként készülő Berettyóújfalui járás agrárföldrajzáról benyújtott munkáival elnyert második, majd első helyezést indította volna el akadémiai pályafutását, de előbb-utóbb biztosan révbe ért volna.

Ilyen „dicsérő szavakat” persze Beluszky Pál sosem mondott volna saját magáról. Nála szerényebb tudóst (ő inkább mondott volna „kutatót”) ebben a szakmában nem ismertem. Ezt a szerénységet előadásai, kötetlen beszélgetései egyaránt visszaigazolták. Faggathatták bármiről a vele készült számos interjúban, azokban a tárgyilagos önértékelés kapott hangot, melyet a mindig érzékelhető őszinteség tett hitelessé. Kérdezhették tanáraitól, kollégáitól, az átélt történelmi eseményekről, a véleményében annak az embernek a gondolatait látjuk visszaköszönni, aki ő egykoron volt. Ha az eltelt idő távlatából már másként látta a dolgokat, annak kellő önkritikával adott hangot. Bár aktív részese volt, nem tett úgy, mintha előre látta volna például debreceni diákként az 1956-os eseményeket, vagy a rendszerváltás bekövetkeztét. Nem értékelte túl, hogy 1979-ben – a városkörnyékek szervezéséhez szükséges elismert szakértelme miatt – tudományos tanácsadó munkakört kínáltak neki az Államigazgatási Szervezési Intézetben. Épp ellenkezőleg. Később szinte szabadkozva vallotta be, hogy hagyta magát eltéríteni a magasabb jövedelem súlyos érveivel. A szocializmus alatt anyagilag korántsem megbecsült kutatói pozícióban ugyanis hóvégén gyakran kellett szembenéznie megélhetési gondokkal (Rácz 2003; Bögre, Kovács 2015b). Végül mégis visszavezetett az útja az akadémiai világba. Enyedi György hívására 1984-ben a frissen

alapított Regionális Kutatások Központjának kutatója lett, s nyugdíjas koráig ebben az intézményben alkotott. Ez alatt szerezte meg az „MTA földrajztudomány doktora” címet, töltött be fontos akadémiai bizottsági tisztségeket, választotta meg akadémiai közgyűlési képviselőnek a geográfus társadalom, s kapott számos kitüntetést a Széchenyi-díjtól a Magyar Érdemrend Középkeresztjéig.

A magyar geográfia történetében nemigen találunk másik olyan tudóst, mint Beluszky Pál, aki a tanyától a falun, mezővároson át Budapestig minden településtípusról szakavatottan írt, mindenütt otthonosan mozgott, és ezekről összegző, átfogó munkákat adott közre. A hazai társadalomföldrajznak abban az időszakában szocializálódott, amikor az nagyrészt leíró tudományként működött. Miközben ő valóban fontosnak tartotta a megismerésnek ezt a módját, történeti földrajzos vénájának köszönhetően sosem statikusan tekintett a településekre, tájakra, régiókra, és semmiképp sem egy szűk határok közé szorított diszciplína szabta keretek között vizsgálta azokat. Komplex szemlélettel, a szintetizálás igényével, az egész országra kiterjesztve, vagy általános összefüggéseket keresve fogalmazta meg eredményeit. Legnagyobb hatású könyvének – közel félezer hivatkozásával – minden bizonnyal a *Magyarország településföldrajza* tekinthető, ami Mendöl Tibor írásai óta nem olvasható ismereteket gyűjtött egybe. Nyilván nem véletlen, hogy utolsó éveiben is komoly feladatokat kapott *Magyarország Nemzeti Atlasza* szerkesztésében, s örömmel vetette bele magát annak munkálataiba.

A soha meg nem unt olvasáson, adatgyűjtésen túl a nagy tereket „belátó” statisztikai, matematikai módszereket hívott segítségül a hazai települések, különösen a falvak tipizálásához. Mégsem szakították ki a modellalkotások a mindennapi élet valóságából, az emberközelségből – szerette a terepmunkákat is. Számomra például alapmű volt a *Nyíregyháza vonzáskörzete* című, fiatalon írt könyve, amiből a vonzáskörzetek elméleti kérdéseit, az összegyűjthető és saját munkával felmérhető adatbázisokat és módszereket együtt ismerhettem meg. Amikor pedig az így megszerzett tudást a saját terepemen próbáltam alkalmazni, s a piacolók, középiskolások, tehervagonok számlálása közben már nem láttam a fától az erdőt, „Pali” hihetetlen természetességgel, és a rá oly jellemző okos humorral rántott vissza a józan megfigyelő pozíciójába. Világossá tette, néha milyen kézenfekvő lehet egyszerűen csak kimenni a falu végére s megnézni, melyik város irányába van jobban „kitaposva” az út. Több volt ez, mint az ő „vak is látja” módszerének megmutatása. Kutatási szemléletet tanított.

Egyetértek gyakori szerzőtársával, Győri Róberttel (2022) abban, hogy Beluszky Pál legjobb könyve *A Nagyalföld történeti földrajza* volt. Az is kellő érdeklődésre tarthatott volna számot, ha az Alföldről mint kedvenc kutatási tárgyáról összegyűjtött ismeretek rendszerezését írta volna meg. Ezzel a könyvvel azonban sokkal többet adott. Másoknak egy akadémiai székfoglalóhoz elegendő összefüggéseket tárt benne fel. Izgalmas okfejtésekben mutatta be, hogy az Alföldet nem a megkésettsége, elmaradottsága, hanem sajátos, sem a kelet-, sem a nyugat-európaival nem rokonítható társadalomfejlődési útja tette azzá, ami. Már-már

olyan, mintha a tájat és a kutatóját „másságuk” fűzné oly szorosan egymáshoz. Győri Róbert (2022, 4.) szavait kölcsönözve: Beluszky Pál „autonóm személyiség és autonóm alkotó volt, igyekezett megteremteni a kutatói szabadságának a feltételeit, a 'saját tudományát'”. Enyedi György egy beszélgetésünk során azt mondta róla, ő nem a nemzetközi akadémiai diskurzusokból építkezett, de nem is került azok fogságába. Igazi, eredeti gondolkodó volt.

A hazai társadalmi tér kutatása során felvetődő fontos kérdések megválaszolásával pedig végül messze túllépett a „megismerő” pozíción. Megérteni is akart, sőt, ahogyan ő mondta: „befolyásolni”. Nyilván ez a szándék vezette, amikor alkalmazott kutatásokat végzett, tanácsadást vállalt, vagy akár a budapesti önkormányzat képviselőtestületének tagjaként fogalmazta meg véleményét, javaslatait. Kritikus megközelítése már a hátrányos helyzetű területek 1970-es években zajló vizsgálataiban is tetten érhető volt. Részben talán épp ezért nem látta a kritikai földrajzban az „újdonságot”, amiről izgalmas vitát folytathattam vele e folyóirat hasábjain. Részben pedig azért lehettek fenntartásai, mert – úgy tűnt – nem tartozott azok közé, akik a települések társadalmának problémái mögött húzódó nagyszabású strukturális változások realitásában hisznek, illetve gondolkodnak.

Biztosan hitt azonban a társadalomföldrajz megújíthatóságában. Ennek reményében számos vitát kezdeményezett, nem ritkán sajátosan fanyar humorával tükröt tartva a szakma művelői elé. Bízott az új generációban. Miközben jó pedagógushoz híven kritikával szemlélte a fiatalokat, kiemelte elméleti felkészültségüket. Mint kifejtette: „... a legjobbak szerintem jó irányba fogják a geográfiát lökni. Hozzáteszem, noha én ezekkel az ismeretekkel, képzettséggel már nem rendelkezem, de jóleső érzés látni, hogy ez az ifjú generáció nemcsak ifjú, hanem egy új minőséget képvisel a geográfiában” (Jankó 2011, 246.). Ezen a ponton viszont megint ellentmondanék a szerénységből fakadó ön(le)értékelésének. Miközben egyetértek azzal, hogy el vagyunk maradva az elméletalkotásban, arról is meg vagyok győződve, hogy ezt a feladatot többféle szerepben is segíthetjük megvalósulni. Például úgy is, ahogyan ő a *Tér és Társadalom* főszerkesztőjeként a rendszerváltás éveiben ezt rendszeresen tette. Elég csak fellapozni ennek az időszaknak a folyóiratszámait. Azokban új témák, elméleti megközelítések, példaként állítható progresszív nyugati gondolkodók munkáinak bemutatása, hazai társtudományok izgalmas eredményei jelentek meg, s hogy megjelenhettek, abban komoly szerepe volt az ő tudományos szervezői elképzeléseinek. Itt csak egyetlen példát említve: amerikai tanulmányutamról hazatérve, s az ott felfedezett genderföldrajzban rejlő lehetőségekről beszélgetve vele, ő maga állt elő a javaslattal, hogy szervezzünk meg e témában egy tematikus *TÉT*-számot. Hogy ezzel nemhogy elmaradtunk volna más diszciplínáktól, de 1993-ban hazai viszonylatban úttörők lehettünk egy új kritikai társadalomelmélet megismertetésében, az jelentős részben Beluszky Pálnak is volt köszönhető.

Ne feledjük, az elméleti keretbe foglalt empirikus ismeretek mellett ő szót emelt a művelt olvasóközönségnek szóló közérthető szintézisek megírásáért is. A fiataloktól pedig azt (is) várta, hogy ne törjék meg a szakma folytonosságát, kutakodjanak buzgóbban a régi hazai szakirodalomban, reflektáljanak korábbi írásokra is, mozdítsák elő a tudományág fejlődését újabb és újabb vitákkal (Jankó 2011). Azt hiszem, mi sem lehet méltóbb emlékezés Beluszky Pálra, mint leemelni polcainkról hihetetlenül gazdag munkássága termékeit, megnyitni számítógépeinken írásait, továbbgondolni inspiráló gondolatait.

Kedves Pali, köszönjük, amit tőled tanulhattunk, s amit még a mi tanítványainknak is továbbadhatunk!

Irodalom

- Bögre Zs., Kovács T. (2015a): „Mindig egy kicsit kívülálló voltam.” Bögre Zsuzsanna és Kovács Teréz életút-interjúja Beluszky Pállal. I. *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 1., 301–328. <https://socio.hu/index.php/so/article/view/500>
- Bögre Zs., Kovács T. (2015b): „Mindig egy kicsit kívülálló voltam.” Bögre Zsuzsanna és Kovács Teréz életút-interjúja Beluszky Pállal II. *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 4., 194–213. <https://socio.hu/index.php/so/article/view/549>
- Győri R. (2022): Beluszky Pál (1936–2022). *Földrajzi Közlemények*, 4. Megjelenés alatt
- Jankó F. (2011): Véletlenek márpedig nincsenek (?) Interjú Beluszky Pállal. *Tér és Társadalom*, 2., 242–251. <https://doi.org/10.17649/TET.25.2.1826>.
- Rácz L. (2003): ... többnyire azt mondom, geográfus vagyok. Interjú Beluszky Pállal. *Korall: Társadalomtörténeti folyóirat*, 14., 5–28.

**In Memoriam Erdősi Ferenc
(Pécs, 1934. IV. 19. – Pécs, 2022. XII. 5.)**

***In Memoriam Ferenc Erdősi
(Pécs, 19. 04. 1934. – Pécs, 5. 12. 2022.)***

HAJDÚ ZOLTÁN

HAJDÚ Zoltán: tudományos tanácsadó, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; hajdu.zoltan@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2055-5962>

Zoltán HAJDÚ: scientific advisor, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; hajdu.zoltan@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-2055-5962>

Erdősi Ferenc elzászi és fekete-erdei, német eredetű – apai és anyai ágon egyaránt magyarrá vált – vasutas családban született. Kora gyermekkorától magyar neveltetést kapott, de folyamatosan jelen volt életében a „származástudat”. Ennek az örökölt adottságnak lényegi szerepe volt későbbi élete alakulásában. Kora gyermekkorától különleges helyet töltött be életében a munka. Édesapja révén nagyfokú utazási szabadságot élvezett a MÁV vonalain, s fiatal korától kezdve tudatosan élt is ezzel a lehetőséggel. Beutazta a Dunántúl egészét, de nem volt ismeretlen számára Budapest sem. Pécsset már elemi iskolásként a II. világháború előtt minden részletében megismerte. 1944 késő őszén – tíz évesen – a házukba beszállásolt német katonáktól első kézből kapott képet a nyugati, a keleti és a balkáni front sajátosságairól. A mindhárom fronton megfordult katonák a balkáni frontot tartották a legkíméletlenebbnek és legembertelenebbnek. A háború sajnos személyes élményévé vált Budapesten, Dombóváron és Pécssett is.

Középiskolai tanulmányait 1944 szeptemberében kezdte a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában a város főterén. Pozitív és negatív tapasztalatok egyaránt érték, melyekről idősebb korában már csak mosolyogva tudott beszélni. A rendek feloszlásakor édesapja átíratta a Felsőkereskedelmi Iskolába, mely később Közgazdasági Technikummá alakult át, s itt érettségizett 1952-ben. A háború után középiskolásként az átalakuló, átépülő város folyamatainak tudatos megfigyelőjévé vált.

Egyetemi tanulmányait Szegeden végezte földrajz-geológia szakon, 1956-ban szerzett földrajzból középiskolai tanári diplomát, de geológiából is hatalmas tudásra tett szert. Az egyetemet (ahol különösen Prinz Gyulához kötődött) és Szeged belvárosát szerette, de az Alföld a saját szóhasználatával élve „taszítóan unalmas” volt számára. Amikor Szeged felől jövet Bajánál átlépte a Dunát, rögtön jól és otthon érezte magát.

Az egyetem elvégzése után Marcaliba került középiskolai tanárnak. Az akkori kisvárost unalmasnak találta, de a Balaton közelsége kárpótolta, rendszeresen kijárt a tóhoz. Marcali ezzel együtt is nagyon jelentős szerepet kapott további életében. Itt ismerte meg kedves feleségét, Margót, akivel haláláig boldog házasságban élt, s két fiút neveltek fel. Marcaliban érte az 1956-os forradalom traumája, s mint nagyon sok kortársa számára, rá is életre szóló hatással voltak az események.

1959-ben tudott visszakerülni Pécsre, 1961-1964 között a Bányaiipari Technikumban főleg geológiát tanított. (E mellett középiskolai történelemtanári diplomát szerzett az ELTÉ-n. Egyszerre volt számára fontos a föld és az ember története.)

1964-ben főiskolai tanársegéd lett a Pécsi Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszékén. Több tárgyat tanított magas szinten, de nem igazán tudta saját munkához való hozzáállását megszerettetni a hallgatókkal. A szénbányászat környezeti következményei szinte adták a jó szemű, pontos helyismerettel rendelkező tanársegédnek az első jelentős témát: a szénbányászat meddőhányóinak kutatását. A Főiskolán végzett eredeti tudományos kutatásaiból írta, majd summa cum laude eredménnyel védte meg egyetemi doktori értekezését (A társadalom szerepe a földrajzi környezet fejlődésében, különös tekintettel Pécs és környékére) Szegeden 1966-ban. Főiskolai tanársegédként jelent meg első tudományos publikációja 1966-ban az *Időjárás* című folyóiratban (Meddőhányók mikroklímájának néhány jellemzője a pécsi bányavidéken.) Abban az időben nem minden kollégája értette, hogy miért kell egy fiatal főiskolai tanársegédnek országos szinten megjelennie publikációkkal.

Amikor lehetősége nyílt arra, hogy kutató legyen a Dunántúli Tudományos Intézetben (1967), azonnal váltott. Úgy ítélte meg, hogy kutatóként a saját tudása, munkája és szorgalma közvetlenül megjelenik, szemben a főiskolai oktatás áttételes, részleges sikereivel. 1967-től haláláig a DTI és jogutódai keretében futotta be kutatói pályáját.

A DTI-ben – a kialakult belső kutatói munkamegosztáshoz igazodva – gazdaságföldrajzi kutatások vártak rá. Rövid időn belül megjelentek első kutatási eredményei (a dél-dunántúli építőanyagipar, a Dráva-hajózás, Pécs belső történeti-funkcionális átalakulása témákban). Bekapcsolódott a DTI Észak-Mecsek kutatásaiba is, s a területen gyermekkori ismeretei bázisán otthon érezte magát.

Pécsnek és Baranyának feltehetően nincs olyan szeglete, amelyet többször ne járt volna be. Amikor Mohács földrajzát írta, akkor nemcsak a levéltári és szakirodalmi anyagot dolgozta fel, hanem Lehmann Antal szerzőtársával hetekig járták gyalog a város hatalmas kiterjedésű határát. A *Mohács földrajza* (1974) monográfiájuk, amelynek nagy részét Erdősi Ferenc írta, megújította a városföldrajzi műfajt. Tervezték az Alsó-Duna szakaszon Baja és Szekszárd földrajzának megírását is, de itt több akadályba ütköztek.

1976-ban megírta kandidátusi értekezését (A társadalom hatása a felszín-domborzatra, a vizekre és a klímára a Mecsek tágabb környezetében), s ezzel a földrajztudomány kandidátusa lett (1977). Az egyetemi és a kandidátusi disszer-

táció kutatási témafoltonosságot mutat. Ekkor még nem a gazdaságföldrajzi kutatásait összegezte, hanem eredeti témáját zárta le a disszertációban.

Az emlékező 1977. szeptember 1-én ismerkedett meg Erdősi Ferencsel. A DTI nagy része ekkor az Uránbánya munkásszállására volt kitelepítve az eredeti épület rekonstrukciója miatt. Erdősi Ferenc Lehmann Antallal volt egy szűk, szegényes szobában. Dolgozni nem igazán lehetett, folyamatos volt a zaj, az „élet mozgása a folyosón”, ezért a munkaidő nagy részében beszélgettünk. A két jó barát és szerzőtárs korántsem értett egyet mindenben, a DTI helyzetét is alapvetően eltérő módon ítélték meg. Sokat lehetett tőlük tanulni.

A DTI székházának felújítása, a visszaköltözés után teljesen más körülmények és feltételek közé kerültünk. Egyetlen jelentősebb intézeti konfliktusát a visszaköltözés körüli „értékrendi” zavarok (a szobakiosztás, az íróasztal jellegének és nagyságának hierarchiája) váltották ki. Feri teljesen felháborodott azon, hogy ugyan „nagy kutatói” szobát kapott egyedüli használatra, de csak „kis kutatói” méretű íróasztalt. (Egyszer hallottam kiabálni, s láttam csapkodni.) Nem sok hiányzott ahhoz, hogy otthagyon csapat-paport. Mivel szembe szomszédok voltunk a folyosón, én nyugtattam, hogy nem a szoba és az asztal nagysága teszi a kutatót.

Az új intézeti (területfejlesztési) kutatásokba aktívan bekapcsolódott, német nyelvtudása és szélesedő kapcsolatai révén egyszerre hozta be az NSZK és az NDK korabeli megközelítéseit. Az 1970-es évek végén még nem nézték jó szemmel sem a DTI-ben, sem az Akadémián az NSZK-beli kapcsolatok kiszélesítését, az ottani területpolitikai folyamatok értelmezését.

Akadémiái doktori disszertációját (Kommunikáció és térszerkezet) „téma-váltottként” írta meg 1988-ban, majd a következő évben megvédte. A disszertáció minden tekintetben „akadémiai szintű” volt, a védés során külön kiemelték megközelítéseinek szintetizáló jellegét. A megjelent kötet a magyar földrajztudomány jelentős teljesítménye volt a rendszerváltás időszakában.

A pécsi egyetemi szintű földrajzképzés újraindításakor ismét bekapcsolódott az oktatásba; másodállású egyetemi docens, majd 1990-ben egyetemi tanár lett. Nem a graduális, hanem a PhD képzés kötötte le igazán.

2011-es nyugdíjba vonulása nem a tétlenséget jelentette számára, hanem a mindenkor önként felvállalt munka folytatását. A *Tér és Társadalom* felkérésére ekkor készítettem vele az életműinterjút (Hajdú, Erdősi 2012), melynek során több délelőttöt beszélünk végig. Több korábbi „ügyön” túltette magát, elnéző mosollyal emlékezett rájuk.

A nyugdíjba vonulás felszabadította a kényszerű adminisztratív kööttségek alól, s a következő tíz évben egy sokak által megirigyelhető, hatalmas életműrészt hozott létre. Szobájába lépve szinte lehetett tudni, hogy éppen „hol jár”, ott volt nyitva a nagy viláगतlasz, ott feküdtek az asztalán a különböző szaktérképek.

Különleges volt kézirat-előkészítési módszere. Bár tudott írógéppel írni (kötelező tananyag volt már a Közgazdasági Technikumban), használt számítógépet is, de szinte kizárólag kézzel írt. Nem volt szép az írásképe, de aki megtanulta a

sajátos betűkötéseit (Gál Júlia, Frick Dóra, Csapó Ilona), magabiztosan olvasta, s írta át az éppen elvárt formára. Feri „szövegszerkesztője” a nagy olló volt, kiegészítve ragasztószalaggal.

Ha Erdősi Ferenc tudományos publikációit, hivatkozásait az MTMT teljes anyaga alapján tekintjük át, ahol önmagát a „kommunikációföldrajz” művelőjeként határozta meg, akkor megállapíthatjuk, hogy a hosszú életpálya alatt folyamatosan bővült kutatói érdeklődési köre, nem félt több területen elmélyedni (csaknem egy tucat földrajzi ágazatot azonosíthatunk életművében), témát váltani, folyamatokat újragondolni. Egyszerre volt környezet-, történeti-, közlekedési- stb. és kommunikációföldrajzos.

Ha a halála időszakában megjelent tudományometriai táblázat összefoglaló adatait nézzük, akkor bontakozik ki igazán részleteiben a hosszú kutatói pálya eredményessége és értéke: összes tudományos közleményeinek száma 297, ebből 127 tudományos folyóiratcikk, 32 könyv szerzője, 3 szerkesztője, 75 könyvfejezet írója. Műveire 612 független hivatkozás történt.

Erdősi Ferenc nem „karosszék geográfus” volt, tudatosan és sokat utazott. Kutatási módszerének szerves részét képezte a helyszíni, gyalogos terepbejárás és a legkisebb részletekre is kiterjedő megfigyelés. A német nyelvterület nagy részének bejárása mellett élt az MTA egyezményes cserelehetőségeivel, hogy távoli országokat, területeket ismerjen meg. Ismerte és szerette legszűkebb hazáját, Pécsét és Barynyát, az országot, de éles szemű megfigyelője volt a nemzetközi folyamatoknak is.

Erdősi Ferenc nem volt jó adminisztrátor (ezt önkritikusan meg is fogalmazta), nem vonzotta a „hivatal”. Rövid ideig tudományos osztályvezetőként, különböző bizottságok elnökeként tevékenykedett, de nem igazán kötötte le sem a tudományszervezés, sem pedig a „bizottságosdi”. Ami egyértelmű volt ezen tevékenységei között, az a segíteni akarás. Különösen a fiatalok számára nyújtott pálya- és témaorientációs segítséget.

Erdősi Ferenc azok közé a kutatók közé tartozott, akiknek munkásságát már életében díjakkal ismerték el: országos, megyei, ágazati kitüntetések sorát kapta meg, melyekre büszke lehetett, de soha nem hivalkodott velük. Öntudatos és egyben szerény, „szolgáló tudós” volt.

Hatalmas kutatói életműve mellett emberi akarata lehet példamutató mindenki számára. Életének utolsó szakaszában az elhatalmasodó betegségek mellett az igazi gyógyszere a munka volt. Amikor dolgozott, szinte elfeledkezett betegségeiről, nem vette figyelembe fájdalmait, csak a munkára koncentrált, az adott erőt számára.

Kedves Feri, a földi pályádat méltósággal, szerénységgel, tisztelettel övezve futottad be. Nyugodj békében!

Irodalom

Lektorok, 2022

Reviewers, 2022

2022-ben 71 lektorral dolgoztunk együtt, akik szakértelmükkel segítették a szerkesztőséget és a szerzőket abban, hogy a Tér és Társadalomban színvonalas tanulmányok jelenhessenek meg. Ezúton is köszönjük munkájukat!

2022-ban lektoraink voltak:

Bajmócy Péter	Józsa Viktória	Póla Péter
Baranyai Nóra	Keller Krisztina	Raagmaa, Garri
Barsi Boglárka	Kiss Éva Edit	Rechnitzer János
Benedek Zsófia	Klimova, Viktorie	Remenyik Bulcsú
Blaskó Zsuzsa	Koller Boglárka	Sági Matild
Bujdosó Zoltán	Koltai Zoltán	Sass Magdolna
Csapó János	Kovács Teréz	Schuchmann Júlia
Dőry Tibor	Kovács Bence	Svensson, Sara
Dupcsik Csaba	Lendvay Márton	Szabó Géza
Egedy Tamás	Lukovics Miklós	Szalai Ádám
Fabula Szabolcs	Lux Gábor	Szegvári Péter
Faragó László	Málovics György	Szemerey Samu
Fekete Dávid	Megyesi Boldizsár	Szigeti Cecília
Finta István	Merabishvili, Gela	Szijártó Zsolt
Gajzágó Éva Judit	Mezei Katalin	Szirmai Viktória
Gwosdz, Krzysztof	Nagy Gábor	Szörényiné Kukorelli Irén
Hajdu-Smahó Melinda	Nyikos Györgyi	Szunomár Ágnes
Hesz Ágnes	Nyíró Zsanna	Tagai Gergely
Hoffman István	Olt Gergely	Tóth Edit
Horeczki Réka	Páger Balázs	Török Ibolya
Horváth Veronika	Pálné Kovács Ilona	Tuka Ágnes
Huszár Szilvia	Páthy Ádám	Varjú Viktor
Jankó Ferenc	Péteri Gábor	Winkler Sándor
Jóna László	Plüske-Altóf, Bianka	